

საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია

ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის
ინსტიტუტი

ავთანდილ სონდულაშვილი

ქადაქისა და სოფლის ურთიერთობა XX საუკუნის 20—30-იან წლებში

(თბილისის საგარეუბნო ზონის მაგალითზე)

თბილისი
„მეცნიერება“

1992

მოწოდებაში, რესპუბლიკის დედაქალაქის მაგალითზე, ნაჩვენებია თბილისის სოციალურ-ეკონომიკური, პოლიტიკური და კულტურული ურთიერთობა მის საგარეუბნო ზონასთან, აგლომერაციასთან. ქალაქსა და სოფელს შორის კავშირის წარმოჩენის მიზნით, შესწავლილია გზებისა და ტრანსპორტის მდგომარეობა, თბილისის ბაზრები, დედაქალაქის მოსახლეობის დახმარება საგარეუბნო ზონის სოფლებზე და სხვ. ხაზგასმულია ქალაქის როგორც დადებითი, ასევე უარყოფითი გავლენა მის გარშემო არსებულ ტერიტორიაზე.

ნაშრომში ფართო ადგილი ეთმობა ცნებების — „ქალაქის გარეუბანი“ და „საგარეუბნო ზონა“ — დაზუსტებას. ცალკეა ნაჩვენებო თბილისის საგარეუბნო ზონის ჩამოყალიბების ისტორია, რაც მთელი შუა საუკუნეების მანძილზე გრძელდებოდა.

რედაქტორი საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის
აკადემიკოსი ი. კ ა ჯ ა რ ა ვ ა

რეცენზენტები: ისტორიის მეცნ. დოქტორი ა. კ ა ც ა ძ ე
ისტორიის მეცნ. დოქტორი რ. კ ო ჯ ლ ა მ ა ზ ა შ ვ ი ლ ი.

გუძლენი ძვირფასი მამის —
ვახტანგ სონღულაშვილის ნათელ
ხსოვნას

შ ე ს ა ვ ა ლ ი

მსხვილი ქალაქის საგარეუბნო ზონის ისტორიის შესწავლა, მისი სოციალურ-ეკონომიკური პროფილის ჩვენება, განუხრელად არის დაკავშირებული ქალაქისა და სოფლის ურთიერთობის პრობლემებთან.

ქალაქისა და სოფლის დაპირისპირებულობის უარყოფითი შედეგები ჯერ კიდევ ინგლისელმა და ფრანგმა უტოპისტ-სოციალისტებმა აღნიშნეს და მიუთითეს მრეწველობისა და სოფლის მეურნეობის პარა-მონიული შეერთების შესაძლებლობა და აუცილებლობა მომავალ სა-ზოგადოებაში. მომავლის ქალაქები უტოპისტებს ბაღებითა და პარკებით გარშემორტყმული, მზის, სინათლის ქალაქებად ეხატებოდათ, მათს სანიმუშო სისტემებში უკვე აღარ არსებობს ქალაქისა და სოფლის დაპირისპირება.

თანამედროვე ეტაპზე სასოფლო-სამეურნეო წარმოების ინდუსტრიალიზაციის დაჩქარება და სოფლად კულტურულ-საყოფაცხოვრებო მომსახურების გაუმჯობესება უზრუნველყოფს ქალაქისა და სოფლის მოსახლეობის ცხოვრების დონის სოციალურ-ეკონომიკური და კულტურულ-საყოფაცხოვრებო განსხვავების თანდათანობით დაძლევა. სოფლის მეურნეობის ეკონომიკაში განხორციელებული ძვრებით უზრუნველყოფილი უნდა იქნეს ქალაქსა და სოფელს შორის არსებითი განსხვავების დაძლევის ისტორიული პროცესის დაჩქარება. რადიკალურად პოზიტიური ძვრების განხორციელება საჭირო სოფლად მშრომელთა ყოფა-ცხოვრების პირობების გაუმჯობესებისათვის.

ისტორიაში ახალი მოვლენა აგლომერაციების შექმნა. ეს ტერ-მინი XIX საუკუნის ბოლოს შემოიღო ამერიკელმა მეცნიერმა ა. ვე-ბერმა დიდი ქალაქის გარშემო ურბანიზებული რაიონის აღსანიშნავად. მისი წინასწარმეტყველება გამართლდა — XX საუკუნეში აგლო-მერაციები საყოველთაო მოვლენად იქცა. საქართველოში ბევრი კეთ-დება, რათა შეიზღუდოს უზარმაზარი აგლომერაციების ზრდა. ახლა

მომავალში, ალბათ, ჰევალოპოლისებთან არ გვექნება საქმე, მაგრამ მათ გარეშეც ურბანიზაცია ბევრ ძნელ პრობლემას აყენებს.

მიმდინარე ეტაპზე დედამიწის ფართობის 0,3 პროცენტი დათმობილი აქვს ქალაქებს, სადაც კონცენტრირებულია ჩვენი პლანეტის მოსახლეობის 40 პროცენტი. გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის გენერალური მდივანი, განსახლებისა და მოსახლეობის მიგრაციის საკითხებში, ე. პენელოსა, თვლის, რომ 25 წლის შემდეგ დედამიწა გადაიქცევა „ქალაქ-თანამგზავრად“, ანუ საუკუნის ბოლოს დედამიწის მოსახლეობის უმრავლესობა იცხოვრებს ქალაქებში. მართლაც, სასოფლო-სამეურნეო მიწები უფრო მეტად იფარება მზარდი ქალაქებითა და სოფლებით, რკინიგზებით, სამრეწველო ობიექტებით, შახტებით. სასოფლო-სამეურნეო მიწების კლებასთან ერთად, კლებულობს საკვებიც.

ქალაქების მომავალთან დაკავშირებით, ამერიკელი ფუტუროლოგი, პრინსტონის უნივერსიტეტის მაღალი ენერგიის ფიზიკის პროფესორი ჯერარდ ო ნეილი აღნიშნავს, რომ „სი წლის შემდეგ მსხვილი ქალაქების ნაცვლად პატარა ქალაქების ჯერი მოვა. ამ ქალაქებს ექნება მოძრავი სახურავი, რომელიც ცუდ ამინდში ქალაქს გადაეფარება, ხოლო მზიან დღეებში გაიხსნება. ცხოვრების პირობები უკეთესი იქნება ხელოვნური კლიმატის წყალობით.

ასეთ საკითხებზე უცხოელი მეცნიერების მიერ ყურადღების გამახვილება კანონზომიერი პროცესია, რამდენადაც კაპიტალისტური ქვეყნებისათვის დამახასიათებელია ქალაქების სტიქიური განვითარება, ურბანიზაციის გაფართოებასთან ერთად, კლასობრივი და რასობრივი წინააღმდეგობის გამძაფრება, უმუშევართა არმიის ზრდა, მოსახლეობის სოციალური დიფერენციაციის გაძლიერება, მდიდართათვის საგარეუბნო სეტლმენტების აღმოცენება და ა. შ. ამიტომაც არის, რომ ბოლო წლებში ქალაქების დაპროექტებამ ფართო საზოგადოება დააინტერესა და მნიშვნელოვანი ადგილი დაიჭირა იდეათა ბრძოლებში.

აღნიშნულ საკითხზე რუსულ ისტორიოგრაფიაში მდიდარი სამეცნიერო ლიტერატურა არსებობს. მაგრამ აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ ნაშრომების დიდი ნაწილი მიძღვნილია ქალაქისა და სოფლის, როგორც დასახლების ორი ტიპის, ეკონომიკური და სოციალური ურთიერთობის ზოგადთეორიული შესწავლისადმი. ამ პრობლემის განხილვა შეიძლება მეორე ასპექტითაც—ურთიერთობა კონკრეტულ ქალაქსა და კონკრეტულ სოფელს შორის. რასაკვირველია, კონკრეტული ქალაქისა და სოფლის ურთიერთობის ხასიათი განისაზღვრება მოცემული საზოგადოებრივ-ეკონომიკური ფორმაციის საერთო, და მოცემული ქვეყნის კონკრეტული პირობებით, ცხოვრების განსაზღვრული

ეტაპზე, მაგრამ ეს არ ნიშნავს, რომ კონკრეტული ქალაქისა და სოფლის ურთიერთობაში არაფერი იყოს სპეციფიკური.

ჩვენი აზრით, თბილისის საგარეუბნო ზონის ისტორიის შესწავლა რელიეფურად წარმოაჩენს კონკრეტული ქალაქის—თბილისის ურთიერთობას საგარეუბნო ზონის კონკრეტულ სოფლებთან საკვლევ პერიოდში.

თბილისის საგარეუბნო ზონაში სოციალურ-ეკონომიკური, პოლიტიკური და კულტურული განვითარება მიმდინარეობდა საერთო, მთელი ქვეყნისათვის დამახასიათებელი ზოგადი კანონზომიერებით. ეს ზოგადი კანონზომიერება ერთი იყო საქართველოს ყველა კუთხისათვის. მაგრამ, ბუნებრივია, ამა თუ იმ ადმინისტრაციულ-პოლიტიკურ თუ გეოგრაფიულ-ეკონომიკური რეგიონის შესწავლასა, თავს იჩენს ის კონკრეტული თავისებურებაც, რაც ზოგადის ჩარჩოებში კონკრეტულის შესწავლის ამოცანას შეადგენს, განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც ვსწავლობთ ქალაქისა და სოფლის ურთიერთობას.

თანამედროვე პერიოდში, თბილისის საგარეუბნო ზონაში შემავალმა ზოგიერთმა სოფელმა დაკარგა ის ფუნქცია, რაც მას ეკისრებოდა 20—30-იან წლებში. მაგალითად, მცხეთამ, საგარეჯომ და სხვ. მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესისა და ურბანიზაციის მაშტაბების გაფართოების შედეგად, დასახლებული პუნქტები გადაიქცა რაიონული დაქვემდებარების ქალაქებად. გაიზარდა მათი მოსახლეობა და იქცნენ საგარეუბნო ზონის ცენტრებად, ე. ი. მათ ირგვლივ არსებულ სოფლებს დაეკისრა იმავე ფუნქციის შესრულება, რასაც თვითონ ახრულებდნენ თბილისის მიმართ. თუმცა ისინი კვლავ თბილისის საგარეუბნო ზონაში მდებარეობენ, მის აგლომერაციაში და უკვე განსხვავებული ფუნქცია ეკისრებათ თბილისის მიმართ, რაც გამოწვეულია თანამედროვე ეტაპზე მსხვილი ქალაქის საგარეუბნო ზონის მნიშვნელობის გაფართოებით.

20-იანი წლების მეორე ნახევრიდან განსაკუთრებული ყურადღების ცენტრში მოექცა საგარეუბნო ზონის დაგეგმვის საკითხები. ამ კუთხით მრავალი სარეკომენდაციო სტატია გამოქვეყნდა, განსაკუთრებით მოსკოვის საგარეუბნო ზონის დაგეგმვის ღონისძიებათა შესახებ.

საგარეუბნო ზონის დაგეგმვის სამუშაოებმა ინტენსიური ხასიათი მიიღო ომის შემდგომ წლებში, რაც ამ საკითხის გარშემო სამეცნიერო ლიტერატურის გაზრდილ გამოცხადებას. ასევე, არაერთი ნაშრომი მიეძღვნა მსხვილი სამრეწველო ქალაქებისა და მიკროსაგარეუბნო ზონის გეოგრაფიული გარემოს შესწავლას, რასაც დიდი მნიშვნელობა აქვს საგარეუბნო ზონასთან ქალაქის კავშირის შესწავლისათვის.

„ქალაქის ეკოლოგია“ — თემა, რომელიც გამოჩნდა მეცნიერულ გამოკვლევათა გეგმებში, ახალია. თითქმის 10—15 წლის წინათ, ამაზე

არ ფიქრობდნენ. მეცნიერებმა დაადგინეს, რომ ქალაქში, სადაც პა-
ერის გაბნეულობა მაღალია, მნიშვნელოვნად მეტია მოსახლეობის და-
ავადება კიბოთი, ბრონქითი, სასუნთქი ორგანოების ანთებით და ჰბე-.

ჯანმრთელობის დაცვის მსოფლიო ორგანიზაცია გვადრთხილებს:
კიბოს ყველა დაავადების 70—90 პროცენტი ქალაქად დაკავშირებულია
ბუნებრივ გარემოში გაფანტულ ჰაზვადსხვა ქიმიურ ნივთიერებებთან.

მიმდინარე ეტაპზე გამოჩნდა ნაწრომები, სადაც განხილულია სა-
კითხი თანამედროვე ქალაქის ახლოს მდებარე სოფლებთან ურთიერ-
თობის შესახებ. ნაჩვენებია ქალაქების სურსათით უზრუნველყოფის
ლონისძიებანი, სადაც მთავარი როლი საგარეუბნო ზონას ეკისრება.

ქალაქისა და სოფლის კავშირის საინტერესო სურათს იძლევა სა-
გარეუბნო ზონაში ტრანსპორტის მდგომარეობის შესწავლა.

ასევე საინტერესოა თანამედროვე მსხვილი ქალაქების პრობლე-
მებისადმი მიძღვნილი გამოკვლევები, სადაც გარკვეული ადგილი აქვს
დათმობილი ქალაქის ურთიერთობას საგარეუბნო ზონასთან.

მართალია, მცირე, მაგრამ მეტად საინტერესო მასალა მოიპოვება
თბილისის საგარეუბნო ზონის სოფლების შესახებ საქართველოს
უახლესი ისტორიის ცენტრალური საიტორიო არქივის საცავებში,
განსაკუთრებით — სახკომსაბჭოს, ცაკის, მიწსახკომის, განსახკომის
ფონდებში არსებული დოკუმენტური წყაროები აშუქებს სა-
კვლევ ტერიტორიაზე სოციალურ-ეკონომიკური და კულტურულ-
საგანმანათლებლო ღონისძიებათა ჯატარების მდგომარეობას. საყუ-
რადლებო ცნობები მოიპოვება საგარეუბნო ზონის სოფლებში
ეროვნული უმცირესობის განსახლების, მიწათმოწყობის შესახებაც.

მრავალ საგულისხმო დოკუმენტს ვეცნობით საქართველოს უახ-
ლესი პოლიტიკისა და თეორიის ისტორიის ინსტიტუტის არქივში.

საინტერესო ინფორმაციას იძლევა გამოქვეყნებული დოკუმენ-
ტური წყაროები, სადაც მრავალი ფაქტობრივი მასალა მოიპოვება
ჩვენთვის საინტერესო საკითხის გასაშუქებლად.

მდიდარსა და მრავალფეროვან ინფორმაციას იძლევა პერიოდული
პრესა. გაზეთების: „კომუნისტი“, „სპარტაკი“, „ახალგაზრდა კომუ-
ნისტი“, „მუშა“, „მიწის მუშა“, „ახალი სოფელი“, „კოლექტივიზა-
ცია“, „მოჯამავირის ხმა“, „მუშათა შეფობა“, „განათლების მუშაკი“
და ჰბე. — ფურცლებზე მოპოვებულ ფაქტობრივ მასალას პირველ-
წყაროს მნიშვნელობა ენიჭება.

1931 წლის იანვარში ზემდგომმა ორგანოებმა მიიღეს დადგენ-
ლება ზასოფლო რაიონების ბეკვდვითი სიტყვის შესახებ, რის შესაბა-
მისადაც ქვეყნის ყველა რაიონში იქმნებოდა რაიონული გაზეთები.
აღნიშნული დადგენილების საფუძველზე, 1932 წელს დაარსდა თბი-
ლისის გარეუბნის რაიონის ბეკვდვითი ორგანო, გაზ. „ბრიგადირი“,

რომელიც 1935 წლიდან 1941 წლამდე გამოდიოდა სახელწოდებით „შეძლებულ ცხოვრებისაკენ“. აღნიშნული გაზეთის ფურცლებზე საფუძვლიანად და სისტემატურად შექდებოდა თბილისის გარეუბნის რაიონის სოფლის სოციალურ-ეკონომიკური, კულტურული და პოლიტიკური ვითარება. ამ რაიონის სოფლები კი მთლიანად საგარეუბნო ზონის ტერიტორიაზე იყო განლაგებული.

20-იან წლებამდე თბილისის სიახლოვეს განლაგებული სოფლების, ქალაქის მიკროგარემოს შესახებ რამდენიმე ნაშრომი და სტატია დაიწერა.

ქართულ ისტორიოგრაფიაში მრავალი გამოკვლევა მიეძღვნა ქალაქების და, კერძოდ, თბილისის ისტორიას, სადაც ასახულია ირგვლივ განლაგებულ სოფლებთან თბილისის ურთიერთობის ზოგიერთი საკითხი. ასეთი სახის ნაშრომების გაცნობა შესაძლებლობას გვაძლევს, თვალი გავადევნოთ ქალაქის საგარეუბნო ზონის გენეზისის პროცესს. რაც საუკუნეების განმავლობაში გრძელდებოდა.

ცალკე უნდა აღინიშნოს თ. ბერიძის 1977 წელს გამოცემული ნაშრომი „ძველი თბილისის გარეუბნების ისტორია“, სადაც ავტორმა მონოგრაფიულად შეისწავლა გვიანშუაუკუნეების თბილისის შემოგარენი, იმ სოფლებისა და გარეუბნების წარსული, რომლებიც ამჟამად თბილისის ფარგლებში შედის და ერთიან ქალაქს ქმნის.

ასევე დიდ ყურადღებას იმსახურებს ნ. როდონაიას სტატია, რომელშიც ნაჩვენებია XIX საუკუნის II ნახევარში თბილისის განაშენიანების შედეგად სოფლის მეურნეობის გარეუბნებისაკენ განდევნის პროცესი. გარეუბნების სოფლის მეურნეობის ხასიათი და სხვ¹.

აქვე უნდა აღვნიშნოთ თბილისისა და მისი მიდამოების გზამკვლევები რომლებიც სხვადასხვა დროს გამოვიდა და, სადაც ავტორები აშუქებენ მიკროსაგარეუბნო ზონის ღირსშესანიშნავ ადგილებს, რეგიონის სოფლის მეურნეობის საწარმოო მიმართულებას და ა. შ.

საკვლევ პერიოდში მრავალი საყურანლო სტატია გამოქვეყნდა, სადაც შესწავლილია თბილისის ახლოს მდებარე ზოგიერთი რაიონის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების საკითხები.

ერთ-ერთი პირველი მკვლევარი, ვინც თბილისის საგარეუბნო ზონის სოფლის მეურნეობის საკითხებს შეეხო, იყო ნ. იაშვილი. 30-იანი წლების დასაწყისში, როდესაც საკავშირო მასშტაბით ფართო ყურადღება დაეთმო მსხვილი ქალაქების გარშემო საგარეუბნო ზონის ორგანიზაციის სამუშაოებს, ნ. იაშვილმა გამოაქვეყნა ნაშრომები, სადაც შეეცადა განეხილა თბილისის საგარეუბნო ზონის ჩამოყალიბე-

1 ნ. როდონაია, თბილისის და მისი გარეუბნის სოფლის მეურნეობა XIX საუკუნის მეორე ნახევარში, მაცნე, ისტორიის სერია, 1973, № 2.

ბისა და მისი სოფლის მეურნეობის მდგომარეობა. ნ. იაშვილი შემდეგ-შიც დაუბრუნდა ამ თემას და რამდენიმე ნაშრომი მოუძღვნა აღნიშნულ პრობლემას.

უფრო ფართოდ არის შესწავლილი თბილისის საგარეუბნო ზონის ფიზიკურ-გეოგრაფიული მდგომარეობა, ამის შესახებ საინტერესო ლიტერატურა მოიპოვება.

აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ მიუხედავად გარკვეული ლიტერატურის არსებობისა, საგარეუბნო ზონის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარება, მისი კულტურულ-პოლიტიკური პროფილი და ქალაქთან კავშირურობის საკითხები მონოგრაფიულად შესწავლილი არ არის. წინამდებარე ნაშრომი ამ ხარვეზის შევსების პირველი ცდაა.

თავი პირველი

საგარეუბნო ზონის საკითხისათვის.

1. გარეუბნები და საგარეუბნო ზონა

საქალაქო დასახლებები უძველესი დროიდან არის ცნობილი და მისი აღმოცენება გეაროვნული წყობის ნგრევის პროცესს, კერძო საკუთრების გაჩენას, კაცობრიობის პირველყოფილი მდგომარეობიდან კლასობრივ საზოგადოებაზე გადასვლას მოასწავებდა.

ჩვენ წელთაღრიცხვამდე VIII ათასწლეულში, მცირე აზიის ტერიტორიაზე იქმნება გამაგრებული დასახლებები. სპეციალისტებს შორის არ არის ერთი აზრი ასეთი ტიპის დასახლების განსაზღვრისათვის, მაგრამ ზოგიერთი მკვლევარი შეაძლებლად თვლის, რომ ასეთ დასახლებას უწოდონ აგრარული ტიპის პროტოქალაქი.

ქალაქი თავდაპირველად ძალიან უმნიშვნელოდ განსხვავდებოდა სოფლისაგან, მაგრამ, დროთა განმავლობაში, ის უფრო და უფრო იღებდა დამოუკიდებელ სახეს. როგორც მცხოვრებლების წარმოებაში დასაქმებით, ასევე მათი ყოფითა და მოწყობით. ქალაქი თანდათანობით ფორმირდებოდა, როგორც სპეციფიკური სტრუქტურა.

ქალაქების ტერიტორია მოიცავდა ირგვლივ მდებარე სასოფლო-მეწეხსაც. თითოეული ქალაქის განვითარებაში ეს ტერიტორია ყოველთვის მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა. მისი არსებობა დამოკიდებული იყო ბუნებრივ პირობებზე. ქალაქების დაცემისას მათი შემოგარენი იწლებოდა და უკაცრიელი ხდებოდა, ამიტომ, ხელისუფლება, საქალაქო ცხოვრების აღორძინების მიზნით, პირველ რიგში, ქალაქის უშუალო სიახლოვეს დასახლებულ პუნქტებს აღადგენდა.

„საგარეუბნო ზონის“ ერთ-ერთ პირველ სახეს წარმოადგენდა ძველი აღმოსავლეთის ქალაქების გარშემო არსებული დასახლება. შუამდინარეთში არსებულ „პოლიტიკურ გაერთიანებებს, ჩვეულებრივ, ქალაქსახელმწიფოებს უწოდებენ, რომელიც თავის ხელისუფლებას აერცვლებს მის ირგვლივ მდებარე ტერიტორიაზე...“¹. სახან-სა-

თესი მიწა აქ ქალაქის ტერიტორიას წარმოადგენდა. მაგალითად, ბაბილონის ირგვლივ მდებარე მიწები გამოიყენებოდა სოფლის მეურნეობის ნაწარმით ქალაქის მომარაგებისათვის. ბაბილონელები გარეუბნის მოსახლეობას ქედმაღლურად ეპყრობოდნენ. გარეუბნის ტერიტორია, ქალაქსაგან განსხვავებით, არ იყო დაცული მტკიცე კედლებით. მტრის თავდასხმის დროს მოსახლეობა იძულებული ხდებოდა, თავშესაფარი სხვაგან ეძებნა².

„საგარეუბნო ზონის“ პირვანდელ ფორმად აქვევ შეიძლება მივიჩნიოთ ანტიკური ქალაქის გარშემო მდებარე დასახლებული მიწები ე. წ. (ხორა), რომლის შესახებ მკვლევრები ძირითადად ორ მოსაზრებას აყენებენ: ერთი მხრივ, ხორა გულისხმობს ქალაქის მეზობლად მდებარე მიწას, რომელიც ქალაქის საკუთრებას შეადგენს და კულტივირებულია პოლისის მოქალაქეთა მიერ ან პოლისის მოქალაქეთათვის. მეორე მხრივ, ხორა წარმოადგენს პოლისის გავლენის ზონას, რომელზეც ვრცელდება მისი ეკონომიკური და კულტურული რადიაცია. როგორც ვხედავთ, აღნიშნულ ეპოქაში ქალაქს გარშემო მდებარე მიწები ყოველთვის არ წარმოადგენს ქალაქის საკუთრებას, მაგრამ არქეოლოგიური გათხრები მოწმობს ამ ტერიტორიების ფართო ეკონომიკურ და სამეურნეო კავშირს ქალაქთან³. საერთოდ, როდესაც ქალაქი არ ფლობდა ახლომდებარე სოფლის მიწებს, ეს უკანასკნელი მაინც შრომობდა მისთვის. ქალაქი ხომ ძირითადად სოფლის მეურნეობის პროდუქტების გასაღების ბაზარს წარმოადგენდა ოდითგანვე. აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ ანტიკურ ქვეყანაში ქალაქი თავისი კუთვნილი მიწებით ეკონომიკური მთელსა. აღსანიშნავია, რომ, თუ „ანტიკურ პოლისში მიწის მიღების აუცილებელი პირობა იყო მეფის სასარგებლოდ სამხედრო სამსახური“⁴, ელინისტურ ქალაქებში პიროვნებებს, რომლებიც მოქალაქეებიც კი არ იყვნენ, უფლება ეძლეოდათ, დაემუშავებინათ მიწა მის ტერიტორიაზე. რომაელები ფაქტობრივად აგრძელებდნენ ელინისტური მეფეების პოლიტიკას. აარსებდნენ ახალ ქალაქებს, რომელთაც მიეწერებოდათ, როგორც ადრე სასოფლო ოლქი, დაქვემდებარებული სოფლის მეურნეობით⁵. საერთოდ, მთელ ანტიკურ სამყაროს ახასიათებდა საქალაქო

² Э в е л и н К л е н г е л ь - Б р а н д т, Путешествия в древний Вавилон. М., 1979, с. 49 — 50.

³ მ. ი ნ ა ძ ე, აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ბერძნული კოლონიზაცია, თბ. 1982, გვ. 76.

⁴ თ. ლ ო რ თ ქ ი ფ ა ნ ი ძ ე, „ელინიზმი“, „ელინისტური სამყარო“ და „ელინისტური კულტურა“, მაცნე, ისტორიის სერია, № 2, 1984, გვ. 51.

⁵ Г. А. М е л и к и ш в и л и, „Древневосточный“ социально-экономический строй и развитие ближневосточного общества в эллинистическую, позднерим-

ცხოვრების მტკიცე კავშირი, განუყოფელობა სასოფლო-სამეურნეო ცხოვრებასთან. იმპერიის დროის რომაული ქალაქებიც, ხელოსნობასთან ერთად, სოფლის მეურნეობას დარჩნენ.

თუ ანტიკურობისათვის ამოსავალი პუნქტი ქალაქი და მისი მკერე არეზარე იყო, შუა საუკუნეებისათვის ამოსავალ პუნქტს სოფელი წარმოადგენდა. ამ ეტაპზე სოფელი ეკონომიკურად ბატონობდა ქალაქზე. ეს უკანასკნელი მკიდროდ უკავშირდება მიწათმოქმედებას და დამოკიდებული ხდება ფეოდალურ ხელისუფლებაზე, რომელიც კონცენტრირებულია სოფლად.

საწარმოო ძალების განვითარების შესაბამისად, მსხვილი ქალაქების გარშემო მიწათმოქმედება ინტენსიურ ხასიათს იღებდა. მაგალითად, XVI საუკუნის შუახანებში მოსკოვის მიკროსაგარეუბნო ზონაში სამმინდვრიანობა აშკარად უკეთესი აღმოჩნდა მიწათმოქმედების ყველა სხვა სისტემასთან შედარებით. სოფლის მეურნეობის ნაწარმით ქალაქის მომარაგებასთან დაკავშირებით, ამავე საუკუნის ერთ-ერთი დიდი მოაზროვნე ერმოლაი ერაზმი წინადადებას იძლეოდა ქალაქში მომარაგებულად აღამიანები აუცილებლად ქალაქის მუდმივი მცხოვრებნი ყოფილიყვნენ, სადაც გლეხები ვალდებული იქნებოდნენ მოემარგებინათ ისინი ყველა საჭირო პროდუქტით.

XVII საუკუნის რუსეთში მეზღეობა და მეზღეობა მნიშვნელოვნად გაფართოვდა დიდი ქალაქების ირგვლივ მდებარე სოფლებს ხარჯზე (მაგ., პეტერბურგისათვის: ცარსკოე სელო, კოპორიე და სხვ.). ქალაქებთან ახლო მდებარე სოფლებში მემამულეებს ერჩივნათ დაეებგრაო მოსახლეობა, რადგან ისინი ქალაქებში ცხოვრობდნენ და პურისა და სხვა სურსათის მარაგი ესაჭიროებოდათ, სხვაგან კი გლეხებს ორივე სახის ვალდებულებას—ბეგარასა და ღალას ახდევინებდნენ.

საერთოდ ფეოდალიზმის, განსაკუთრებით კი გვიანი ფეოდალიზმის ხანაში, ქალაქების გარშემო არსებული საძოვრებისა და სათიბების ბაზაზე იქმნება მტკიცე სასოფლო-სამეურნეო „საგარეუბნო ზონა“, რომელიც ხელს უწყობს ქალაქის განაშენიანებას და მკიდრო სამეურნეო ურთიერთობით უკავშირდება მას. XIX საუკუნის დასაწყისში რუსეთის მსხვილი ქალაქებისა და სამრეწველო ცენტრების ახლოს ვითარდება სავაჭრო მეზობტნეობა.

კაპიტალიზმის ეპოქის დადგომამ მრეწველობისა და ქალაქების ზრდის არნახული ტემპი გამოიწვია. ამავე დროს, კაპიტალიზმმა უაღრესად გააღრმავა და გაამწვავა ქალაქისა და სოფლის დაპირისპირება.

ქალაქის საგარეუბნო ზონის ტერიტორიები გახდა სამრეწველო დაწესებულებების, საწყობების, მუშათა დასახლებების და სხვა მშენებლობის ადგილი. საგარეუბნო ტერიტორიების ათვისება მიმდინარეობდა ყოველგვარი დაგეგმვისა და ქალაქის მოსახლეობის საარსებო მოთხოვნილებების გათვალისწინებით გარეშე. ამის შედეგად ბევრი სამრეწველო ქალაქის საგარეუბნო ზონა აღმოჩნდა ქაოსურ მდგომარეობაში. უკვე 1919 წელს დაიწყო ლენინგრადის საგარეუბნო ზონის დაგეგმარება ხოლო რამდენადმე გვიან, 1927 წელს—დიდი მოსკოვის საგარეუბნო ზონისა.

საგარეუბნო ზონის ტერიტორია, თითქმის ყოველთვის, იქმნებოდა და იქმნება ქალაქის სიდიდის შესაბამისად. აქ შეუძლებელია მკაცრი პროპორციების დაცვა. საგარეუბნო ზონის მოცულობაზე მოქმედებს ბუნებრივი გარემო, რაიონის ეკონომიკური პროფილი, ტრანსპორტი და ა. შ. ბუნებრივია, რომ საგარეუბნო ზონის მოცულობა შეიძლება იცვლებოდეს მსხვილი ქალაქის განვითარებისა და გაფართოების შესაბამისად. როდესაც მიკროსაგარეუბნო ზონა ქალაქის უშუალო ნაწილი ხდება, მაშინ საგარეუბნო ზონის ფარგლებში ექცევა ის დასახლებული პუნქტები, რომლებიც ადრე მხოლოდ ქალაქის გავლენის არეალში იმყოფებოდა. საყურადღებოა აღინიშნოს, რომ დიდი და მცირე ქალაქის საგარეუბნო ზონას შორის არსებობს არა მხოლოდ რაოდენობრივი, არამედ თვისებრივი სხვაობაც. პატარა ქალაქებისათვის დამახასიათებელია ვიწრო ეკონომიკური სპეციალიზაცია. მათი ეკონომიკური სტრუქტურა, როგორც წესი, განსაზღვრება სახალხო მეურნეობის ერთი რომელიმე დარგით. მაგალითად, რუსთავი. ეკონომიკური თვალსაზრისით ასეთ ქალაქებს შეიძლება ვუწოდოთ მონოფუნქციური. დიდი ქალაქის საგარეუბნო ზონა, ტერიტორიის სიდიდის გარდა, განსხვავდება, აგრეთვე, მრავალსახოვანო შედგენილობით, ქალაქთანმგზავრების არსებობით, მუშათა და საგარეო დასახლებებით, დაწესებულებების ფართო ქსელით და დასასვენებელი ადგილებით, საგარეუბნო ტრანსპორტის განვითარებით და სხვ. მოსკოვის საგარეუბნო ზონის მდებარეობამ მოითხოვა მასში 21 რაიონის ჩართვა ტყე-პარკის იქით, რამაც 188 ათასი კვ. კმ ტერიტორია შეადგინა. ამის შედეგად საგარეუბნო ზონის მოცულობა მოსკოვზე 30-ჯერ მეტი გახდა.

1930—1933 წლებში. ქალაქ თბილისის რეკონსტრუქციის პირველი გენერალური გეგმის შექმნასთან დაკავშირებით, შემუშავდა საბჭოთა კავშირში ერთ-ერთი პირველი „ქ. თბილისის საგარეუბნო ზონის სოფლის მეურნეობის ორგანიზაციის საქემა“. ამ პერიოდში მასობრივად დაიწყო საკავშირო მასშტაბით საგარეუბნო მეურნეობათა შექმნა.

1930 წლის დეკემბერში საკავშირო ორგანოებმა სპეციალური ღონისძიებანი დასახა სამრეწველო ცენტრების ირგვლივ 25 კერსიანი რადიუსით ბოსტნეულის ნათესების სტიმულირებისათვის. მითითება მიეცა საოლქო აღმასკომებსა და საქალაქო საბჭოებს განსაკუთრებული მეთვალყურეობის დაწყების შესახებ საგარეუბნო ბოსტნეულის მეურნეობათა მშენებლობაზე მუშათა კოოპერაციის გეგმის შესრულების უზრუნველყოფისათვის 300 ათას ჰექტარ ფართობზე. საგარეუბნო ზონის ორგანიზაციის საკითხებს შეეხებოდა, აგრეთვე, 1932 წლის 8 ოქტომბრის დადგენილება 1933 წლისათვის ბოსტნეულის მეურნეობის მოწყობის შესახებ. დადგენილებით გათვალისწინებული იყო 1933 წლის საკონტროლო ციფრებში ახალი სამანქანო-სატრაქტორო სადგურების მოწყობა ბოსტნეულის საგარეუბნო მეურნეობისათვის.

ამერიკაეკასიის პროფსაბჭოს 1930 წლის ნოემბრის დადგენილებით, საგარეუბნო საბჭოთა მეურნეობების მშენებლობის გარდა, განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიქცეოდა მუშათა ბოსტნების მოწყობის საქმესაც. მაგალითად, თბილისის ორთქლმავალვაგონშემკეთებელი ქარხნის უკეთ მომარაგების მიზნით, 200 ჰექტარ ფართობზე შეიქმნა საგარეუბნო მეურნეობა, რის შედეგადაც საგრძნობლად გაუმჯობესდა ტრანსპორტის მუშათა მომარაგება. ამ პერიოდში თბილისის ფაბრიკა-ქარხნების საგარეუბნო და დამხმარე მეურნეობათა დიდი ნაწილი თავმოყრილი იყო წეროვანსა და დიღომში.

შემოადინებულ მითითებათა საფუძველზე 1931 წელს თბილისის საბჭომ ქალაქის ირგვლივ 25 კმ რადიუსით 6462 ჰექტარ ფართობზე მოაწყო მებოსტნეობის მეურნეობები. ამასთან დაკავშირებით, საბჭომ შუამდგომლობა აღძრა ტრაქტორცენტრის წინაშე რაიონში ერთი სამანქანო-სატრაქტორო სადგურის ათი ტრაქტორით მოწყობის შესახებ. ამდენად, ოფიციალურად შეიქმნა თბილისის გარეუბნის რაიონი, რომელიც მოიცავდა მაშინდელი საგარეუბნო ზონის მნიშვნელოვან ნაწილს. აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ 1918—1921 წლებში თბილისში იყო აღმინისტრაციული რაიონი — თბილისის რაიონის სახელწოდებით, რომელიც ვარკვეულწილად მაშინდელ საგარეუბნო ზონას აერთიანებდა. 20-იანი წლების დასაწყისში ასეთი სახელწოდების აღმინისტრაციული ერთეული აგრძელებს არსებობას. მაგალითად, 1922 წლის ერთ მოწმობაში დასახელებულია თბილისის გარეუბნის რაიონი. მოწმობა გაცემულია დასახელებული რაიონის მილიციის უფროსის ალექსანდრე მათეს ძე თათოსოვის სახელზე, რომელიც ყოფილა სასოფლო-სამეურნეო არტელის — „დელისის“ ნდობით აღჭურვი-

ლი პირი⁷. როგორც ჩანს, ეს ადმინისტრაციული ერთეული არსებობდა 1930 წლამდე. თბილისის საქალაქო საბჭოს აღმასკომის პლენუმმა 1930 წლის 18 აგვისტოს დადგენილებით გააუქმა გარეუბნის რაიონი მასში შემავალი ადმინისტრაციული ერთეულებით, როგორიც იყო ავჭალა, დიღომი, წყნეთი და კოჯორი თავისი სასოფლო საბჭოებით და შეუერთა ისინი თბილისის საბჭოს.

საგულისხმოა, რომ 20-იან წლებში არსებული გარეუბნის რაიონი და მისი საქმიანობა თითქმის არ გვხვდება საცვლევი პერიოდის პრესის ფურცლებზე.

1931 წელს ხელმეორედ შექმნილი გარეუბნის რაიონის კოლექტიურ მეურნეობებში გაერთიანებული იყო 7465 მეურნეობა⁸. ხოლო 1932 წლისათვის რაიონი აერთიანებდა 13 სასოფლო საბჭოს 7700 გლეხური მეურნეობით. ამ რიცხვიდან კოლმეურნეობებში შეჭული იყო 2 400 მეურნეობა. ე. ი. 32 პროცენტი. რაიონში ითვლებოდა 9 საბჭოთა მეურნეობა, რომელსაც ჰქონდა 9 273 ჰექტარი მიწის სავარგული. რაიონის სოფლის მეურნეობაში იმხანად უპირატესი ადგილი ეჭირა ხორბლეულის მოყვანას. იზრდებოდა საგარეუბნო რაიონის სოფლის მეურნეობის შეიარაღება ზანქანებით. რაიონის გამდიერების მიზნით, შემოერთებულ იქნა მცხეთის რაიონი. 1934 წლისათვის გარეუბნის რაიონი აერთიანებდა 23 სასოფლო საბჭოს მათში შემავალი 115 სოფლით⁹.

1932 წლის 5 ივნისს მუშათა სასახლის მცირე დარბაზში გაიხსნა საგარეუბნო მეურნეობის მუშაკთა პირველი კონფერენცია. რომელმაც მნიშვნელოვანი ღონისძიებანი დასაბა სოფლის მეურნეობის შემდგომი განვითარებისათვის.

გარეუბნის რაიონი, როგორც ვნახეთ, შეიქმნა ზემდგომი ორგანოების მითითებით. იგი, საგარეუბნო ზონის შემადგენელ ნაწილს წარმოადგენდა, რომელსაც ოფიციალურად ჰქონდა დაკისრებული ქალაქის მომარაგება სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტებით. თუ გარეუბნის რაიონი ადმინისტრაციული ერთეულია, საგარეუბნო ზონა ეკონომიკურ-გეოგრაფიული მცნებაა. საგარეუბნო ზონაში, გარეუბნის რაიონის გარდა, შედიოდა მრავალი სოფელი, რომლებიც ადმინისტრაციულად სხვა რაიონს ექვემდებარებოდა. ამიტომ არასწორად მიგვაჩნია გარეუბნის რაიონის გაიგივება საგარეუბნო ზონასთან, რასაც ადგილი ჰქონდა 30-იანი წლების პერიოდში, ადმინისტრაციული ორგა-

7 საქართველოს უახლესი ისტორიის ცენტრალური სახელმწიფო არქივი (შემდგომში შემოკლებით სუიკსა), ფ. 288, ანაწ. I, საქ. 498, ფურც. 5.

8 საქართველოს უახლესი სოციალურ-პოლიტიკური ისტორიის ინსტიტუტის არქივი (შემოკლებით — სუსპიია).

9 ბრიგადირი, 1934, 4 ოქტომბერი.

ნოების საქმის წარმოებასა და სამეცნიერო ლიტერატურაში. ასევე არ მიგვაჩნია ზარბაზნაძის არსებული ტენდენცია, რომელიც საკვლევ პერიოდში მიჰყავდა საგარეუბნო ზონის სოფლებს კოლექტიური მეურნეობებისაკენ. ლიტერატურაში და პრაქტიკაში გვხვდება გამოთქმები: საგარეუბნო საბჭოთა მეურნეობა და საგარეუბნო კოლმეურნეობა, თითქმის თვითონ სოფელი, სადაც ეს კოოპერაციული გაერთიანებები ჩამოყალიბდა თავისი მოსახლეობით, გლეხთა ინდივიდუალური მეურნეობებით, საქმიანობით, ყოფა-ცხოვრებით და სხვა, არ წარმოადგენდა საგარეუბნო ზონის შემადგენელ ნაწილს.

საერთოდ, საგარეუბნო ზონის სახალხო მეურნეობის განვითარებას უნდა შეეხედოთ მსხვილი ქალაქის ეკონომიკის პერსპექტივებთან ყველაზე მჭიდრო კავშირში.

საქართველოში და, საერთოდ, საგარეუბნო ზონის სოფლის მეურნეობის ერთ-ერთი ძირითადი დარგია მებოსტნეობა. ცნობილია, რომ არც ეკონომიკური და არც ტექნიკური თვალსაზრისით, ბოსტნეულის შორს მანძილზე გადატანა არ არის მიზანშეწონილი; მისი წარმოება მოხმარების ცენტრების მახლობლად უნდა ხდებოდეს, რათა წინასწარი გადაზემავენის გარეშე, ბოლო დროში (რამდენიმე საათის განმავლობაში), მინიმალური დანახარჯებით და ახალ-ახალი სახით მიეწოდოს იგი მომხმარებელს. რაც უფრო ახლოს მდებარეობს ბაზართან მეურნეობა, მით უფრო მაღალი რენტა აქვს საგარეუბნო მიწას. როგორც ცნობილია, 25 კმ მანძილზე გადაზიდვისას, პირველ ხარისხს ინარჩუნებს გადაზიდული პამიდორის—85%; 50 კმ-ზე გადაზიდვისას —70%; 80 კმ-ზე—55-60%, ხოლო 80 კმ-ზე მეტ მანძილზე ტრანსპორტირებისას —40—45%. ასევე ახალი რძე უკვე +10—15° ტემპერატურის პირობებში 10—12 საათის შემდეგ კარგავს თავის კონდიციურ ხარისხს.

საგარეუბნო ზონის სოფლის მეურნეობაში დიდი ადგილი უჭირავს პამიდორის, კიტრის, მწვანე ხახვის, ბოლოკის, წიწმანის, ობრა-ხუმის, ისპანახის, ჭაღათის მრავალნაირი სურნელოვანი სახეობების მოყვანას. საგარეუბნო მებოსტნეობის ერთ-ერთი ნიშანია საბოსტნე მიწების ინტენსიური გამოყენება. ერთი და იმავე ფართობზე აქ ჩვეულებრივად მოჰყავთ 2—3 მოსავალი.

საკვლევი რეგიონის უკეთ შესწავლის მიზნით, საჭიროდ მიგვაჩნია შეეჩერდეთ საგარეუბნო ზონის საკითხზე, ამ ზონის ლოკალიზაციისა და ტერმინის ქალაქის გარეუბნის განმარტებაზე, რადგან ტერმინის ცნების სხვადასხვაგვარი გაგება არათუ აძნელებს და აბუნდოვნებს მეცნიერული თეორიის არსის გახსნას, არამედ სულ სხვა, საპირისპირო შინაარსს აძლევს მას.

სამეცნიერო ლიტერატურაში ხშირად არეულია ცნებები: საგა-

რეუბნოზონა და ქალაქის გარეუბნები. ესენი არ არიან ერთმანეთისაგან გამოჩნული. ცნებამ — „გარეუბნები“ — ევოლუცია რომ განიცადა, ცხადია, ამასთან აღსანიშნავია, რომ მასზე სათანადოდ არ გამახვილდა ყურადღება. უცხოელი მეცნიერები: იბსენი, ბლანშარი, ჟორჟი გამოთქვამენ აზრს აღნიშნული ცნების განმარტების სირთულის შესახებ და წინადადებას იძლევიან ფრთხილი დასკვნები გამოვიტანოთ მასზე მსჯელობისას. ამერიკელ მკვლევარს რაიმონ მერფის მიაჩნია, რომ წმინდა ქალაქურ და აშკარა სასოფლო დასახლებას შორის არსებობს გარდამავალი, ანუ საგარეუბნო ზონა¹⁰. ასეთი მოსაზრებისაა ბევრი საზღვარგარეთელი ავტორი. ისინი, ამავე დროს „გარეუბნის“ განმარტების სხვადასხვა კლასიფიკაციას გვთავაზობენ, თუმცა „გარეუბნის“ ცნებაში, ჩვენი აზრით, საგარეუბნო ზონას გულისხმობენ. აშშ საგარეუბნო ზონის ერთ-ერთი ადრეული მკვლევარი ბ. მაკ-კეი აღნიშნავდა, რომ ამ ტერიტორიაზე ჩამოყალიბებულ მასას „არ გააჩნია არც განსაზღვრული ფორმა, არც მკვეთრი შინაგანი სტრუქტურა“. აღმნიშნები აქ ცხოვრობენ „არც ქალაქში და არც სოფელში, არამედ ველურ ადგილას, მაგრამ ეს ველურობა არის არა მოუწესრიგებელი ბუნების, არამედ სტანდარტიზირებული და უწესრიგო ცივილიზაციის მიზეზი“¹¹.

დღევანდელ სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნული ცნებით სარგებლობის სურვილი მეცნიერების სხვადასხვა დარგის სპეციალისტს უჩნდება და, როგორც ჩანს, საბოლოო აზრი ჯერ კიდევ არ არასრულყოფილად ჩამოყალიბებული. მაგალითად, ი. საუშკინი და ვ. გლუშკოვა ზმარობენ ტერმინს — „აზლო და შორი გარეუბნები“¹². ვ. ტრუშკოვის ნაშრომში კი აღნიშნულია, რომ გარეუბანი „ჩვეულებრივად იქმნება ქალაქთან მიმდებარე ურბანიზირებული დასახლების ქსელისაგან, ტრადიციულად განეკუთვნება სოფლის რიგს, და წარმოადგენს თავისებურ გარდამავალ ზონას ქალაქიდან სოფელზე“¹³. „... გარეუბანი პირველ რიგში მიეკუთვნება სოფლურ დასახლებას“¹⁴, გარეუბანი სოფლად მიაჩნიათ 1957 წელს გამოსული კრებულის — „თბილისი“ — ავტორებსაც. ასეთივე შენაარსით არის გაგებული ცნება „გარეუბანი“ მხატვრულ ლიტერატურაში. აზრთა სხვაობა ალბათ იმიტაც არის განპირობებული, რომ, როგორც ვ. ტრუშკოვი მიუთით-

¹⁰ Р. Мерфи, Американский город. М., 1972, с. 26.

¹¹ იქვე, გვ. 26, 28 — 29. შტრ. В. М. Харитонов, Урбанизация в США. М., 1983, с. 105.

¹² Ю. Г. Саушкин, В. Г. Глушкова, Москва среди городов мира. М., 1983, с. 237.

¹³ В. В. Трушков, Население города и пригорода. М., 1983, с. 17.

¹⁴ იქვე, გვ. 40.

თებს „სპეციალური გამოკვლევა ქალაქისა და გარეუბნის ურთიერთობაზე ჩვენს ლიტერატურაში არ არის“¹⁵.

აზრთა სხვაობაა ენციკლოპედიებსა და ლექსიკონებშიც. დავიწყოთ 1930 წელს გამოცემული მცირე ზაბჭოთა ენციკლოპედიით, სადაც ნათქვამია: „Пригороды — დასახლებული პუნქტები, განლაგებული ქალაქის პერიფერიებში და შექმნილი მსხვილი სამრეწველო საწარმოების ირგვლივ... ქალაქის ზრდასთან ერთად ასეთი გარეუბნები თანდათანობით შედიან ქალაქის საზღვრებში და ერწყმიან მას...“¹⁶. ენციკლოპედიური ლექსიკონი: „Пригород — უმცროსი ქალაქი, თავის დროს მთავარი ქალაქის კოლონია“¹⁷. ვლადიმერ დალის მიერ შედგენილი ლექსიკონი: „Пригород — პატარა ქალაქი ქალაქთან (Посадъ, слобода). პატარა ქალაქი, რომელიც მიეწერება ქალაქს. Пригородье — ადგილი ქალაქთან, უახლოესი სოფლები, შემოგარენი“¹⁸. დიდი საბჭოთა ენციკლოპედია „გარეუბანს“ შემდეგნაირად განმარტავს: „გარეუბანი, დასახლებული პუნქტი, რომელიც მდებარეობს ქალაქის ადმინისტრაციული ნაწილის გარეთ, მის ახლოს... გარეუბანი მდებარეობს უშუალო სიახლოვეს ქალაქთან, ჩვეულებრივად ერწყმის მას... ცალკეულ შემთხვევაში ადმინისტრაციულადაც ექვემდებარება. შედის საგარეუბნო ზონაში“¹⁹. დაახლოებით ანალოგიურ განმარტებას იძლევა „საბჭოთა ენციკლოპედიური ლექსიკონიც“²⁰.

შევვეცდებით გადმოვცეთ საკუთარი თვალსაზრისი ცნება — „გარეუბნის“ შესახებ, თბილისის გარეუბნის განმარტებასთან დაკავშირებით.

ფეოდალური თბილისის ერთ-ერთ უახლოეს დასახლებულ პუნქტს ეწოდებოდა გარეუბანი. „ძველ ქართულ ლიტერატურულ და ისტორიულ ძეგლებში ქალაქ თბილისთან დაკავშირებით გვხვდება სიტყვა „გარეთუბნის“ სინონიმები — „გარეშე ქალაქისა“, „ქალაქის მიდამო“, „ქალაქის სანახები“²¹. როგორც ცნობილია, „გარეთუბანი ეწოდებოდა კალას გარეთ, მის ჩრდილოეთით და დასავლეთით მდებარე მთელ ტერიტორიას. დღევანდელ ვითარებას თუ წარმოვიდგენთ, გარეთუბანი

15 ი ქ ვ ე, გვ. 6.

16 Малая советская энциклопедия, т. 6. М., 1930, с. 854.

17 Энциклопедический словарь, т. 33. М., 1936, с. 434.

18 В. Д а л ь, Толковый словарь, т. 3. М., 1935, с. 422.

19 Б С Э, т. 20. М., 1975, с. 566.

20 Советский энциклопедический словарь. М., 1979, с. 1070.

21 თ. ბერძენიძე, ძველი თბილისის გარეუბნების ისტორია, თბ., 1977, გვ. 43

იყო (მაშინდელი — ა. ს.) ლენინის მოედნის, პუშკინისა და ბარათაშვილის ქუჩების საზღვრებს გარეთა (ე. ი. ჩრდ. დას.) მხარე²².

ქართული ფეოდალური ქალაქი თავისი კულტურულ-ყოფითი თვისებებით დიდად არ განსხვავდებოდა სოფლისაგან და ამ მხრივ ვერ ახდენდა მნიშვნელოვან გავლენას სოფლის კულტურაზე. XIX საუკუნის დასაწყისში ქალაქში იყო თითქმის ისეთივე საცხოვრებელი სახლები, ჩაცმულობა, კვება და წეს-ჩვეულებები, როგორც სოფელში, თუმცა, ამავე დროს, ქალაქს თავისი სპეციფიკაც ჰქონდა. მართლაც სავარაუდოა რომ აღა-მაჰმად-ხანის შემოსევიდან 5—6 წლის შემდეგ, მტრის მიერ აოხრებული თბილისი სოფელს დამსგავსებოდა. უფრო მეტიც, არათუ XIX ს-ის დასაწყისში, 1826 წელს თბილისში მყოფი გერმანელი მოგზაური ედუარდ ეიხვალდი აღნიშნავდა, რომ თბილისში არის პატარა საწყალი სახლები, ანუ მიწურები, რომელთაგან შედგება თითქმის მთელი ქალაქი²³, ხოლო ამავე საუკუნის 30-იან წლებში თბილისში მყოფი იენის უნივერსიტეტის პროფესორი კარლ ჰაინრიხ ემილ კოხი წერდა: „თვითონ თბილისშიც კი, ისეთი სახლება, რომლებიც 100 წლის წინათ იდგა აქ, დღესაც ხშირად რომ გვხვდება სოფლებში“²⁴. აქვე აღვნიშნავთ, რომ XIX საუკუნის შუა ხანებში თბილისში 300-მდე ბაღი იყო, სადაც აწარმოებდნენ სასაქონლო პრი-დუქციას. მეურნეობა კი, როგორც ცნობილია, ყოფისა და კულტურის განუანზღვრელია.

მართალია XIX ს-ის დასაწყისში ქალაქში იყო ვაჭარ-ხელოსანთა უბნები, განსხვავებული საცხოვრებელი სახლებით, ადმინისტრაციის-თვის ჯანკუთვნილი შენობები, მაგრამ ქალაქის საერთო კოლორიტს ვერ ცვლიდა. XIX საუკუნის პირველ ნახევარში საწარმოო ძალების აღმავლობის მეტად ნელი ტემპი განაპირობებდა ქალაქების განვითარების დაბალ დონეს, რის შედეგადაც უმნიშვნელო იყო მათი მიზიდულობის ძალა. ქალაქებში მცხოვრებთა ხვედრითი წონა მთელ მოსახლეობაში არ აღემატებოდა 4—5%. ბატონყმური ურთიერთობა და მეურნეობის ნატურალური ფორმები არა მარტო ზღუდავდნენ საწარმოო ძალების განვითარებას, არამედ აფერხებდნენ აგრეთვე მოსახლე-

22 მ. ბერძნიშვილი, თბილისის გარეგანი სახე XVIII საუკუნეში, თბ., 1965, გვ. 42—43.

23 გ. გ. გელაშვილი, ეიხვალდის ცნობები თბილისის შესახებ, კრ., ევროპის ქვეყნების ისტორიის პრობლემები, თბ., 1983, გვ. 107.

24 კ. კოხისა და ო. სპენსერის ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ, გერმანულიდან თარგმნა, შესავალი და კომენტარები დაურთო ლონდა მ. მაცაშვილმა, თბ., 1981, გვ. 215—216.

ობის შიგა ტერიტორიულ გადაადგილებას²⁵. შემდგომში, კაპიტალიზმის განვითარებამ გამოიწვია მოსახლეობის კონცენტრაცია ქალაქებში. გარეუბნის მცხოვრებ გლეხთა უმნიშვნელო უმცირესობამ განსაკუთრებით ისარგებლა თავისი მდგომარეობით და მდიდრდებოდა შექმნილი სიტუაციით. ქალაქის გარეუბნელი გლეხისათვის, როგორც ცნობილია, ერთი დესეტინა მიწა უდრიდა მიყრუებულ სოფელში მცხოვრები გლეხის ათ დესეტინას, თან მეურნეობის ტიპიც, ქალაქთან მოსახლეობის გამო, რადიკალურად იცვლებოდა. გარეუბნელი გლეხები დედაქალაქში ყიდდნენ რძესა და ერბო-კარაქს, პირუტყვს. თავისთვის ყიდულობდნენ საჭირო პროდუქტებს. მიწათმოქმედებამ აქ სავაჭრო ხასიათი მიიღო და დედაქალაქის გარეუბნელი გლეხი წმინდა ტიპის წვრთლ ბურჟუაზი იქცა.

სწორედ ამ პერიოდისათვის არის დამახასიათებელი ცნების — გარეუბნები — ხმარება ქალაქთან უშუალო სიახლოვეს განლაგებული სოფლებისათვის. ამ ეპოქისათვის შესატყვისად გვეჩვენება აქადემიკოს დიმიტრი ლინაჩოვის განმარტება: „ქალაქი ბუნებას გარეუბნის მეშვეობით ერწყმის, გარეუბანს კი რუსულად Пригород ეწოდება — ეს სიტყვა თითქოსდა საგანგებოდაა შექმნილი, რათა გააერთიანოს წარმოდგენა ქალაქზე და სოფელზე. Пригород იმას აღნიშნავს, რაც ქალაქთანაა და თან ბუნებასთანაც. იგი თავისი ბოსტნეებითა და ბაღჩეებით ჩახვევია ქალაქის კედლებს, მიწაყრილსა და თხრილებს“²⁶.

დღეისათვის გარეუბნის სახელი არ უნდა გავავრცელოთ ქალაქიდან თუნდაც მცირე მანძილით მოცილებულ სოფლებზე. როცა ბურჟუაზიული ურთიერთობის განვითარების შედეგად ქალაქმა გაარღვია თავდასაცავად შემოვლებული კედლები და ფართოდ გაიშალა საქალაქო მშენებლობა, თბილისის მოსახლეობას შეუშორდა მიწის სავარგულების ის რაოდენობა, რომელზეც ბოსტნეული და ბაღიერი კულტურები მოჰყავდა.

თანამედროვე გავებით თბილისში ქალაქის ბალი სულ სამი იყო — ალექსანდრეს, მუშტაილისა და ბოტანიკური. დანარჩენი ბაღების არსებობა, სადაც სოფლის მეურნეობის პროდუქტები მოყავდათ, დროებითი მოვლენა იყო. ბაღების ლიკვიდაციას ხელს უწყობდა ქალაქად სახალხო მეურნეობის მატერიალურ-ტექნიკური ბაზის გაფართოება, საქალაქო ცხოვრების აღმავლობა. მრეწველობის განვითარება — საქარხნო-საფაბრიკო მშენებლობა ქალაქის ბაღებს სამშენებლო ტერიტორიად აქცევდა. მეორე მხრივ, ქალაქის მოსახლეობის

25 ვ. ჯაოშვილი, საქართველოს მოსახლეობა XVIII—XX საუკუნეებში, თბ., 1984, გვ. 82.

26 დ. ლინაჩოვი, შენიშვნები რუსულ ხასიათზე, საუნჯე, № 2, 1982, გვ. 276.

ზრდა კიდევ უფრო აძლიერებდა მოთხოვნილებას სოფლის მეურნეობის პროდუქტებზე, სხვაზე რომ არაფერი ვთქვათ, ბოლტეულიც კი დეფიციტური საქონელი ხდებოდა. ყოველივე ამის შედეგად ქალაქის შეწოვარენისა და მიმდებარე სოფლების პროდუქტის წარმოებამ საგარეუბნო მეურნეობის ხასიათი მიიღო და ცნებამ — გარეუბნაში ახალი მნიშვნელობა შეიძინა: ქალაქის განაპირა უბანს, რომლის შემდეგ იწყება სოფლის ტერიტორია, შეიძლება ეწოდოს ქალაქის გარეუბანი.

როცა ქალაქი აგრარული ხასიათისაა, გარეუბანი საგარეუბნო ზონის შემადგენელი ნაწილია, ხოლო ქალაქის მრეწველური განვითარების შემდეგ, ქალაქის განაპირა მოსახლეობა მთლიანად ებმება საქალაქო ცხოვრებაში და ცნებაც „გარეუბანი“ იცვლის მნიშვნელობას.

1926 წელს საბურთალო, ნავთლული, მთაწმინდა და სხვა განაპირა დასახლებული პუნქტები თბილისის გარეუბნებად იწოდება²⁷. ამ პერიოდში და 1930 წელსაც გარეუბნები ნაწილობრივ სასოფლო-სამეურნეო შრომაშია ჩაბმული და ამით უახლოვდება საგარეუბნო ზონას. მაგრამ ეს არის დროებითი, გარდამავალი პერიოდი, როდესაც გარეუბანი უნდა გახდეს საქალაქო ცხოვრების შემადგენელი ნაწილი, ე. ი. ისეთი ტერიტორია, რომელიც სოფლისაგან განსხვავდება გარკვეული ნიშნების მიხედვით, პირველ რიგში მეურნეობის ხასიათით, რადგანაც ქალაქში (თუ ეს ნამდვილად ქალაქია) არ არის საკუთრივ სოფლის მეურნეობა.

გარეუბანი ქალაქის ცენტრალურ უბნებს საკმაო მანძილთ არის მოცილებული. ამავე დროს, ის შედის ქალაქის რომელიმე განაპირა რაიონში და მოსახლეობა იქ ჩვეულებრივი ქალაქური წესით ცხოვრობს. მაგალითად, თბილისისათვის დღეს გარეუბნებია ღიღმის მასივი, ვაშლიჯვარი, გლდანის მასივი, ზღვის დასახლება, ბაგები, ვარკეთილის მასივი და სხვა. აღნიშნული ადგილები ქალაქის ზრდასთან დაკავშირებით, გარკვეული დროის შემდეგ, გარეუბნის სახელს საქალაქო ცხოვრების ახლად ათვისებულ ტერიტორიებს უანდერძებს. საერთოდ კი უნდა აღინიშნოს, რომ თბილისის პირობებში, განაპირა დასახლების განვითარების გამო, შეიმჩნევა მეორეხარისხოვანი საზოგადოებრივი ცენტრების ფორმირება. გარეუბნების სწრაფი ზრდა ავტომატურად ინტენსიური წარმოების დაწყებასთან არის დაკავშირებული.

თბილისის დღევანდელი გარეუბნები (განაპირა მხარე) გუშინდელი სოფელია, ის კი არ ჩასულა მიგრაციით ქალაქში, არამედ ქალაქი თვითონ მივიდა მასთან.

²⁷ მუშა, 1926, 19 თებერვალი.

რაც შეეხება გარეუბნის ადმინისტრაციულ განსაზღვრას, ჩვენ მიგვაჩნია, რომ ქალაქის ახლო დასახლებები ჩათვლება ქალაქის გარეუბნად თუნდაც ის ქალაქის ადმინისტრაციულ დარაიონებაში არ შედიოდეს, იმ შემთხვევაში. თუ მოსახლეობა ქალაქური წესით ცხოვრობს და არა აქვს საკარმიდამო ნაკვეთის ის რაოდენობა, რომელიც საშუალებას მისცემს სოფლის მეურნეობის პროდუქტებით დააკმაყოფილოს თავისი ოჯახი, და ნამეტი პროდუქტი გაიტანოს ქალაქის ბაზარზე სარეალიზაციოდ. აქვე აღვნიშნავთ, რომ ქალაქის უშუალო სიახლოვეს დასახლებული პუნქტებისადმი გარეუბნისათვის საგარეუბნო ზონის სახელის მიკუთვნებას განაპიბობებს არა ადმინისტრაციული, არამედ ეკონომიკური ფუნქცია. ავიღოთ მაგალითისათვის სოფელი გლდანი, რომელიც თბილისს უშუალოდ ერწყმის თავისივე ამავე სახელწოდების მასივის საშუალებით, მაგრამ ჩვენ არ მიგვაჩნია ქალაქის გარეუბნად. რადგანაც ფუნქცია. რომელსაც აღნიშნული სოფელი ასრულებს, არის საგარეუბნო სოფლის მეურნეობა. თუნდაც დღესვე, სოფელი გლდანი ან სოფელი დიდომი, რომელიც ანალოგიურ ვითარებაში იმყოფება თბილისთან, ქალაქის ადმინისტრაციულ დარაიონებაში ჩავრთოთ, ის მაინც იქნება მხოლოდ საგარეუბნო ზონის შემადგენელი ნაწილი და არა ქალაქის გარეუბანი. ვიდრე ქალაქი არ აითვისებს ამ სოფლების მიწებს საქალაქო ცხოვრებისათვის და მოსახლეობას არ ჩართავს (უკვე ობიექტური გარემოების გამო) ცხოვრების ქალაქურ წესში, ე. ი. ვიდრე აღნიშნული ტერიტორიის მოსახლეობა სოფლის მეურნეობის პროდუქტების მწარმოებლიდან მთლიანად არ გადაიქცევა შემსყიდველად. აღნიშნულ სოფლებსა და სხვა დასახლებულ პუნქტებს, რომლებიც თბილისს უშუალოდ ესაზღვრება, პირობითად შეგვიძლია ვუწოდოთ მიკროსაგარეუბნო ზონა.

მოკლედ განვიხილოთ ენება — საგარეუბნო ზონა. აღნიშნულმა ტერიტორიამ ქართულ ლექსიკაში „მოქალაქეობრივი“ სტატუსი 30-იან წლებში დაიმკვიდრა. საგარეუბნო ზონის ტერიტორიის ახანა არაერთ ავტორს უცდია. მათ შორის უფრო სრულყოფილად მიგვაჩნია მ. ხაუკესა და კ. ბულგაკოვის მიერ მოცემული განმარტება: „მსხვილი ქალაქის საგარეუბნო ზონა — ეს არის ტერიტორია, რომელიც იმყოფება ქალაქთან განსაკუთრებით მჭიდრო ეკონომიკურ და კულტურულ კავშირში, და მოწოდებულია საერთო-სახალხო სამეურნეო ამოცანების შესრულებასთან ერთად შეუქმნას ქალაქს ჭანსალი გარემოება. მოემსახუროს მოსახლეობის დასვენებას, მოამარგოს ნაკლებად ტრანსპორტაბელური და მალფუქებადი პროდუქტებით და დააკმაყოფილოს ქალაქის მოსახლეობისა და საქალაქო მეურნეობის მოთხოვნილებანი“.

საგარეუბნო ზონის ეს განმარტება სავსებით შეესაბამება დღევანდელი მსხვილი სამრეწველო ქალაქის პირობებს. მაგრამ 20—30-იან წლებში, მეორე მსოფლიო ომამდეც კი, შედარებით სხვა ამოცანები იდგა ქალაქის გარშემო მდებარე სოფლების წინაშე. პირველ რიგში საჭირო იყო ორგანიზებული ხასიათის მიცემა საგარეუბნო ზონას სტიქიური სასოფლო-სამეურნეო ფუნქციისათვის. აგრეთვე საჭირო იყო ქალაქის მშრომელი მოსახლეობისათვის საგარეუბნო ზონაში ხანმოკლე და ზანგრძლივი დასვენებისათვის ხელსაყრელი გარემოს შექმნა და სხვა სამშენებლო სამუშაოების ჩატარება.

განსხვავებით დღევანდელი მსხვილი სამრეწველო ცენტრის საგარეუბნო ზონისაგან, სადაც არის საშუალო ქალაქები. ქალაქ-თანამგზავრები და სხვ. საკვლევ პერიოდში თბილისის საგარეუბნო ზონა, ძირითადად, სოფლების ერთობლიობას წარმოადგენდა. მხოლოდ 30-იანი წლებიდან იღებს ზოგიერთი სოფელი ქალაქის სტატუსს, მაგალითად, მცხეთა. ამავე პერიოდში შეიმჩნევა რაიონის ადმინისტრაციული ცენტრების ქალაქად ან ქალაქის ტიპის დასახლებად გადაქცევის ტენდენცია. აღსანიშნავია, რომ ასეთი ქალაქების ეკონომიკური პროფილი, გარკვეულ დრომდე მაინც, სოფლის მეურნეობა იყო.

2. თბილისის საგარეუბნო ზონის ისტორიულ-გეოგრაფიული დახასიათება

თბილისის საგარეუბნო ზონის რადიუსი აღწევს 50—60 კილომეტრს. მასში მოცემულია მთლიანად მცხეთის და გარდაზნის რაიონები. აგრეთვე დუშეთის, საგარეჯოს, მარნეულისა და თეთრი წყაროს რაიონის სოფლები ნაწილი.

თბილისის მიკრო საგარეუბნო ზონა, რომელსაც ლიტერატურაში თბილისის მიკროგრაფიკული უწოდებენ და, რომლის შუაგულში თვით ქალაქი მდებარეობს, ჩრდილოეთიდან შემოსაზღვრულია საშუალო სიმაღლეს, განედური მიმართულების საგურამო-იალნოს ქედებით, რომელთა სამხრეთი ფერდობები თბილისთან ახლო ფარგლებში ექცევა. ჩრდილო-დსავლეთით თბილისის მიდამოები ვრცელდება მცხეთის, საწეპელა-სათოვლიასა და დიდგორის ქედებამდე. სამხრეთ-დასავლეთით მდ. ვერესა და მდ. ალგეთის წყალგამყოფამდე აღწევს, ხოლო სამხრეთით — მთა იაღლუქას ჩრდილო ფერდობების ძირამდე. სამხრეთ-აღმოსავლეთითა და აღმოსავლეთით აღნიშნული მიდამოების ფარგლებში მოქცეულია, ერთი მხრივ, მდ. ლოჭინსა და მდ. საცხენისწყალს, ხოლო მეორეს მხრივ მტკვარს შორის მდებარე ტერიტორია.

რია²⁸. ისტორიულ-გეოგრაფიული თვალსაზრისით, აღნიშნული ადგილები წარმოადგენს ე. წ. მესამეული ეპოქის ზღვის ფსკერს.

საგარეუბნო ზონის რელიეფი რთულია, განსაკუთრებით თბილისის მიდამოებში, რაც იმით აიხსნება რომ ქალაქი ორი ოროგრაფიული სისტემის საზღვარზე მდებარეობს. მისი მარჯვენა ნაპირის მთას კალთები და მადლობები დასავლეთისაკენ მიემართება და სამხრეთ-კავკასიონის (ანუ მცირე კავკასიონის) მთიანეთს ქმნის, ხოლო მარცხენა ნაპირისა კი — კავკასიონის მთების განშტოებათა გაგრძელებას და მათ დანაოჭებულ ზოლს. მხარის რელიეფის ფორმები დიდ როლს ასრულებს ადგილობრივი კლიმატის შექმნაში. სხვადასხვა მიმართულების ქედების არსებობა, ფერდობების განსხვავებული ექსპოზიცია, დაბალია. ძლიერი ჯანაწევრება, ცალკეული ხეობა თუ ქვაბული საკმაოდ ნაირფეროვან მიკროკლიმატს ქმნის. თბილისის, მტკვრის გარდა, პატარა მდინარეებიც ჩამოუღია. ზოგიერთი მათგანი: დიდმის წყალი, ვერე. წაეკისის წყალი, გლდანის წყალი, ტაბახმელის წყალი, ხევძმარა, ორხევი და ლოქინის წყალი მდ. მტკვრის შენაკადია. წაეკისის წყალი სოლოლაკის ხევში ჩამოდის. ადრე მას ლეღვთა ხევი რქმევია, შემდეგ კი დაბახანის ხევი დაუჩქმევიათ, რაჟი ძველად მას შესართავთან მტკვრის პირას დაბლები (მეტყაფეები) ტყავეულობას აღბობღნენ და გაშლასწენლად ამზადებდნენ. ამ პატარა მდინარეებთან რეჟიმი, ძირითადად, ატმოსფერულ წალექებთან არის დაკავშირებული, რის გამო უხვწყლიანია უმთავრესად ზაზაფხულზე. მშრალ პერიოდში კი ან სრულიად შრება, ანდა უმნიშვნელო ჩამონადენი აქვს. მორწყვის საპირობება კი უშუალოდ დაკავშირებულია კლიმატთან. მცენარეულის კარგ განვითარებას, მის მრავალფეროვნებას, მოსავლის რაოდენობას და ზარისხს, როგორც ცნობილია, განსაზღვრავს სითბო და წყალი.

საგარეუბნო ზონის პიდროგრაფიული ქსელის მნიშვნელოვან ობიექტს წარმოადგენს პატარა ტბები, რომელთა ნაწილი მდინარეული წარმოშობისაა, ხოლო ნაწილი ტექტონიკური. ბუნებრივი ტბების გარდა, თბილისის მიდამოებში არსებობს ხელოვნური წყალსაცავი, რომელსაც ხალხმა თბილისის ზღვა უწოდა. ამ ადგილას, 1959 წლამდე ჩამწყრივებული იყო კუეიის (ხემო), ილგუნეანისა და ავლაბრის ტბები. მდ. იორიდან სამგორის სარწყავი არხის ამ ტბების ქვაბულთან შეერთებით ქვაბული ამოივსო, ტბები ერთმანეთს შეუერთდა და თბილისის ზღვა წარმოიშვა.

²⁸ დ. უკლება, თბილისისა და მისი მიდამოების ბუნებრივი პირობები. კრ. თბილისი, 1957, გვ. 18.

თბილისის საგარეუბნო ზონის ბუნებრივი ტბებია: ლისის, გლდანის დიდი, კუს და ბაზალეთის.

თბილისის ქვაბულის ქვერეაიონისათვის დამახასიათებელია თავსხმა წვიმები; მაისში და ივნისში ნალექები უმეტესად თავსხმის ხასიათს ატარებს, მაგრამ მათი ხანგრძლივობა მცირეა. თავსხმას თან ერთვის ელქექი და ზოგჯერ სეტყვა, რომელიც ზიანს აყენებს თბილისის ქვერეაიონის ფარგლებში სოფლის მეურნეობის კულტურებს.

სავეგეტაციო პერიოდში, ნალექების სიმცირისა და დიდი ტემპერატურის გამო, საგარეუბნო ზონაში აღინიშნება სინესტის დეფიციტი. გარდა ამისა, თრიალეთის ქედიდან ძირს დაშვებული ქარები ძლიერ მოქმედებს დიღმის ველზე და საბურთალო-დელისის ტერიტორიაზე, რის შედეგადაც შრება ნიადაგი. ნაწილობრივ ასეთივე მდგომარეობა იყო ქვემო ავჭალის ტერიტორიაზე. აღნიშნულ პირობებში სოფლის მეურნეობის კულტურების განვითარებისათვის, მყარი და უხვი მოსავლის მიღებისათვის, ხელოვნური მორწყვა აუცილებელია²⁹.

თბილისის საგარეუბნო ზონაში ვხვდებით ჩამოყალიბებული სახის ველის ტიპის, კერძოდ, წაბლა, გარდამავალი სახის მდელის ყავისფერ და რუხ-ყავისფერ ნიადაგებს და მთა-ტყის ზონისათვის დამახასიათებელ ტყის ყავისფერ, ხოლო უფრო მალა—ტყის ყომრალ ნიადაგებს. ველის ზონაში (სამგორის ველზე) საკმაოდ დიდი ადგილი უკავია ე. წ. გაჯიან ნიადაგებს; აქ და სოღანლულის ველზე გავრცელებულია, აგრეთვე, სხვადასხვა სახის მლაშობი და ბიცობიანი ნიადაგები³⁰. აღნიშნული ტერიტორიის ნიადაგების მრავალფეროვნება განპირობებულია მისი ლითოლოგიური შემადგენლობის სიჭრელით, რელიეფის საკმაოდ დანაწევრებითა და მცენარეული საფარის ხასიათით. თბილისის საგარეუბნო ზონაში წარმოდგენილია აღმოსავლეთ საქართველოსთვის დამახასიათებელი თითქმის ყველა ტიპის ნიადაგი, დაწყებული ნახევარუდაბნოს და მლაშობებით, დამთავრებული მთა-მდელის ნიადაგებით. ყოველივე ამის გამო, თბილისის საგარეუბნო ზონა მრავალფეროვანი მცენარეული საფარითაც ხასიათდება; აქ წარმოდგენილია, როგორც მშრალი ველების, ისე ტყისა და სუბალპებისათვის დამახასიათებელი მცენარეულობა.

ქალაქის ბუნებრივ ფაქტორებს შორის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანია ჰავა. იგი განსაზღვრავს ადამიანის მოქმედების მრავალ მხარეს, რომელთაგან მთავარია შრომისა და დასვენების პირობები. ქალაქი ქმნის მოსთვის დამახასიათებელ მიკროკლიმატს, რაც საგრძნობლად

29 დ. უკლება, აღმოსავლეთ საქართველოს ფიზიკურ-გეოგრაფიული დახასიათება, წიგნი I, თბ., 1968, გვ. 231, 241.

30 მ. საბაშვილი, თბილისის მიდამოების ნიადაგები, კრ. თბილისი 1900, თბ., 1958, გვ. 219.

განსხვავდება სოფელი ადგილების კლიმატისაგან. გარდა ამისა, ქალაქი გავლენას ახდენს მის ირგვლივ მდებარე ადგილების კლიმატზე. ეს დამოკიდებულია ქალაქის სიდიდეზე, რაც, ტექნიკის პროგრესთან ერთად, უკანასკნელ ხანს უფრო საგრძნობი ხდება. ქალაქში მიმავალი მგზავრი ქალაქიდან ჯერ კიდევ შორს იმყოფება, რომ უკვე გრძნობს კვარტლის სუნს³¹. მრეწველობა ანადგურებს ადამიანის გარემომცველ ბუნებას: აჩანაგებს ფლორას და ფაუნას, აჭუჭყიანებს ნიადაგს, წყალსა და ჰერს, თანდათანობით ამცირებს სასარგებლო წიაღიეულ მარაგს. დიდი ქალაქებისა და მათი მოსახლეობის რიცხვის ზრდა ადამიანებს აშორებს ბუნებას. სულ უფრო იგრძნობა მწვანე მასივების, სუფთა წყლისა და ჰერის ნაკლებობა.

ქალაქის ფარგლებში, სოფელ ადგილებთან შედარებით, მტერის ნაწილაკები და ნახშირორჟანგი 10-ჯერ მეტია, ღრუბლიანობა და ნალექები 5—10%-ით, ნისლი ზამთარში 100%-ით, ზაფხულში 30%-ით მეტია. ქარის სიჩქარე კი პირიქით, ქალაქის ფარგლებში საშუალოდ 20—30%-ით შემცირებულია შემოგარენთან შედარებით. მაგალითად, თბილისში ქარის საშუალო წლიური სიჩქარე უდრის 2,4 მ/წმ-ში, საგორის წყალსაცავთან კი — 6,7 მ/წმ-ში.

თბილისში ჰერის საშუალო წლიური ტემპერატურა 12,7°-ია, სამგორის წყალსაცავთან კი—11,8. ყველაზე ცივი თვის, იანვრის საშუალო ტემპერატურა 0,6°-ით მაღალია სამგორის წყალსაცავის მიდამოებიდან თვის დამახასიათებელ იმავე იანვრის საშუალო ტემპერატურასთან შედარებით³². ამიტომ ყველა ქალაქისა და საგარეუბნო ზონის მშენებლობის გეგმებში დიდი მნიშვნელობა ენიჭება გამაჯანსაღებელი „მწვანე ზონის“ და სუფთა ჰერის რეზერვაციის ადგილის ორგანიზაციას. ამოუერთდროულად ყურადღება ექცევა ბუნებრივი გარემოს დაცვასა და ეკოლოგიური თანათარღობის შენარჩუნებას.

ქალაქებში მოსახლეობისათვის ჯანმრთელი ბიოლოგიური გარემოს შექმნა განუყოფლად არის დაკავშირებული მწვანე ნარგავების სისტემის ორგანიზაციასთან. როგორც საგარეუბნო ზონაში, ასევე ქალაქის ტერიტორიაზე, დიდია მისი სანიტარულ-ჰიგიენური მნიშვნელობა. მწვანე ნარგავებს შეიძლება ეუწოდოთ სუფთა ჰერის უმსხველესი ფაბრიკები, რამდენადაც ისინი გამოყოფენ ჟანგბადს. მაგალითად, ერთი ჰექტარი ტყე წელიწადში 10—15 ტონა ჟანგბადს გამოყოფს. ერთი ლაინერი კი რვა საათის ფრენის დროს 35 ტონა ჟანგბადს ხარჯავს. თუ გავითვალისწინებთ რამდენი ლაინერი სერავს მსოფლიოს

31 შ. ჯავახიშვილი, ქალაქის ჰავა, ისტორია, საზოგადოებათმცოდნეობა, გეოგრაფია სკოლაში, № 1, 1932. გვ. 40.

32 იქვე, გვ. 52.

ზეცას, გასაგები იქნება მარტო ავიაციისათვის რამდენი ჰექტარი ტყეა საჭირო. გარდა ამისა, ქარხნები, გათბობა და სხვ. არანაკლები რაოდენობით მოითხოვს როგორც მცენარეულ ქანგბადს, ისე თვით მცენარეს.

გარემოს გადაგვარება-გაბინძურებისა და ურბანიზაციის, ქანგბადის მოახლოებული „შიმშილის“ სულ უფრო მზარდ პირობებში, ტყე და, საერთოდ, მცენარეული საფარი, როგორც არასდროს, ჩვენი არსებობის, ჯანმრთელობის, შრომისა და დასვენების აუცილებელი სასიცოცხლო მოთხოვნად თუ პირობად იქცა. ინდუსტრიული ცხოვრება წესმა თავისი კვალი დაამჩნია დიდ ქალაქებსა და საქალაქო ცხოვრებას. აუჯამად არსებული მცენარეული საფარი — „მწვანე ფილტვები“ აღარ ჰყოფნის თბილისის მილიონ ორასიათასიან მოსახლეობას. მწვანე ნარგავთა რაოდენობით თბილისი ბევრად ჩამორჩება უცხო ქვეყნის სხვა დიდ ქალაქებს.

თბილისის საგარეუბნო ზონის ტერიტორიის ის ნაწილი, რომელსაც მიკროზონასაც ვეძახით, წარსულში ტყით ყოფილა დაფარულა. აღსანიშნავია, რომ ერთი დოკუმენტის მიხედვით, ჯერ კიდევ XIV საუკუნეში, ავლაზრის (დღევანდელი ისნის რაიონის) ნაწილი ტყის მასივებს ჰქერია. მაგრამ, როგორც ცნობილია, მეტწილად გარეშე მტრების გამანადგურებელი შეწოვებების შედეგად, ტყის დიდი მასივები იჩეხებოდა და ნადგურდებოდა. ტყეების გაჩანაგებამ განსაკუთრებით XIX საუკუნეში გააუარესა ქალაქის ჰავა, გამოაცალა მას სიგრილე, გაადიდა ნიადაგქვეშა სინესტის აორთქლება და გააქრო წყაროები, რომლებიც 1851 წელს კიდევ აწვდიდა წყალს ქალაქის 17 შადრევანს (შადრევნად იწოდებოდა მოპირკეთებული წყალსადენი ონკანებით სახლებში, ქუჩებში და მოედნებზე) და 59 აუზს. ცნობილი იყო თავისი უხვი დებეტით ოქროყანის, წავკისისა და ბოტანიკური ბაღის წყაროები. მეფის მთავრობა ანადგურებდა თბილისის მიდამოებში მოშრილ ტყეებს იმის გამოც, რომ ამ ტყეებს თავს აფარებდა სოციალური უსამართლობით გამწვარებული, ამ უსამართლობის წინააღმდეგ მებრძოლი გლეხობა, მათ წინააღმდეგ ბრძოლის გასაადვილებლად თბილისის ორგელიც მოშრილ ტყეებს ერთბაშად კაფავდნენ და ამ ადგილებს უდაბნოდ აქცევდნენ. შემდეგ, დროთა განმავლობაში, ძლიერმა წვიმებმა მოტივტივეებული ნიადაგი მთებიდან ჩამორეცხა.

თბილისისათვის დამახასიათებელი შხაპუნა წვიმა, დაქანებულ ქვიან ადგილებზე. როგორც თბილისის მიდამოებია, ნიადაგის დასველებისა და გაძლენთის ნაცვლად, ნიაღვრად იქცეოდა და თან ჭვა და

ლორდი მოჰქონდა. ცნობილია 1909 წლის დიდი წვიმები, როცა თბილისის ქუჩები ისე გაივსო მთიდან ჩამოტანილი ქვა და ლორღი, რომ გავლა შეუძლებელი იყო. ასეთი წყალდიდობები იწვევდა ქალაქის მიკრორელიეფის ცვლილებას.

ტყეების ექსპლოატაციამ ყველაზე ბარბაროსული ხასიათი პირველი მსოფლიო ომის დროს მიიღო, როდესაც ტყის დიდი ფართობები ხელაღებით იჭრებოდა სანახშირედ. თბილისის სამთრობით დღეში დაახლოებით ათას ტომარა ნახშირს ხარჯავდა. სახედარზე გადაკიდებული ორი ტომარა ნახშირი, რომელიც ერთ ფუთამდე იყო, 25 კაპიკიდან 40 კაპიკამდე ღირდა ვერცხლით³⁴.

ზემოაღნიშნულისა და სხვა მრავალი მიზეზის გამო, მასობრივად იჩეხებოდა სახაზინო და მემამულეთა ტყეები. გლეხები აძევებდნენ ტყის მცველებს და ხელში იღებდნენ ტყეების მოვლა-პატრონობას.

შემდგომში თბილისის გარშემო ტყის აღდგენასა და გაშენებას აფერხებდა ის გარემოება, რომ თბილისის შემოგარენის გლეხობა უძველესი დროიდანვე იყო მიჩვეული ტყით ვაჭრობას. სახნავი მიწების შესაძენად ისინი არ ინდობდნენ ტყეს და ჩეხავდნენ საახოედ. ამ უბედურებას ერთვოდა მეორე უფრო მძიმე მდგომარეობა, რაც გამოიხატებოდა საქონლისათვის ტყის სანეკრედ გაჩეხვაში. ამიტომაც იყო, რომ 1926—1928 წლებში თბილისის შემოგარენის ტყის მცველთა რაოდენობა 79 კაცამდე გაიზარდა. სატყეო საკულტო ზეჟიცას სანერგეში 1925 წლის ივნისისათვის გაშენებული ჰქონდა 20 ათასი ელდარის ფიჭვის ნერგი. 1926 წელს აღნიშნული სანერგედან მთაწმინდას კალთებზე დაირგო 5000 ძირი. ამავე წლის მარტში თბილისის გარშემო ტყის გასაშენებლად გამოიყო 20 000, ხოლო ოქტომბერში 36 000 მანეთი. ქალაქის ნიაღვრისაგან დასაცავად გარშემო მდებარე გორაკების კალთებზე კეთდებოდა ჭებირები და თხრილები. მიმდინარეობდა ტყის გაშენების სამუშაოები 1928 წლის გაზაფხულზეც.

ოციან წლებსა და შემდგომში ჩატარებულმა ღონისძიებებმა ტყეების აღდგენის, დაცვის და ქალაქისა და მისი შემოგარენის გამწვანების საქმეში გარკვეული შედეგები გამოიღო თბილისისა და მისი საგარეუბნო ზონის ჰავის გაუმჯობესებისათვის. ამავე დროს, ხდებოდა შიშველი ფართობების ხელოვნური გატყეება და, ამასთანავე, ბუნებრივად განახლებულის მოვლა რამდენიმე ათეულ ჰექტარზე. ყურადღება მიექცა ტყის კულტურების მოვლა-გაშენების აგროტექნიკურ მხარესაც. ადგილობრივი მოსახლეობა ხე-ტყით კმაყოფილებოდა უმთავრესად ზეხმელი, მოთხრილ-მოტეხილი და ფაუტი ხეებით.

დღეს თბილისის საგარეუბნო ზონის ტერიტორიაზე შემორჩენი-

ლია საქართველოს ტყეებისათვის დამახასიათებელი ტყის თითქმის ყველა ცენოზი, სახელობრი: წიფლნარი კოლხური ელემენტებით (საგურამო-იალნო), წიფლნარი აღმოსავლეთ საქართველოს ტიპისა (კოჯორი — წოდორეთი). რცხილნარი (საგურამო, კოჯორი, წოდორეთი), მუხნარი ქართული მუხისაგან შექმნილი (მთიან წინაკალთები), ღვიის-ნი (სარკინეთი). აკაკიანი (კლდოვან ადგილებზე ბევრგან), ბერყენიანი, ქალის ტყე და სხვ., აგრეთვე, ამ ცენოზთა ნაწარმოებნი (ძეძვიანებო, ნარეკლიანები და სხვ.)³⁵.

უშუალოდ ხალხის ინიციატივით ბევრი ლამაზი ტრადიცია დამკვიდრდა რესპუბლიკის ცხოვრებაში. ასეთ ტრადიციათა რიცხვს განეკუთვნება ხაწორელთა პატრიოტული თაოსნობაც, რომელსაც 1974 წლის შემოდგომაზე ჩაეყარა საფუძველი. მაშინ პირველად გაისმა მოწოდება — თბილისის შემოგარენის გამწვანება-გატყეება საერთო-სახალხო საქმეა! ითქვა და თაოსანთა დიდი ლაშქარი დელისის ხრიოკ ადგილებს ეწვია. დაირგო დედაქალაქისადმი სიყვარულის ნიშნად მოძღვნილი მეგობრობის პრველი ხე. შემდეგ ხაწორელთა მოწოდებას სხვებმაც აუბეს მხარი.

ყოველ წელიწადს მიემართება თბილისისაკენ „მწვანე ლაშქარი“ და ასე, თანდათან, ახალ ჰივრეებს იპყრობს ზურმუხტისფერი. რასაც დიდი მნიშვნელობა აქვს მიკროკლიმატის გაუმჯობესებისათვის.

თბილისის ტერიტორიული გაშლა-გაფართოების შეზღუდული შესაძლებლობანი განსაკუთრებული სიმწვავით აყენებს არა მარტო ქალაქის ტერიტორიის, არამედ მისი მიმდებარე მიწების რაციონალური გამოყენების ამოცანას. შესფოთებას იწვევს ქალაქის საჭიროებისათვის მნიშვნელოვანი სასოფლო-სამეურნეო ფართობების გამოყენების ფაქტები. აქ მეტი სიფრთხილეა საჭირო.

სასოფლო-სამეურნეო სავარგულების რაციონალურმა გამოყენებამ და თბილისის გარშემო ტყეპარკის სარტყლის შექმნამ უნდა აღკვეთოს თბილისისა და რუსთავს შორის ტერიტორიის განაშენიანება, რადგან მტრის მიერ აჩხილი ვაზი არაერთხელ აღდგენილა უმოკლეს ვადაში, მაგრამ ქალაქის მიერ დაკავებულ ბალ-ვენახებს, სახნავსა და სათიბ-საძოვრებს აღდგენა აღარ უწყია. საერთოდ, თითოეულ ქალაქს აქვს ოპტიმალური ზღვარი, სადამდეც შეიძლება იგი გაიზარდოს. შემდეგ კი იქმნება გადაუჭრელი სოციალური პრობლემების მთელი კვანძი. საქმე აქამდე არ უნდა მივიყვანოთ.

თბილისის საგარეუბნო ზონაში, ლანდშაფტის სხვა ელემენტებთან შედარებით, უფრო მეტად ცხოველთა სამყარომ განიცადა ადამიანის

35 ნ. კეცხოველი, თბილისისა და მისი მიდამოების მცენარეულობის წარსული და აწმყო, კრ. თბილისი 1500, თბ., 1958. გვ. 229.

ზემოქმედება; ეს განსაკუთრებით ტყის ზონის ცხოველებზე ითქმის, რომელთაც ტყის გაჩანაქების შედეგად ძლიერ შეუმცირდათ გავრცელების არეალი. განსახილველ ტერიტორიაზე, ეკოლოგიური პირობების შესატყვისად, ვხვდებით როგორც ველების, ისე ტყისათვის დამახასიათებელ ცხოველებს.

თბილისის საგარეუბნო ზონა მდიდარია, აგრეთვე, წიაღისეულით. აქ მოიპოვება ნავთობი, სხვადასხვა სამშენებლო მასალა. მიწერალური წყლები, გლაუბერის მარილი და სხვ. ზონის ტერიტორიაზე 1974 წლის აგვისტოში აღმოჩენილ იქნა დიდდებეტიანი ნავთობის საბადო, რის შედეგადაც რესპუბლიკაში მკვეთრად გაიზარდა ნავთობის საძიებო და წლიური მოპოვება. 1980 წლის ნოემბერში მწუხრში ჩადგა თბილის-ბათუმის ახალი ნავთობსადენი, რომლითაც სდება საქგორისა და მის მოსაზღვრე საბადოებში მოპოვებული ნავთობის ტრანსპორტირება.

საძიებო-სადაზვერვო ბურღვა მიმდინარეობდა თბილისის საგარეუბნო ზონის სოფელ მარტყოფში, ხოლო, რაც შეეხება გაზის მარაგთა მატებას, იგი ძირითადად მოსალოდნელია საკვლევი ტერიტორიის ისეთ საძიებო მოედნებზე, როგორიცაა თელეთი და რუსთავი.

როგორც დავინახეთ, საკვლევი ტერიტორიის ბუნებრივი პირობები მეტად მრავალფეროვანია, რაზედაც მეტყველებს თუნდაც ის ფაქტი, რომ თბილისის საგარეუბნო ზონის დასახლებული პუნქტების მდებარეობა ზღვის დონიდან მერყეობს ათასი მეტრის ფარგლებში. ზონაში გამოიყოფა ვერტიკალური კლიმატური მიკრორაიონები — ცხელი (მოიცავს შიდა ქართლისა და ქვემო ქართლის დაბლობს 700-800 მ ზღვის დონიდან) და თბილი (მოიცავს დიდი კავკასიონის სამხრეთ მთიანეთის აღმოსავლეთ ფერდობებს 700—800 მ-დან 1700 მ-მდე ზღვის დონიდან). ზემოაღნიშნულის მიხედვით იცვლება სასოფლო-სამეურნეო წარმოების ყველა დანარჩენი ფაქტორიც.

საგარეუბნო ზონის დაეგმვისას ერთ-ერთი ძირითადი საკითხია მოსახლეობისათვის ქალაქგარეთა დასახლებენილი ადგილების შექმნა, რაც, აგრეთვე, ხელს უწყობს ქალაქის ჰაერის გაჯანსაღების პრობლემის გადაჭრასაც. საერთოდ, ყოველი დიდი ქალაქისათვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს მის მახლობლად ისეთი კურორტების და სააგარაკო ადგილების არსებობას, რომლებიც თავისი სიახლოვით ადვილი ხელმისაწვდომია მოსახლეობის ფართო მასების დასვენებისა და მკურნალობისათვის.

მოსახლეობის ქალაქგარეთა მასობრივი დასვენების პრობლემა ჩვენს ქვეყანაში ფართო ხასიათი მიიღო, რომელთანაც დაკავშირებულია სოციალური უზრუნველყოფის დიდი პროგრამის განხორციელება, ცხოვრების დონის ამაღლება და მშრომელთა თავისუფალი დროის

გამოყენების გაუმჯობესება, აგრეთვე, ქალაქისა და სოფლის მოსახლეობის ზრდა. ამ მხრივ თბილისს აქვს მეტად ხელსაყრელი პირობები. მაგალითად, თრიალეთის ქედის განშტოებანი, რომლებიც თბილისის მიდამოებში მთავრდება და ქალაქს დასავლეთიდან და სამხრეთიდან ესაზღვრება, ნაკლებად გამოსაყენებელია სოფლის მეურნეობისათვის. უპირველეს ყოვლისა, საგარეუბნო ზონის ამ ნაწილში საკმაოდ მცირეა დამუშავებისათვის ვარგისი მიწების ფართობები; მეორეც, აქ ჰავა გრილია და სითბომოყვარული ბოსტნეულ-ბალჩიული კულტურების გავრცელებისათვის არ არსებობს საჭირო პირობები, ნაკლებად არის სარწყავი მიწები, რაც ზღუდავს სასოფლო-სამეურნეო წარმოების განვითარებას. ყველა ამ მიზეზის გამო, ქალაქის დასავლეთით და სამხრეთ-დასავლეთით განლაგებული სოფლები — კიკეთი, კოჯორი, წყნეთი, ტაბაჩმელა, შინდისი, ოქროყანა, ბეთანია და სხვ. თბილისის სასურსათო მომარაგებაში მნიშვნელოვან როლს ვერ ასრულებს. სამაგიეროდ აღნიშნული სოფლები ცნობილია, როგორც მშვენიერი საგარეუბნო კურორტები და სააგარაკო ადგილები, სადაც თბილისის მოსახლეობას საშუალება ეძლევა ხანგრძლივად დაისვენოს. ამასთანავე, ხანმოკლე დასვენების რაიონებია ქალაქთან უშუალო სიახლოვეს მდებარე წყალსაცავი (თბილისის ზღვა), ლისის, კუხს და ბაზალეთის ტბები, კოჯორის, ბეთანიისა და მანგლისის ტყის მასივები, ქალაქი მცხეთა მისი შემოგარენი და სხვ.

სხვაგვარი მნიშვნელობა აქვს თბილისისათვის საგარეუბნო ზონის იმ სოფლებს, რომლებიც მის ჩრდილოეთით, აღმოსავლეთით და სამხრეთ-აღმოსავლეთით მდებარეობს. მათი უმრავლესობა უფრო დაბალ ჰიფსომეტრულ ზონაშია განლაგებული, უკეთაა უზრუნველყოფილი სახანძარ-საბუდის მიწებით და სარწყავი მეურნეობით, რაც ხელს უწყობს აქ საკმაოდ ინტენსიური სოფლის მეურნეობის განვითარებას. თბილისის მოსახლეობის სოფლის მეურნეობის პროდუქტებით მომარაგება განსაკუთრებით გაიზარდა მას შემდეგ, რაც ქალაქის აღმოსავლეთით მდებარე სამგორის ველზე მძლავრი სარწყავი სისტემა აიგო. სამგორის ბორწყევს საკითხს ჯერ კიდევ 1922 წლიდან მიექცა ყურადღება.

მსხვილი ქალაქების ირგვლივ გაშლილი საგარეუბნო ტიპის მეურნეობა სასოფლო-სამეურნეო წარმოების ინტენსიურ სახეს წარმოადგენს და არსებული მიწის ფონდის მაქსიმალური ეფექტით გამოყენებაზეა დაფუძნებული.

ს ა გ ა რ ე უ ბ ნ ო ზ ო ნ ი ს ცხოვრება და მეურნეობა თუ ქალაქის გავლენით ეწყობა და ვითარდება, ამავე დროს, თავის მხრივ, ქალაქიც განიცდის საგარეუბნო ზონის გარკვეული სახის ზემოქმედებას. საგარეუბნო ზონის მდგომარეობაზე პირდაპირ დამოკიდებულია ქალაქის სანიტარულ-ჰიგიენური ვითარება; საგარეუბნო ზონის სა-

სოფლო-სამეურნეო სავარგულები — ტყე-პარკი, დასასვენებელი ადგილები და სხვ. გავლენას ახდენს ქალაქის განვითარებაზე. ამდენად, მათი ინტერესები ფუნქციურ, ეკონომიკურ, სანიტარულ-ჰიგიენურ და სხვა ურთიერთობაშია.

8. თბილისის საგარეუბნო ზონის ჩამოყალიბების ისტორია

ქალაქების წარმოშობა საქართველოს ტერიტორიაზე, ისე, როგორც სხვა ქვეყნებში, მკიდროდ უკავშირდება კერძო საკუთრების, კლასებისა და სახელმწიფოს წარმოშობის პროცესს. ერთ-ერთი ძველი წყაროს ცნობით, რომელიც ძვ. წ. ა. VII საუკუნეს მიეკუთვნება, ქართლის მოსახლეობა თავმოყრილი იყო ოთხ ქალაქში და ამ ქალაქების კუთვნილ დაბებში (სოფლებში). წყაროს ცნობიდან ჩანს, რომ ანტიკური ხანის ქართული ქალაქების გარშემო არსებულა ქალაქების კუთვნილი სოფლები (დაბეები)³⁶.

ფეოდალური ურთიერთობის დამკვიდრებამ კიდევ უფრო განავითარა ხელოსნური წარმოება და საშინაო ვაჭრობა, ამან კი ხელი შეუწყო ახალი ქალაქების წარმოშობასა და საქალაქო ცხოვრების შემდგომ განვითარებას. შემთხვევითი არ არის, რომ, როგორც არქეოლოგიური, ასევე წერილობითი წყაროების მონაცემებით, საქართველოს უდიდესი ქალაქის — თბილისის წარმოშობა ფეოდალური ურთიერთობის ჩამოყალიბებას უკავშირდება.

მახლობელი აღმოსავლეთისა და შუა აზიის ფეოდალური ქალაქების მსგავსად, როგორც ჩანს, თბილისიც გარშემორტყმული იყო სოფლებით, რომელთა ეკონომიკურ შესაძლებლობაზე დიდად იქნებოდა დამოკიდებული ქალაქ თბილისის როგორც წარმოშობა, ისე მისი შემდგომი ზრდა-განვითარება თუ ძლიერება³⁷. მტერი, ქალაქის ეკონომიკური დამაბუნებელს, დასუსტების მიზნით, ქალაქში მისასვლელ გზების ბლოკირება-ჩაკეტვას გარდა, აოხრებდა, სპობდა და აწიოკებდა ქალაქის შემოგარენის სოფლებს. საქართველოს მესვეურები ყოველთვის ითვალისწინებდნენ აღნიშნულ გარემოებას და წინასწარ ამგვარებდნენ ხოლმე თბილისის მიდამოებს.

შუა საუკუნეებში, კერძოდ XI—XIII საუკუნეების საქართველოში, ქალაქსა და სოფელს შორის ურთიერთობამ ინტენსიური ხასიათი მიიღო. აღნიშნული პერიოდის საქართველოს ქალაქებში მოქმედი სახელისნო ცენტრები, როგორც ჩანს, თავიანთი პროდუქციით

36 დ. ხუხუტაიშვილი, უფლისციხე — ქალაქი კლდეში, თბ., 1989. გვ. 53.

37 გ. აფრასიძე, საქართველოს შუა საუკუნეების ქალაქები, თბ., 1984, გვ. 65.

ამარაგებდნენ მეზობლად მდებარე სოფლებსაც. თავის მხრივ, ქალაქის განვითარებაში დიდ როლს ასრულებდა ქალაქის სასოფლო-სამეურნეო რაიონი, რომელიც ნედლეულს აწვდიდა და ამარაგებდა მას სოფლის მეურნეობის პროდუქტებით. ქალაქი თავისი მიმდებარე სოფლებითურთ ქმნიდა ერთიან სამეურნეო ეკონომიკურ ერთეულს³⁸.

ფეოდალური არისტოკრატია ბატონობდა არა მარტო ქალაქად, არამედ მის მიმდებარე ტერიტორიაზეც, ანუ მაშინდელ „საგარეუბნო ზონაზე“. დიდებულები მეფეებისაგან ქალაქებთან ერთად, მისადმი დაქვემდებარებულ გარშემო ადგილებსაც იღებდნენ. მაგალითად, დავით აღმაშენებელმა ივანე ორბელიანს გადასცა ქ. სამშვილდე თავისი სანახებით. ქ. რუსთავის გამგებელი, იმავე დროს, ფლობდა მასთან ახლომდებარე პუნქტების მოსახლეობასაც. XII—XIII საუკუნეების ცნობილი დიდგვარიანები შალვა და ივანე ახალციხის ქალაქისა და მისი მიდანიების მფლობელად გვევლინებიან. დამახასიათებელია, რომ ქართველმა ფეოდალმა გრიგოლ ბაკურიანიძემ, რომელიც ბიზანტიაში მსახურობდა, საქართველოს მეფეს გიორგი II-ს გადასცა ქ. ყარაი თავისი სანახებით³⁹.

მთასთან ახლოს მდებარე ქალაქებისათვის საგარეუბნო ზონის ფუნქციას მთის სოფლები ასრულებდა. ეს კარგად არის ასახული ჟინვალის არქეოლოგიური ექსპედიციის მასალებში. როგორც ჩანს, მთის სოფლები უზრუნველყოფდა მთის ზოლის პირას მდებარე ქალაქს, როგორც სოფლის მეურნეობის პროდუქტებით, ისე ხელოსნობისათვის საჭირო ნედლეულით. თავის მხრივ, ქალაქი მთის სოფლებს ამარაგებდა მათთვის საჭირო ხელოსნური ნაწარმით. ამ საქმის ორგანიზაციას ერთიანი ხელმძღვანელობა ჰქონდა. XII ს. ერთ დოკუმენტში იხსენიება ჟინვალის ამირა, რომელსაც, როგორც ჩანს, ქალაქის გარდა, გარეუბნის სოფლებიც ექვემდებარებოდა⁴⁰.

მშვიდობიანობის წლებში, სხვა ქალაქებთან ერთად, თბილისის საზღვრებიც ფართოვდებოდა, მოსახლეობა ქალაქის გაღავნიდან სულ უფრო შორს მიიწევდა ჩრდილოეთისაკენ. ქალაქელები ბაღებსა და ვენახებს, ყანებსა და ბოსტნებს აშენებდნენ ქალაქის მჭიდროდ დასახლებულ კვარტლებს გარეთ. XVII—XVIII საუკუნის მიჯნისათვის თბილისის ჩრდილოეთით, მდ. ვერეს აუზი თბილისელთა ბაღ-ვენახებს ეჭირა⁴¹. თბილისის ბაღებს ექსპლუატაციას უწევდნენ ფეოდალური არისტოკრატის წარმომადგენლები. მაგალითად, დარეჯან დედოფალს

³⁸ იქვე, გვ. 122, 123.

³⁹ შ. მეხია, საისტორიო ძიებანი, ტ. II, თბ., 1983, გვ. 91, 164.

⁴⁰ გ. აფრასიძე, დაახ. ნაშრომი, გვ. 40.

⁴¹ მ. ბერძენიშვილი, თბილისის გარეგანი სახე XVIII საუკუნეში, თბ., 1965, გვ. 43.

თბილისში ჰქონდა ორი ბაღი, რომელთა იჯარიდან 24 თუმანს იღებდა. ეს ბაღები, რომლებიც მდინარის ქვევით 5 ვერსამდე აღწევდა, პატარა წიქვილებისა და მტკვრის წყლიდან გამოყვანილი არხების საშუალებით ირწყვებოდა. ბაღების ქვემოთ ხორბლის ყანები იყო გადაჭიმული. ბაღებსა და ყანებს ფართო ადგილი ექირა მტკვრის მარცხენა ნაპირზე. აქვე უნდა აღენიშნოთ, რომ თბილისის სიახლოვეს ძირითად მარცვლელ კულტურას ხორბალი წარმოადგენდა.

XIX საუკუნის დასაწყისში საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკურ ცხოვრებაში მნიშვნელოვანი ცვლილებები მოხდა. რუსეთის მიერ საქართველოს დაპყრობამ, მართალია, შეაჩერა უცხო დამპყრობთა შემოსევა, მაგრამ საქართველოს მოსახლეობა კოლონიურ მდგომარეობაში აღმოჩნდა. მძიმე მდგომარეობაში ჩავარდა თბილისთან უშუალო სიახლოვეს განლაგებული სოფლებიც, რადგანაც მმართველი ადმინისტრაციული აპარატის მიერ სოფლის მოსახლეობის მიმართ გაწეული „სიკეთის“ ერთ-ერთ პირველ საცდელ ობიექტს თბილისის საგარეუბნო ზონის მოსახლეობა წარმოადგენდა. ბატონყმობის გაუქმების შემდეგ, საქართველო დაადგა კაპიტალისტური განვითარების გზას. კაპიტალიზმმა სიღარიბით დაჩაგრულ და სიბნელით დაბეჩავებულ გლეხთა პრიმიტიულ საქმიანობას მეცნიერული აგრონომია დაუპირისპირა და დაარღვია სოფლის მეურნეობის საუკუნეობრივი უძრავობა და ბიძგი მისცა საზოგადოებრივი შრომის, საწარმოო ძალების სწრაფ განვითარებას. ქალაქები, მათ შორის თბილისიც, ბურჟუაზიული განვითარების რელსებზე გადავიდა.

რუსეთის მიერ საქართველოს დაპყრობის შემდეგ, ადგილი აქვს ქვეყნის ახალ ადმინისტრაციულ დაყოფას. ამ დაყოფით თბილისი თავისი შემოგარენის სოფლებით: ორივე ავლაბარი (ძველი და ახალი), ნავთლული, კუკია, დიდუბე და წინწყარო მოექცა ლორის მაზრაში*. ადრე ავლაბრის დასახლება შედიოდა სამეფო სახლის საუფლისწულო მამულებში. აქ 1803 წლისათვის დედოფალ დარეჯანის მფლობელობაში ითვლებოდა 10 კომლი ქართველი, 57 კომლი სომეხი; უფლისწულ დავითის მფლობელობაში—11 კომლი სომეხი ძველ ავლაბარში, უფლისწულ ფარნაოზს ახალ ავლაბარში ეკუთვნოდა 4 კომლი. 1802 წელს ავლაბარი, ტერიტორიული სიახლოვის გამო, დაექვემდებარა თბილისის პოლიციის სამმართველოს. XIX საუკუნის დასაწყისში ავლაბარს მოსახლეობა ორჯერ გაიზარდა, რასაც ხელი შეუწყო ამ ტერიტორიაზე სომხების გადმოსახლებამ.

1804 წლის 23 სექტემბერს, საიმპერატორო კარის ბრძანებით საქართველოს სამეფო სახლის ყველა საუფლისწულო მამული გადავი-

* 1804 წელს ლორის მაზრას ეწოდა თბილისის მაზრა.

და სახელმწიფოს ხელში, და ყველა ის გლეხი, რომელიც საუფლისწულო მამულზე ესახლა, გადაირიცხა სახელმწიფოს გლეხთა რანგში.

თბილისის ზრდამ გარეუბნის ხარჯზე XIX საუკუნის 20-იანი წლების დასაწყისში დღის წესრიგში დააყენა ქალაქისპირა სოფლების — ჩულურეთის, კუკიისა და ზარფუხის ქალაქთან შეერთების საკითხი, რომლებიც ისე შეერწყნენ თბილისს, რომ ადგილობრივი ხელისუფლება იძულებული იყო ეს სოფლები ქალაქისათვის მიერთებულად გამოეცხადებინა. ამ აქტის შემდეგ გლეხებს დაუტოვეს მხოლოდ საკარმიდამო ნაკვეთები, ხოლო მინდვრები გადაეცა ხაზინასა და თავად ამატუნს⁴². მართალია, სოფელი კუკია ფორმალურად შეუერთეს ქალაქს. მაგრამ იგი, ისევე, როგორც სოფელი ჩულურეთი, გარკვეულ დრომდე რჩებოდა სოფლური დასახლების უფლებით და კარგა ხანს, ჩულურეთთან ერთად სოფლად იწოდებოდა. კუკიაში თითქმის ყველა მოსახლეს გაშენებული ჰქონდა ბაღ-ვენახი, მიწის 206 ნაკვეთი ეზოში გაჭრილი კის წყლით ირწყვებოდა. ეს, რაჟაკვირველია, ხელს ვერ შეუწყობდა ინტენსიურ მიწათმოქმედებას. სოფელს საყანე დასამუშაებელი მიწები ჰქონდა სამგორის ტბებთან და ხევნარების პირას⁴³. თუ რამდენად სწრაფად მოხდა თბილისთან ახლად შეერთებული ტერიტორიის „გაქალაქება“, ჩანს 1834 წლის ქალაქის მოსახლეობის კამერალური აღწერიდან: ყოფილი საუფლისწულო მამულის 1444 ოჯახიდან პურის მოყვანას მისდევდა კუკიაში 91 ოჯახი, ჩულურეთში — 7 და ავლაბარში — 8. ამ უკანასკნელს თბილისთან საბოლოო შერწყმა დამთავრდა 1845 წელს.

კუკიის, ჩულურეთისა და ნავთლუღის მცხოვრებნი ძველი დროიდანვე სარგებლობდნენ სახნავი, საძოვარი და სათიბი ადგილებით, რომლებიც მდებარეობდა სოფლების: ნავთლუღის, ლილოს, ავჭალია და გლდანის მოსაზღვრედ. კუკიისა და ავლაბრის საძოვრები დიდ როლს თამაშობდა ქალაქის ხორციით მომარაგებაში. საქმე იმაში იყო, რომ თბილისის საგარეუბნო ზონაში, როგორც ახლო, ასევე დაშორებულ პუნქტებში მესაქონლეობა მეტად დაბალ დონეზე იდგა, საქონელი ჩამოყავდათ თბილისში ძირითადად ერევნის, ბაქოსა და ელიზავეტპოლის გუბერნიებიდან. მოყვანილ საქონელს დაკვლამდე ჭირდებოდა კვება. ამ მხრივ ავლაბრის საძოვარს, რომელიც თბილისის სასაკლავო სიახლოვეს მდებარეობდა, დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა. საძოვრის ფართობი 2386 დესეტინას მოიცავდა⁴⁴.

⁴² А. А р г у т и н с к и й, Муниципальные земли гор. Тифлиса и их эксплуатация, Тифлис, 1908, с. 53.

⁴³ თ. ბერიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 207.

⁴⁴ ა. არღუთინსკი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 8, 53, 107.

XIX საუკუნის 30—40-იანი წლებიდან სოფლის მეურნეობის თვითმის ყველა დარგს — მარცვლეულის მეურნეობას, მეღვინეობას, მესაქონლეობას, მეთამბაქოეობას და სხვ. — მეტ-ნაკლებად სასაქონლო ხასიათი ჰქონდა, პროდუქტები სპეციალურად საბაზროდ მისდებოდა. ყოველივე ეს კი ქალაქების სავაჭრო-ეკონომიკური პოტენციალის შემდგომ ზრდას იწვევდა. ერთი მხრივ, სოფლის მეურნეობის პროდუქტების საქონლიანობის და მეორე მხრივ, ქალაქების ზრდა ერთმანეთს განაპირობებდა. ქალაქებისა და საქალაქო ცხოვრების განვითარების წყალობად, სავაჭრო ხასიათი მიეცა სოფლის მეურნეობის ისეთ დარგებსაც, როგორიცაა მეზღლეობა-მეხილეობა და მებოსტნეობა. საქართველო-იმერეთის სამოქალაქო გუბერნატორი 1846 წლის ანგარიშში აღნიშნავდა: „ბოსტნეული და ხილი მოჰყავთ არა მარტო თავისთვის, არამედ ამით მუდმივად ამარაგებენ ქალაქის ბაზრებს და ბალ-ბოსტნეების პატრონებს მნიშვნელოვანი შემოსავალი აქვთ. მეხილეობა-მეზღლეობა განსაკუთრებით მომგებიანია თბილისის ახლომახლო სოფლების მოსახლეობისათვის, ვინაიდან თბილისში მუდმივად დიდი მოთხოვნილებაა ხილ-ბოსტნეულზე⁴⁵. აქ აღგილი ჰქონდა ცალკეული სოფლების სპეციალიზაციას თბილისის ბაზრის ამა თუ იმ სახის ბოსტნეულით მომარაგებაში⁴⁶.

სასაქონლო-ფულადი ურთიერთობის განვითარების ერთ-ერთი გამოხატულება იყო ადგილ-მამულის ამოძრავება, სავაჭრო ბრუნვაში შესვლა. ახალი საარქივო მასალების საფუძველზე რელიეფურად ჩანს, რომ უკვე XIX საუკუნის პირველ მესამედში ქართველ გლეხობას დიდძალი ნაყიდი მიწა გააჩნდა.

ცნობილია, რომ ფეოდალიზმის ეკონომიკური საფუძველი მიწაზე ფეოდალური კლასის მონოპოლიური საკუთრებაა. ამდენად, ყმა-გლეხთა ხელში ნაყიდი მიწების მოქცევა ფეოდალიზმის კრიზისის დაწყების მაჩვენებელი იყო. დიდი ფართობის ნაყიდი, საკუთარი მიწა ყმა გლეხს სავსებით ათავისუფლებდა მეზღლეობის ეკონომიკური დამოკიდებულებისაგან, ქმნიდა საფუძველს მისი სოციალური გათავისუფლებისათვის. მაგალითად, თბილისის საგარეუბნო ზონის სოფელ დილოში მცხოვრებმა მახარე ალიმბარაშვილმა 1843 წელს გიორგი მუხრან-პატონისაგან 31 დღიური მიწა გამოისყიდა⁴⁷. ასეთი ფაქტები მრავალი იყო. უკვე ამ პერიოდში იწყება გლეხთა ქონებრივი დიფერენციაციის გადაზრდა კლასობრივ დიფერენციაციაში. თანდათან მცო-

45 ე. ო რ ჯ ო ნ ი კ ი ძ ე, XIX საუკუნის რეფორმამდელი ხანის საქართველოს აგრარულ ურთიერთობათა ევოლუცია, თბ., 1979, გვ. 48—49.

46 ე. ჯ ა ო შ ვ ი ლი, კარტოფილისა და ბოსტნულ-ბალჩეულის მეურნეობა საქართველოში, თბ., 1956, გვ. 14.

47 ე. ო რ ჯ ო ნ ი კ ი ძ ე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 171.

რდებოდა საშუალო გლეხების რაოდენობა, იზრდებოდა გადატყეხული გლეხების რიცხვი, თანდათან გამოიყოფოდა გლეხობის შეძლებული ფენა. სოფლის ბურჟუეზებს მარტო თავგამოსყიდული გლეხები როდი ქმნიდნენ, ბლომად იყვნენ სახაზინო, აგრეთვე, საბატონო გლეხები, რომლებიც თავისი შეძლებითა და მძლავრი მეურნეობით ფაქტიურად სოფლის შეძლებულ ფენას წარმოადგენდნენ. სოფლის ბურჟუაზიის რიგებს ავსებდა პრივილეგიური წოდების წარმომადგენლებიც, განსაკუთრებით ის ნაწილი, რომელიც ახალ ვითარებასთან შეგუებასა და მეურნეობის რაციონალურ საფუძველზე მოწყობას ცდილობდა. ესენი იყვნენ ახალი ტიპის მებატონეები, „პომეშიკეები“. მათ მეურნეობას ახასიათებდა წარმოების რაციონალიზაცია და მჭიდრო კავშირი ბაზართან, რაც გამოიხატებოდა სპეციალურად საბაზროდ პროდუქციის დამზღვებაში. ასე მაგალითად, მუხრანელმა ზაგრატიონებმა, რომელთა მამულის ძირითადი ნაწილი თბილისის საგარეუბნო ზონაში მდებარეობდა ახალი დროის შესაბამისად გარდაქმნეს საკუთარი მეურნეობა. სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტი აქ მზადდებოდა არა მხოლოდ პირადი მოხმარებისათვის, არამედ ბაზარზე გასაყიდად. მათი მეურნეობა მრავალდარგოვანი იყო. აქ ძირითადად მისდევდნენ მევენახეობა-მელვინეობას, მესაქონლეობას, მემინდვრობას და მებოსტნეობას. ეს დარგები სასაქონლო ხასიათს ატარებდა⁴⁸.

რეფორმის შემდგომ პერიოდში თბილისის შემოგარენის სოფლებისა და სხვა დასახლებული ადგილების სოფლის მეურნეობა მთლიანად გარდაიქმნა საგარეუბნო მეურნეობად, რომლის ძირითადი დანიშნულება იყო ქალაქის მოსახლეობის მომარაგება ბოსტნეულითა და ხილით. თბილისის ასეთმა ინტერიერმა საკვლევ ტერიტორიაზე ხელი შეუწყო „კაპიტალისტური ურთიერთობის სწრაფ განვითარებას და წმინდა სასაქონლო მეურნეობის ჩამოყალიბებას“⁴⁹. გლეხი საკუთარ მიწაზე გაცილებით ზუსაითად შრომობდა და ყოველნაირად ცდილობდა მეურნეობის გაუმჯობესებას. იგი დარწმუნებული იყო, რომ მიწა, ადრე თუ გვიან, აუნაზღაურებდა იმ შრომასა და ხარჯს, მისი ნაყოფერების გაზრდისათვის რომ გასწია.

XIX საუკუნის 60-იანი წლების რეფორმა მიწათმოქმედებასა და მრეწველობაში გიგანტურ ბიძგს აძლევდა საწარმოო ძალების წინსვლას, კაპიტალიზმის განვითარებას. მაგრამ, რამდენადაც ეს პროცესი წინ მიდიოდა, იმდენად უფრო მწევრდებოდა კაპიტალიზმისათვის და-

48 ნ. ნაცვლიშვილი, მემამულური მეურნეობის კაპიტალისტური ევოლუცია აღმოსავლეთ საქართველოში, თბ., 1971, გვ. 36; დ. გოგოლაძე, კაპიტალისტური საწარმოები სოფლის მეურნეობასა და მრეწველობაში (1830—1864), თბ., 1959, გვ. 64, 69, 70—71.

49 ნ. როდონაია, დასახ. ნაშრომი, გვ. 31.

მახასიათებელი წინააღმდეგობები. ამის შედეგი იყო, რომ ბურჟუაზიულმა ქალაქმა, რომელიც ახალ ტექნიკას ეყრდნობოდა, კიდევ უფრო დაიმონა სოფელი, ქალაქსა და სოფელს შორის წინააღმდეგობამ უარესად მწვავე ფორმები მიიღო, იგი გამოვლინდა, აგრეთვე, ქალაქისა და სოფლის მოსახლეობაში გაბატონებულ წოდებასა და დაბალ ფენებს შორის. ქალაქის გავლენა სოფელზე ყოველ ფენის ნაბიჯზე იგრძნობოდა. თბილისში წყალსადენს გაიყვანდნენ და ქალაქში სავაჭროდ ჩამოსულ სოფლელებს სატრანსპორტო ბაჟს დაადებდნენ. მტკვარზე ხიდს ააშენებდნენ და მისი ხარჯების ანაზღაურებასაც სოფლებიდან შემოსულ ტრანსპორტზე საბაჟო გადასახადის დაწესებით ცდილობდნენ. ეკონომიკურ და სოციალურ-კულტურულ ნიადაგზე აღმოცენებული წინააღმდეგობა, ქალაქსა და სოფელს შორის მათი ეკონომიკური კავშირთუიერიზაციის გაფართოების კეალობაზე, სულ უფრო ძლიერდებოდა⁵⁰.

XIX სუკუნის 50—60-იან წლებში მდინარე მტკვრის მარჯვენა სანაპიროზე, თბილისის მიკროსაგარეუბნო ზონის სოფლები იყო: ეყრე, მთაწმინდა, გარეთუბანი, სოლოლაკი. ხარფუხი, ორთაქალა. მარცხენა სანაპიროზე: გერმანელთა კოლონია (რომელიც 1862 წელს ქალაქს შეუერთდა), ახალი კუკია, ჩუღურეთი, ავლაბარი და ნავთლუღი. 60-იანი წლებისათვის აღნიშნულ ტერიტორიაზე, თბილისის ჩათვლით, სულ 270 ბალი იყო. აქედან 4 სახაზინო, 1 საზოგადოებრივი, ხოლო დანარჩენი კერძო. როგორც ვხედავთ, ბაღების თითქმის აბსოლუტური უმრავლესობა კერძო პირთა საკუთრებას შეადგენდა. სწორედ ეს ბაღები აწარმოებდა ძირითადად სასაქონლო პროდუქტს. 80-იანი წლების დამდეგისათვის 340-მდე ბალია აღრიცხული. აქედან ვერეს ნაპირებზე 22, კრწანისში და ორთაქალაში — 158, გერმანელთა კოლონიასა და დიდუბეში — 142, ავლაბარსა და ნავთლულში — 19. ბაღების რწყვა ხდებოდა: ვერეს ბაღებში მდ. ვერედან გამოყვანილი სარწყავი არხებით. მდ. მტკვრის მიმდებარე ბაღებში, სპეციალურად მოწყობილი წყალსაქაჩი ბორბლებით, ხოლო გერმანელთა კოლონიაში მდ. არაგვიდან გამოყვანილი არხით⁵¹.

ორთაქალისა და ვერის ბაღები თბილისის მოსახლეობისათვის მასობრივი ლხინისა და დასვენების საუკეთესო ადგილსაც წარმოადგენდა.

1896 წლის ცნობით, კერძო ბაღებს 244, 260 დესეტინა მიწის ფართობი ეკავა, რომელთა მთლიანი შემოსავალი 60 000 მანეთს შეადგენდა. ამ დროისათვის ბაღ-ბოსტნების უდიდესი ნაწილი კაპიტა-

50 საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. V, თბ., 1970, გვ. 771.

51 ნ. როდონაია, დასახ. ნაშრომი, გვ. 19, 20.

ლისტების ხელში გადავიდა⁵², ხოლო თბილისმა საბოლოოდ დაკარგა ძველი, ფეოდალური ქალაქის სახე და კაპიტალისტურ ქალაქად იქცა.

თბილისის ზრდასთან ერთად, ზემოთ აღნიშნული სოფლები ქალაქის უშუალო უბნებად იქცეოდა, ხოლო შემოგარენსა და მასთან მთლიანად საგარეუბნო ზონის ფარგლებში ახალი ტერიტორიები ირთვებოდა. ეს პროცესი მთელი გასული საუკუნის მანძილზე ინტენსიურად მიმდინარეობდა.

900-იან წლებში თბილისის საგარეუბნო ზონა, რომელსაც იმ დროს თბილისის ნაწილსაც უწოდებდნენ, მოიცავდა მრავალ სასოფლო საზოგადოებას. მათ შორის: აღბულალის, დიდმის, დურნუკის, კემისის, ლისის, სამშვილდოს, თონეთის, თელეთ-ხატის, წავკისის, წყნეთის, წინწყაროს, მანგლისის, ენაგეთის და სხვა სასოფლო საზოგადოებებს. ზონის მიწები ქართველ წარჩინებულ თავადიშვილებსა და აზნაურებს ეკუთვნოდათ, ესენი იყვნენ: ჯამბაკურ-ორბელიანი, ბარათაშვილი, თარხნიშვილი, შერვაშიძე, ამილახვარი, აფხაზი, სუმბათაშვილი, გაბაშვილი, საგინაშვილი, ჯავახიშვილი და სხვები⁵³.

თბილისის საგარეუბნო ზონის მოსახლეობა ძირითადად დაკავებული იყო მიწათმოქმედებით, ხოლო ნაწილი გარკვეულ სპეციალობებს ეუფლებოდა. მაგალითად, ბერძნები მისდევდნენ სასოფლო და სატრეტუარო ქვის კრას, ფარდაგების ქსოვას. რუსები — სააგარაკო სახლების შენებას და ქირით გაცემას, დამსვენებელთა მგზავრობაში ხელის შეწყობას თბილისიდან ზონის სააგარაკო სოფლამდე და პირიქით. თონეთის მოსახლეობა „ნამჭიდან“ კალათების წვნაში ხელოვნდებოდა, რომლებსაც ყიდდნენ დამსვენებლებზე. მდინარე ხრამის პირას მცხოვრებთა საქმიანობა მეთევზეობა იყო⁵⁴.

ქვეყნის კოლონიზაციის გაღრმავების მიზნით, ცარიზმი მასობრივად ასახლებდა საქართველოს მიწა-წყალზე უცხოურ კოლონიზატორულ ელემენტებს, რომლებსაც ეძლეოდათ მიწები და რიგი პრივილეგიები ადგილობრივ მკვიდრთა ხარჯზე. ამ მიზნით, საქართველოში ჯერ კიდევ 1837 წელს გაჩნდა პირველი სამხედრო დასახლებანი. მათ შორის თბილისის საგარეუბნო ზონის ისეთ სოფლებში, როგორიც იყო მანგლისი და კოჯორი. ცარისტული საგადასახლებო პოლიტიკის შედეგად, ადგილობრივი გლეხები ჩანაგდებოდნენ. მათ საუკეთესო მიწებიდან ასახლებდნენ და ამ მიწებს გადმოსახლებულებს აძლევდნენ. ამასთან დაკავშირებით საქართველოს მთავარმართებელი როზენი ფინანს-

⁵² იქვე, გვ. 21.

⁵³ ე. გუგუშვილი, მოკლე აღწერა თბილისის ნაწილისა, მოგზაური, № 4, 1901, გვ. 364.

⁵⁴ იქვე, გვ. 366.

თა მინისტრს გრაფ კანკრინს სწერდა: „მე საეცებით თანახმა ვარ, რომ ამიერკავკასიის შეიძლება ვუყურებდეთ და უნდა ვუყუროთ კიდეც, როგორც მხარეა რუსული დასახლებისათვის საკუთრად იმ აზრით, რომ ღრთა ვითარებაში ის გადაიქცეს საესებით რუსულ მხარედ, და რომ ამიერკავკასიის მკვიდრი შეისწავლიან რა ჩვენს ენას, დაავინათესავენ ჩვენ და დაივიწყონ, რომ ჩვენ ვართ მათი დამპყრობლები“⁵⁵.

საგადასახლებო პოლიტიკა XX საუკუნის დასაწყისშიც ხორციელდებოდა. მაშინ, როდესაც საჭირო იყო ამიერკავკასიელი უმიწაწყო გლეხებისათვის სხვაგან ეძებნათ სამოსახლო-სამეურნეო მიწები, მეფის მოხელეები აქ უცხო ტომებს ასახლებდნენ. გადასახლების ფონდი იქმნებოდა ადგილობრივ მკვიდრთა საადგილმამულო უფლებების აღმამოთმებელი დარღვევის გზით, ხოლო რუსეთიდან გადასახლება ხდებოდა განაპირა მხარეთა რუსიფიკაციის კვლავ იმავე ნაციონალისტური პრინციპისათვის.

თბილისის საგარეუბნო ზონის მოსახლეობისათვის ქალაქთან ტერიტორიული სიახლოვე ხელსაყრელ პირობებს ქმნიდა საშოვარზე გასასვლელად, რასაც მცირემიწიანობა და ეკონომიკური გაჭირვება იწვევდა. „ნაქალაქარი გლეხი“ გარეგნულად, ჩაცმა-დახურვითაც, განსხვავდებოდა. იგი ნელ-ნელა მალდებოდა სოფლური ჩამორჩენილობის, პატრიარქალურობისა და საერთოდ მორჩილების, „დაბალი ღობის“ მდგომარეობიდან, მას სოფელში შეჰქონდა თავისუფლებისადმი მისწრაფების სულისკვეთება. გარესამუშაოზე წასულ გლეხებს, როცა ისინი ბრუნდებოდნენ თავიანთ საცხოვრებელ ადგილას, მოჰქონდათ ახალი იდეები. მიყრუებული ადგილების გლეხობაში ისინი აღვივებდნენ შეგნებას და ადამიანური ღირსების გრძნობას, აღვიძებდნენ რწმუნასა-საკუთარი ძალისადმი. გლეხების საბრძოლო სულისკვეთების ამ აღივსებას ხელს უწყობდნენ ის მოწინავე მუშები. რომელთაც მთავრობა თავიანთ სოფლებში ასახლებდა იმ იმედით, რომ გაწმენდდა ქალაქებს რევოლუციურად განწყობილი ადამიანებისაგან და შეანელებდა მათ მოძრაობას. დამახასიათებელია, რომ გლეხთა ანტიცარისტული მოძრაობა ყველაზე სწრაფად და ძლიერად იმ რაიონებში განვითარდა, რომლებიც ახლო კავშირში იყვნენ ქალაქებთან და რკინიგზებთან.

თბილისის შემოგარენის სოფლები გაფიცული მუშების შეკრების ადგილს წარმოადგენდა. „გაფიცვა რომ კარგად ჩატარებულყო და შტრეიკებრეხერები არ გამრავლებულიყვნენ, — იგონებს თანამედროვე, — ჩვენ ვაწყობდით გაფიცულთა კრებებს ქალაქის გარეთ, ღამით“⁵⁶.

⁵⁵ პ. გუგუშვილი, საქართველოსა და ამიერკავკასიის ეკონომიკური განვითარება XIX—XX სს. ტ. VI, თბ., 1979, გვ. 13.

⁵⁶ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. V, თბ., 1970, გვ. 746.

ამიტომ დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა ქალაქის მიკროსაგარეუბნო ზონის სოფლების პოზიციას გამოსვლების დროს.

900-იანი წლების დასაწყისში გლეხები უარს აცხადებდნენ არა მარტო საბატონო ბეგარასა და მთავრობის გადასახადებზე, არამედ იწყებდნენ სახაზინო და საბატონო ტყეების გაჩეხვას, საძოვრების დაუფლებას, საძულველი მეფის მოხელეებისა და მემამულეების სახლ-კარის დარბევას და სოფლებიდან მათ გაძევებას.

პეტერბურგის 1905 წლის 9 იანვარს სისხლიანმა ამბებმა გამოძახილი პოვა მთელ ქვეყანაში. შემდეგ რევოლუციის ქარიშხალი იმპერიის მასშტაბით განვითარდა. მუშათა საგაფიცო მოძრაობა და გლეხთა გამოსვლები სულ უფრო ორგანიზებული ხდებოდა. გლეხთა აჯანყების ალი მოედო თბილისის საგარეუბნო ზონის სოფლებს. მაგალითად, მუხრანში ადგილი ჰქონდა გლეხთა შეტაკებას ჯარის ნაწილებთან და პოლიციასთან. მცხეთის რაიონში გლეხებმა განაიარაღეს მთავრობის მოხელეები. ბრძოლაში ჩაებნენ დიდძალი გლეხებიც. 1905 წლის 13 მარტის გაზეთ „ცნობის ფურცელში“ ვკითხულობთ: „სოფელ დილოშშიაც გაფიცულია გლეხობა. თავად ბაგრატიონ-მუხრანსკის მამულში გაგზავნა 15 საერო და რაჭი მოსალოდნელ შემთხვევათა თავიდან ასაცილებლად“.

გლეხთა მოძრაობამ ფართო ხასიათი მიიღო საკვლევი ტერიტორიის ისეთ სოფლებში, როგორიც იყო შინდისი, ტაბახმელა, კუმისი, ხატისთელეთი და სხვ.

1905 წლის მარტში სოფელ მუხრანში 14 სოფლის გლეხთა 800 წარმომადგენლის კრებამ მოიწონა სიტყვის სრული თავისუფლების მოთხოვნა. საგურამოს საზოგადოების ყრილობაზე გლეხებმა დაადგინეს შეეწყვიტათ ყოველგვარი ურთიერთობა მემამულეებთან. მათ მხარი დაუჭირა კოპორტის საზოგადოების გლეხობამ. გაიფიცნენ ამ რეგიონის 16 სოფლის მშრომელები, ხოლო 20 მარტს მოიწვიეს ყრილობა შეიკრიბა 2 000-მდე კაცი და ქალი, წამოაყენეს მთელი რიგი მოთხოვნები⁵⁷.

1912 წლის ოქტომბერში თბილისის საგარეუბნო ზონის სოფელ მანგლესში სისხლიანი შეტაკება მოხდა ხელისუფლების წარმომადგენლებსა და გლეხებს შორის. მოკლეს და დაჭრეს ათი გლეხი⁵⁸.

1917 წლის თებერვლის ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული რევოლუციის შემდეგ, ამიერკავკასიის განსაკუთრებულმა კომიტეტმა („ოზაკომ“), რომელიც რუსეთის მთავრობის ადგილობრივი ორგანო იყო,

⁵⁷ ი. მირცხელავა, აგრარულ-გლეხური საკითხი საქართველოში 1900—1917 წლებში, თბ., 1964, გვ. 168—169.

⁵⁸ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. VI, თბ., 1972, გვ. 341.

ხელუხლებლად დატოვა მიწაზე მემამულეთა საკუთრება. ამიტომ გლეხობამ დაიწყო ბრძოლა ფეოდალურ-ბატონყმური წაშობის მოსასპობად. მასობრივი ხასიათი მიიღო მიწების დატაცებამ საგარეუბნო ზონის სოფლებში. ასე მაგალითად, „მანგლისში გლეხებმა ხელთ იგდეს სათიბები, რომლებიც მსხვილ მიწათმფლობელებს ეკუთვნოდათ. სოფ. კუმისის გლეხები დაეპატრონენ ალავერდოვის მიწებს, წალასყურის გლეხებმა გააძევეს მიწების მოიჯარადრე კაკაიანცი“⁵⁹. მუხრანის საუფლისწულო გლეხებმა დაიწყეს მიწების თვითნებურად დამუშავება. ანეთ ვითარებაში გლეხების მდგომარეობა კიდევ უფრო უარესდებოდა, ხელისუფლების მხრივ რეპრესიები მძაფრდებოდა. სამეურნეო კატასტროფამ ქალაქსა და მის მიერ ექსპლოატირებულ სოფელს შორის გააღრმავა ანტაგონიზმი. მონოპოლისტურმა კაპიტალმა სოფელზე დაწოლა და მისი ძარცვა გააძლიერა, გლეხობის სოციალური დიფერენციაცია დააჩქარა.

1918 წელს საქართველოში სოციალ-დემოკრატიულმა პარტიამ აიღო ხელში სახელმწიფო ხელისუფლება. 1918 წლის 26 მაისს ახლა ქართველი ხალხის დიდი ხნის ოცნება, საქართველო დემოკრატიულ და დამოუკიდებელ რესპუბლიკად გამოცხადდა.

ამ დროისათვის, მძიმე ეკონომიკური მდგომარეობის მემკვიდრეობის გამო, ქალაქთან ახლო მდებარე სოფლებში უკმაყოფილებას ჰქონდა ადგილი, რასაც ხელს უწყობდნენ ბოლშევიკური პარტიის პროპაგანდისტები. ამის გამო, მთავრობამ თბილისსა და მის საგარეუბნო ზონაში სამხედრო წესები გამოაცხადა, ხოლო აღნიშნული ტერიტორიის გუბერნატორად დაინიშნა გენერალი გიორგი მაზნიაშვილი. ბრძანებაში აღნიშნული იყო რომ „გენერალ-გუბერნატორად ინიშნება ჟენ. მაზნიაშვილი, რომელსაც მთლიანად დაემორჩილება ქ. თბილისის მთელი შეიარაღებული ძალები, როგორც არის: რეგულარული ნაწილები. გვარდია და გუბერნიის განსაკუთრებული ბატალიონი...“. შემდგომში, სომხეთთან ურთიერთობის გართულების გამო, გენერალი მაზნიაშვილი დანიშნეს „სომხეთის წინააღმდეგ მოქმედ ლაშქრის სარდალად“⁶⁰.

საქართველოს პარლამენტის 1919 წლის 28 იანვარის კანონის მეჩვიდმეტე მუხლის თანახმად, საქართველოს მთავრობამ 1919 წლის 24 ივლისს დაამტკიცა საფონდო მიწებზე საგადასახადო ფასები. ხოლო როგორც კანონის მეჩვიდმეტე მუხლის შენიშვნაში იყო ნათქვამი, ქალაქის ახლო მდებარე მიწები, აგრეთვე ვენახები და გაშენებული

59 ვ. ჯანჭღავა, გლეხთა რევოლუციური მოძრაობა საქართველოში 1917—1921 წლებში, თბ., 1982, გვ. 12.

60 გ. მაზნიაშვილი, მოგონებანი 1917—1925, თბ., 1927, გვ. 123.

ადგილები იყიდებოდა საბაზრო ფასებით. ასეთ ფასებში მიწის ყიდვა ღარიბ გლეხობას არ შეეძლო და ამიტომ მემამულეებისაგან ჩამორთმეული მიწების დიდი უმეტესობა, გამოსყიდვის პირობების ხელსაყრელობის გამო, ხელში ჩაიგდეს მდიდარმა გლეხებმა⁶¹.

1921 წლის თებერვალში, საბჭოთა რუსეთის მიერ საქართველოს დაპყრობისა და ფაქტიური ანექსიის შემდეგ, საქართველოს დედაქალაქში დამყარდა საბჭოთა ხელისუფლება.

თბილისის შემდეგ ანალოგიური ხელისუფლება დაამყარეს დუშეთში, მცხეთაში, მანგლისში და საგარეუბნო ზონის სხვა პუნქტებში.

⁶¹ ი. მ. რ. ც. უ. ლ. ა. ვ. ა., დასახ. ნაშრომი, გვ. 79—80.

თავი მეორე

თბილისის საბარეუბნო ზონა XX საუკუნის 20—30-იან წლებში

1. საბარეუბნო ზონის სოფლები და მოსახლეობა

20-იანი წლების დასაწყისში ეკონომიკური კავშირი ქალაქსა და სოფელს შორის დარღვეული იყო.

სოფლის ღარიბი გლეხობა ქალაქის მეშვებს თხოვდა მხარში ამოღდომას. მეშვათა კლასიც ხედავდა რომ საჭირო იყო სოფლის გლეხობასთან მჭიდრო კავშირი. ამ პერიოდში, მეშვებისა და გლეხების კავშირს უნდა მიეღო ქალაქსა და სოფელს შორის სამეურნეო თანამშრომლობის ფორმა.

1921 წელს მოსავალი საშუალოზე ნაკლები მოვიდა, ხალხი შიმშილობდა. განსაკუთრებით დაზარალდა თბილისის საგარეუბნო ზონა. 1922 წელს, მდგომარეობის გამოსასწორებლად, თესვის კამპანიის წარმატებით ჩატარებისათვის მთავრობამ დააარსა სამაზრო თესვის კომისიები, გლეხობას მისცა სათესლე მასალა. კერძოდ, თბილისის მაზრამ და საგარეუბნო ზონის სოფლებმა მიიღო 7 ათასი ფუთი ხორბალი, 1400 ფუთი ქერი, 11 000 ფუთი სიმინდი და კარტოფილი, და ფეტვი 400 ფუთი. გლეხობას აღმოუჩინეს დახმარება სამეურნეო იარაღით. მშრომელი მოსახლეობა მადლიერებით შეხვდა ასეთ ღონისძიებებს, სოფლის მეურნეობამ გამოცოცხლება დაიწყო¹.

თბილისის ადმინისტრაციამ დიდი ყურადღება მიაქცია მიკროსაგარეუბნო ზონის კეთილმოწყობას, რომელიც მძიმე მდგომარეობაში იყოფებოდა. მაგალითად, საბურთალოს მიდამოები ხანგრძლივი წვიმების გამო ჰაობდებოდა. ახალშენის ჩაგარდნილი დაბლობი წყლით იყო ავსებული. ზაფხულის სიცხეების გამო გუბეები შმორდებოდა და თბილისისა და ახლომდებარე სოფლებს ციებ-ცხელებით ემუქრებოდა². ასეთ მდგომარეობაში იყო სოფელი ბაგებიც, რომელიც თბილისიდან

¹ მიწის მეშა, 1923 წლის 20 ივნისი.

² ტრიბუნა, 1923 წლის 28 სექტემბერი.

5 ვერსის მანძილზე მდებარეობდა. ბაგები შეფენილი იყო წყნეთის ფერდობებზე. წყნეთის მცხოვრებლებს ძველ დროს ამ ადგილას ჰქონიათ ბაგები და ბოსლები, სადაც ზამთარ-ზაფხულს ინახავდნენ საქონელს. წყნეთში, სივიწროვის გამო. ბაგების პატრონები იქვე ჩამოსახლებულან და სოფელს ბაგები დარქმევია. აქ ძინი მისდევდნენ ხენათესვასა და მერძეეობას³.

საგარეუბნო ზონის მოსახლეობა დიდი ენთუზიაზმით შეუდგა ბალ-ვენახების მოვლა-პატრონობას. წინამძღვრიანთკარის სასწავლებლის სახელოსნოების წყალობით, საგურამოს თემის სოფლებში შესამჩნევად გაიზარდა მანქანა-იარაღების გამოყენება. ძველად, როგორც სხვაგან, ისე ამ რაიონში რკინის გუთნები თითზე ჩამოსათვლელი იყო. უკვე 20-იან წლებში კი ასობით მოიპოვებოდა. აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ იარაღის შეკეთება ზღებოდა ამავე სამეურნეო სასწავლებლის სახელოსნოში. გარდა გუთნისა, მოსახლეობაში ფართო გავრცელება პოვა სანიავებელმა და საცხეველმა მანქანამ. ზონის ამ სოფლებში 20-მდე გლეხს დამთავრებული ჰქონდა წინამძღვრიანთკარის სამეურნეო სასწავლებელი, რაც ხელს უწყობდა მოსახლეობაში სოფლის მეურნეობის წარმოების პროგრესულ მიღწევათა დანერგვას⁴.

დუშეთის მაზრაში მუხრანის მიდამოები ერთადერთ კუთხეს წარმოადგენდა, სადაც დიდ სოფლებს მოეყარა თავი, მუხრანი, წილკანი, ძალისი, მჟადი-ჯვარი, ქსოვრისი, მისაქციელი, ნატახტარი, წეროვანი და სხვა. აქვე არსებობდა გერმანელების ერთი ახალშენი*. რამდენიმე გორაკიანი სოფლის გარდა, მუხრანის მინდორზე ვერ შეხვდებოდით მიწის მცირე ნაკვეთსაც კი, რომელიც არ ირწყევებოდა. ასეთი გარემოება ხელს უწყობდა შრომის ნაყოფიერების ამალუბას, მეხილეობის, მებოსტნეობის განვითარებას. ხეხილის ბაღი მუხრანის სახალხო მუღში 22 დესეტინას მოიცავდა⁵.

მუხრანთან ახლოს მდებარე სოფელ წილკანშიც, ნოყიერი ნიადაგის გამო, მოსახლეობა ძირითადად ხენათესვას მისდევდა, მაგრამ მეტად მძიმე მდგომარეობას ქმნიდა სარწყავი და სასმელი წყლის უქონლობა. ჯერ კიდევ 1920 წელს, წილკნის მცხოვრებლებმა შეაგროვეს ფული და შეუდგნენ სოფელ ახალ დაბიდან სასმელი წყაროს გამოყვანას. მოსახლეობის თავდადებული შრომის შედეგად, 1922 წლის მაისში გაიხსნა მდ. არაგვიდან გამოყვანილი წილკნის სარწყავი არხი, რომლის

3 მიწის მეშა, 1923 წლის 3 მარტი.

4 იქვე, 16 თებერვალი.

* ჩამოთვლილი სოფლები თბილისის საგარეუბნო ზონაში შედიოდა.

5 მიწის მეშა, 1923 წლის 27 თებერვალი, 25 სექტემბერი.

სიგრძე 10 კერსს შეადგენდა და რწყავდა ახლომდებარე სოფლებსა 3 000 ღესეტიანა მიწას⁶.

საგარეუბნო ზონის სოფელს — მცხეთას ორი ფუნქცია გააჩნდა: სასოფლო-სამეურნეო და სააგარაკო. მცხეთა 20-იან წლებში აღმინიატრატიულად დუშეთის მაზრაში შედიოდა. 1923 წელს სოფელში 30მ კომლი ცხოვრობდა. სასპელი წყლის უქონლობა მცხეთელებს მძიმე პირობებს უქმნიდა. 1922 წლის ნოემბერში დაიწყო სასმელი წყლის გამოყვანის სამუშაოები, მაგრამ, ფინანსური სიძნელების გამო, დაწყებული საქმე ბოლომდე ვერ მიიყვანეს. 20-იანი წლების პირველ ნახევარში მცხეთა დუშეთის მაზრაში შემავალ სოფელთა შორის ერთ-ერთი ყველაზე ღარიბი იყო, სადაც სოფლის გლეხობის ნახევარზე მეტს არ გააჩნდა ცოცხალი გამწევი ძალა. სოფელს სახნოსათვის მიწები წეროვნის მიხედვით ჰქონდა და კომლზე სამ დღიურს არ აღემატებოდა⁷. თბილისიდან 8 კერსის მანძილზე მდებარეობდა სოფელი დილოში, სადაც უმთავრესად მესაქონლეობასა და მებოსტნეობას მისდევდნენ. დილმელი საქონელს მხოლოდ რძის მისაღებად იყენებდა. იშვიათი იყო ოჯახი, რომ ორი ძროხა არა ჰყოლოდა, საცეების სიმცირე საქონლის შენახვას აძნელებდა, განსაკუთრებით, ზამთარში. ამის გამო დილმელები მთის ახლო სოფლებში აბარებდნენ საქონელს გამოსაყვებად. 20-იან წლებში დილმელმა გლეხებმა მებოსტნეობას ინტენსიურად მოჰკიდეს ხელი. მოჰყავდათ პამიდორი, ლობიო, ქარხალი, კარტოფილი და სხვ. საუკეთესო საბოსტნე ადგილები სოფლიდან საკმაოდ მანძილით იყო დაშორებული (მტკვრის პირას). აქ მებოსტნეობა სასაქონლო ხასიათს იღებდა. მრავლდებოდა ისეთი ოჯახები, რომელთა შემოსავლის ძირითად წყაროს მხოლოდ მებოსტნეობა შეადგენდა⁸.

სოფელში არსებული წყაროები სასძელად არ მოსწონდათ. გლეხები წყალს ღია რუებიდან იღებდნენ. ამ პერიოდისათვის დილოში 800 კომლი ცხოვრობდა. ჰქონდათ დაწყებითი სკოლა, თეატრი, საავადმყოფო, აგრეთვე, ფარდული, სადაც პური იყიდებოდა⁹.

1925 წლის ზაფხულში საქართველოს ესტუმრა საფრანგეთ-ბელგიის მუშათა დელეგაცია. ესტუმრებმა დიდი მონდომებით დააუვალიერეს საქართველოს ღირსშესანიშნავი ადგილები. გაეცნენ მუშათა ცხოვრებას. ქართული სოფლის უკეთ გაცნობის მიზნით, დელეგაციის წევრები ესტუმრნენ სოფელ დილოშს. მათ აინტერესებდათ თუ როგორი იყო ჰვენი სოფლის გლეხის საშუალო შეძლება, როგორ მუშაობ-

6 მიწის მუშა, 1922 წლის 22 მაისი.

7 იქვე, 1923, 10 თებერვალი.

8 იქვე, 17 აგლისი.

9 Тифлис и его окрестности. Путеводитель. Под редакцией И. А. А с л а н и ш в и л и. Тифлис, 1925, с. 301.

და, რით ირჩენდა თავს, იცოდა თუ არა წერა-კითხვა და სხვ. დიდმელ-
მა გლეხებმა და, საერთოდ, სოფელმა კარგი შთაბეჭდილება დატოვა
სტუმრებზე.

დიდომთან ახლოს მდებარეობდა პატარა სოფელი ლისი. მიწის
სიმაკირე ლისელეშს აიძულებდა სახნავ-სათეაი მიწა მოშორებით
ეძებნათ. ზაფხულობით სოფლის მოსახლეობის უმრავლესობა თბი-
ლისში მაწონს ყიდდა.

ზონის ხელსაყრელ ობიექტს წარმოადგენდა „ოლღას ფერმა“,
თბილისიდან 13 ვერსის მანძილზე ჩრდილო-დასავლეთით, რომელიც
დაარსდა XIX საუკუნის 60-იან წლებში. 1923 წლისათვის ფერმაში
ჰყავდათ 49 მეწველი ძროხა. რძის რეალიზაცია წარმოებდა თბილის-
ში. ფერმის მამულში მისდევდნენ, აგრეთვე, მეფუტკრეობას, ჰყავდათ
ფუტკრის 145 ოჯახი. ფერმის მამულს ეკავა 300 დესეტინა ფართო-
ბი¹⁰.

საგარეუბნო ზონის შემადგენელ ნაწილს წარმოადგენდა გარე
კახეთში მდებარე საგარეჯოს თემი, რომელშიც 8 სოფელი შედიოდა.
რაიონის აღმასკომი მოქმედებდა სოფ. საგარეჯოში, სადაც 2000 კოწ-
ლზე მეტი ცხოვრობდა. თემში არსებული მიწების ფონდი 932 დესე-
ტინაზე მეტს შეადგენდა, რომელიც მთლიანად უმიწო გლეხებს გაუნა-
წილდა¹¹.

თბილისიდან 37 ვერსის მოცილებით იწყებოდა ყარაიას ველი. აღ-
ნიშნულ ტერიტორიაზე სარწყავი არხების მეშვეობით მოჰყავდათ
მოსავალი. ძლიერი ციებ-ცხელების გამო, ყარაიაში მოსახლეობა მკი-
რე იყო. 1919 წელს აქ დასახლებულა 200 კომლამდე ქართველი, მაგ-
რამ რთული საცხოვრებელი გარემოს გამო მიუტოვებიათ.

ყარაიაში მიწათმოქმედების სახალხო კომისარიატს ჰქონდა საც-
დელი სადგური, სადაც სხვადასხვა სასარგებლო მცენარეებზე წარ-
მოებდა დაკვირვება. ამათან ერთად, კომისარიატი ცდილობდა გაეგრ-
ცელებინა ბამბის კულტურა, რომელიც ადგილობრივი ბუნებრივი პი-
რობებისათვის უფრო შემოსავლიანს წარმოადგენდა. უკვე 1923 წელს
ყარაიაში ბამბის ნათესი ფართობი შეადგენდა 400 დესეტინას¹².

სოფელ მარტყოფს თბილისთან 20 ვერსი აცილებდა. გლეხთა
მეურნეობის სხვადასხვა დარგს მისდევდა, თუმცა შემოსავლის მთავარ
წყაროს წარმოადგენდა შეშითა და ნახშირით ვაჭრობა თბილისში.
ვენახისა და ბოსტნეულის მოსავალი მხოლოდ მოსახლეობის მოთხოვ-
ნილებას ხმარდებოდა. სახნავ-სათესი ადგილები სოფლიდან 12—15

¹⁰ სუცსა, ფ. 288, ანაწ. 1, საქ. 233, 234.

¹¹ კავშირი, № 15, 1924. გვ. 9; მიწის მეშა, 1923, 29 ივნისი.

¹² მიწის მეშა, 1923, 5 ივლისი.

ვერსით იყო დაშორებული, რაც მარტყოფელებს არასასურველ გარემოებას უქმნიდა. მიწის დამუშავების დროს გლეხი მთელი კვირით იყო გასული სახლიდან.

დაახლოებით ასეთივე მდგომარეობაში იყო თბილისის სამხრეთით მდებარე საგარეუბნო ზონის კურორტებსა და სააგარაკო სოფლებში: კოჯორი, მანგლისი, კიკეთი, წყნეთი, ბეთანია, ოქროყანა, წაყვისი, ტაბახმელა და სხვ.

აქვე უნდა აღვნიშნოთ რომ საგარეუბნო ზონის ტერიტორიაზე, ქართველების გარდა, ბევრი სხვა ეროვნების ადამიანებიც ცხოვრობდა. მანგლისის მოსახლეობა ძირითადად რუსებისაგან შედგებოდა¹³. საბურთალოში ნახევარზე მეტს თურქები შეადგენდნენ¹⁴. 1923 წელს მუხრანთან, ჭალისთავში, დასახლდა რამდენიმე კომლი მოახალშენე თურქი¹⁵. თურქების ხვედრითი წილი ასევე დიდი იყო თელოვანში, თხინვალის აგარაკში, მსხალდიდში, შლამიანთ ხევში, ძაღლანთ ხევში, წოდორეთში¹⁶, ბაგებში¹⁷, წყნეთში¹⁸, დიდ თონეთში¹⁹, კუპისში²⁰, დილომში, ლისში, მუხათგვერდში²¹, თბილისთან ახლოს მდებარე მამუკიანთ სოფელში²² მოსახლეობის გარკვეული ნაწილი სომხები და ქართველი გრიგორიანელები იყვნენ. ამასთან, სომხების სალაპარაკო ენა ძირითადად ქართული იყო. ცნობილია, რომ თბილისში მცხოვრებ სომეხთა ძირითად სალაპარაკო ენას როგორც ოჯახში, ისე მის გარეთ ქართული ენა წარმოადგენდა. ხოლო სომხური ენა თვით სომეხების უდიდეს ნაწილს არც კი სცოდნია²³.

ცარიზმმა განაპირა მხარეების საუკეთესო ადგილებში განზრახ დაასახლა უცხოური წარმოშობის ელემენტები, რათა ადგილობრივი მოსახლეობა ცუდ რაიონებში გაეძევებინა და ეროვნული შუღლი გაეძლიერებინა. ყოველივე ეს ხდებოდა „მაღალი კულტურების“ გადმონერგვის მიზნით. ეკონომიკურად გაძლიერებულ ახალმოსახლეთ, მათი აზრით, მაგალითი უნდა მიეცათ ქართველებისათვის სავაჭრო მი-

¹³ Тифлис и его окрестности. Тифлис, 1925, с. 293.

¹⁴ ახალი სოფელი, 1925, 3 დეკემბერი.

¹⁵ სუიკსა, ფ. 288, ანაწ. 1, საქ. 2109, ფურც. 5.

¹⁶ საქართველოს სსრ ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფა, თბ., 1930, გვ. 58.

¹⁷ კომუნისტი, 1922, 8 ოქტომბერი.

¹⁸ მუშა, 1923, 12 ოქტომბერი.

¹⁹ კომუნისტი, 1925, 24 ივნისი.

²⁰ მიწის მუშა, 1924, 2 ნოემბერი.

²¹ საქართველოს სსრ ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფა, თბ., 1930, გვ. 58.

²² სუიკსა, ფ. 284, ანაწ. 1, საქ. 1147.

²³ შ. კაკუჩია, ქ. თბილისის მოსახლეობა 1803—1970, თბ., 1979, გვ. 31.

წათმოქმედების განვითარებისა და, საერთოდ, სოფლის მეურნეობის რაციონალურ წარმართვაში, ნამდვილად კი ჩამოსახლებულები თვითონ სწავლობდნენ აბორიგენი მოსახლეობისაგან მევენახეობა-მეღვინეობას, მებაღეობა-მეხილეობასა, და საერთოდ, მიწათმოქმედებას. გერმანიიდან თუ რუსეთის იმპერიის პროვინციებიდან, განსაკუთრებით თურქეთ-ირანის სამფლობელოებიდან გადმოსახლებული მოახალშენენი კულტურულად თუ დაბლა არა, აბორიგენებთან შედარებით, მაღლა მიიწი არ იდგნენ.

გერმანელები კავკასიაში და, ამასთან, თბილისის საგარეუბნო ზონაში ჩამოსახლდნენ XIX საუკუნის დასაწყისში. 1818 წელს სოფ. კუკიის მიმდებარე ტერიტორიაზე ვიუტენბერგიდან გამოსული გერმანელი მოახალშენენი დასახლდნენ. დასახლებას რუსეთის იმპერატორის პატივსაცემად ალექსანდერდორფი ეწოდა, რომელსაც თბილისელები „ნემცების ზოფელს“ ეძახდნენ²⁴.

საქართველოში გერმანელების ახალი ტალღა შემოვიდა 1918 წელს. მათ მიიღეს რესპუბლიკის მთავრობისაგან დასამუშავებელი მიწები²⁵. დააარსეს სოფლები: ლუქსემბურგი (ახლა ბოლნისი), ტრაუბენბურგი (ახლა სოფელი თამარისი მარნეულის რ-ნი), რომელიც მდებარეობდა ბორჩალოსა და ლუქსემბურგის საზღვარზე. გერმანელების ნაწილი ადგილობრივ მოსახლეობასთან შერეულად ცხოვრობდა საგარეუბნო ზონის სოფელ სართიჭალაში.

საგარეუბნო ზონის სოფლებში გერმანელები მტრულ დამოკიდებულებას იჩენდნენ ადგილობრივი მოსახლეობისადმი, და საერთოდ, სხვა ერებისადმი²⁶.

20-იან წლებში საგარეუბნო ზონაში 28 ბერძნული სოფელი იყო, რომელთა მოსახლეობა 31 785 ადამიანს შეადგენდა. ბერძნები XIX საუკუნეში გადმოსახლდნენ თურქეთიდან. მათი ნაწილი, რომელიც შავი ზღვის სანაპიროებიდან და მთიანი ადგილებიდან მოვიდა, ინარჩუნებს საკუთარ ენას, ზოლო ნაწილი, რომელიც გადმოსახლდა ცენტრალური თურქეთიდან, კარგავს მშობლიურ ენას, და ლაპარაკობს თურქულ ენაზე²⁷.

20-იან წლებში საგარეუბნო ზონაშიც ჰქონდა ადგილი წვრილ სასაქონლო წარმოებას. „ეს წყობა დაფუძნებული იყო წარმოების საშუალებათა კერძო საკუთრებასა და პირად შრომაზე. მას კავშირი ჰქონდა ბაზართან. ეს იყო უმთავრესად საშუალო გლეხური მეურნე-

24 ამ საკითხზე ვრცლად იხილეთ გ. მანჯგალაძე, გერმანელი კოლონისტები ამიერკავკასიაში, თბ., 1974.

25 სუიცსა, ფ. 600, ანაწ. 1, საქ. 4380, ფურც. 9.

26 სუსპიია, ფ. 14, ანაწ. 1. საქ. 481, ფურც. 2.

27 სუიცსა, ფ. 284, ანაწ. 1, საქ. 634, ფურც. 4, 5.

ობები, რომლებიც აწარმოებდნენ სასაქონლო პროდუქციის ძირითად ნაწილს, აგრეთვე შინაშეწველები, რომლებიც არ იყენებდნენ დაქორავებულ შრომას²⁸. მოსახლეობის ეს ფენა საგარეუბნო ზონაში ძირითად ნაწილს შეადგენდა. ასევე მნიშვნელოვანი ხვედრითი წილა ქონდა სოფლის პროლეტარიატს და ნახევრად პროლეტარებს.

ჩვენი აზრით, თბილისის საგარეუბნო ზონის ზემოთ განხილულ რამდენიმე მაღალითი მსხვილი სოფლის სამეურნეო-ეკონომიკური ელთარეზის შესახებ, საკმარისი უნდა იყოს თბილისის საგარეუბნო ზონის საერთო დახასიათებისათვის, მით უფრო შესწავლილი სოფლები 20-იან წლებში თემსაბჭოს ცენტრებს წარმოადგენდა, რომელთაგან თითოეულს რამდენიმე სოფელი ექვემდებარებოდა. განსახილველ პერიოდში საგარეუბნო ზონის ტერიტორიაზე 200-მდე დიდი და მცირე სასოფლო დასახლება იყო, მათ ძირითადად ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების საერთო კანონზომიერება ახასიათებდათ.

2. სოფლის მეურნეობა

თბილისის საგარეუბნო ზონის სოფლებში კოოპერაციული გაერთიანებები შეიქმნა ჯერ კიდევ ჩვენი საუკუნის 10-იან წლებში. ასე მაგალითად, 1912 წელს საგარეჯოში დაარსდა კოოპერატივი²⁹. ამავე წელს სოფელ დიდ-ლილოში ჩამოყალიბდა მერძვეთა ამხანაგობა „ლილო“. ამ კოოპერაციულ წამოწყებას, რომელშიც 1913 წლის 1 იანვრისათვის გაერთიანებული იყო 71 წევრი 216 ძროხით, თვალყურს ადევნებდა და ხელმძღვანელობდა თბილისის სასოფლო-სამეურნეო საზოგადოების კოოპერაციული სექცია. „ლილოს“ ამხანაგობის რძის ნაწარმი თბილისში ჩამოქონდათ გასაყიდად³⁰.

1921 წლის 4 ივნისს საქართველოს მიწათმოქმედების სახალხო კომისარიატმა დაამტკიცა სასოფლო-სამეურნეო მწარმოებელი კომუნების წესდება, კომუნებს ქმონდა საკუთარი ბეჭედი.

კოოპერაციის მეშვეობით მოსახლეობა ღებულობდა სასოფლო-სამეურნეო და პირველი მოთხოვნილების საქონელს. ღარიბი გლეხობა ყველაზე მეტად იყო დაინტერესებული გაერთიანებაში შესვლით იგი კოოპერაციაში ხელახლა ექსპლოატაციის სხვადასხვა ფორმისაგან თავის დაღწევის საშუალებას.

1921 წლის მარტში სოფელ კიკეთში დაარსდა საქართველოში

28 რ. კოკლამაზაშვილი, სოციალურ-ეკონომიკური ურთიერთობანი საქართველოს სოფლის მეურნეობაში (1917—1937 წწ.), თბ., 1983, გვ. 111.

29 ეურნ. „კავშირი“, № 5, 1924.

30 ივ. არჯევანიძე, თბილისიდან ალაზნის ველისაკენ, თბ., 1958, გვ. 66.

პირველი სასოფლო-სამეურნეო მწარმოებელი კომუნა—„მიწა-შრომა“. კომუნის წევრები იყვნენ სპეციალისტი-აგრონომები და უღარიბესი გლეხები. კომუნას მიზნად ჰქონდა დასახული მოეწყო საჩვენებელი მეურნეობა — საფუტკრე, საბოსტნე და კარტოფილის კულტურის წარმოების. ამავე წელს დაარსდა ორთაქალის მშრომელ-მწარმოებელთა ამხანაგობა „ფუტკარი“. ტერიტორია, რომელზეც ამხანაგობა ჩამოყალიბდა, ეკუთვნოდა ცნობილ კაპიტალისტებს — ძმებს მანთაშევებს, რომლებიც საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების დროს ამერიკის შეერთებულ შტატებში ცხოვრობდნენ³¹.

1922 წელს დაარსდა მუხრანის ამხანაგობა „ერთნისი“ 25 წევრით. საინტერესოა, რომ ამხანაგობის წევრებიდან არც ერთი არ იყო სოფელ მუხრანის მკვიდრი. ამხანაგობის წევრები საქართველოს სხვადასხვა კუთხიდან იყვნენ ჩამოსული. ეროვნებით ყველა ქართველი. მხოლოდ ერთი იყო გერმანელი — 30 წლის ჰენრიხ შტილი. კომუნისტებთან და უპარტიოებთან ერთად, ამხანაგობაში გაერთიანებული იყო 2 სოციალისტ-რევოლუციონერი, 2 ეროვნულ-დემოკრატი, 1 სოციალისტ ფედერალისტი და სხვა.

ამხანაგობის წევრთა ოჯახებიდან 8 წლის ზევით ყველამ იცოდა წერა-კითხვა. ორს ჰქონდა დამთავრებული უმაღლესი სასწავლებელი, შვიდს საშუალო სასწავლებელი, დაწყებითი 17-ს, ხოლო დანარჩენს — სასოფლო სკოლა³².

1922 წელს დიღომში ჩამოყალიბდა მიწის ერთობლივი შრომით დამმუშავებელი ამხანაგობა „ვეძისის შრომა“, ხოლო სოფელ სართიქალაში დაარსდა მერძვეთა ამხანაგობა, რომლის მიზანი იყო სარძევე მეურნეობის განვითარება, წარმოებული რძის გადამამუშავება და რეალიზაცია. ამხანაგობა 50 კაცს აერთიანებდა. ამხანაგობის წევრები სურდათ კარაქის ქარხნის აშენება. ამავე სოფელში ნაყოფიერად მუშაობდა ზანერგე, სადაც 1923 წლისათვის დაამზადეს 1000 ცალი ამერიკულ ძირზე დამყნობილი ვაზი. ასეთი მუშაობით მიწის ამ ნაწილში 3000 დეს. ვენახი გაშენდა³³.

საერთოდ, 20-იანი წლების პირველ ნახევარში, თბილისის საგარეუბნო ზონის ტერიტორიაზე ჩამოყალიბდა 40-ზე მეტი სასოფლო-სამეურნეო მშრომელ-მწარმოებელთა ამხანაგობა. ზონის სოფლებში დიდი რაოდენობით შეიქმნა სამელიორაციო ამხანაგობები. მართლაც, მაშინ სახნავ-სათესად გამოსადეგი მიწების დიდი ნაწილი, მოურწყველობის გამო, თითქმის გამოუყენებელი რჩებოდა.

31 სუიკსა, ფ. 288, ანაწ. 1, საქ. 149, ფურც. 8.

32 სუიკსა, ფ. 600, ანაწ. 1, საქ. 499, ფურც. 2,4—8.

33 კავშირი, № 5—6, 1922, გვ. 24; მიწის მუშა, 1923, 14 იანვარი, 3 მაისი.

1921 წლის 3 აგვისტოს ჩამოყალიბდა სამელიორაციო ამხანაგობები, რომელთა მიზანი იყო ადგილობრივი მოსახლეობის აქტივობისა და საკუთარი შესაძლებლობების უკეთ გამოყენება სამელიორაციო მშენებლობაში.

ცნობილია, რომ სარწყავი არხების მშენებლობა მოითხოვს მრავალ დამაინის გაერთიანებულ შრომას, მათ კოლექტიურ საქმიანობას. სამელიორაციო ამხანაგობების ჩამოყალიბება კი საუკეთესო პირობებს ქმნიდა გლეხობის საზოგადო-კოლექტიურ მუშაობაში ჩასაბმელად. 1923 წელს ჩამოყალიბდა დიდმის სამელიორაციო ამხანაგობა³⁴. ასეთივე ამხანაგობები შეიქმნა საგარეუბნო ზონის სხვა სოფლებშიც. მიკროსაგარეუბნო ზონაში ფართო გავრცელება პოვა მერძვევითა კოოპერაციულმა გაერთიანებებმა. ამ დროს თბილისში რძე დიდი რაოდენობით შემოდინდა, მაგრამ ის გადაწყვეტდა ხელში ვარდებოდა, რის შედეგადაც კარგავდა თავდაპირველ ღირებულებას და არც ხელსაყრელ ფასებში იყო მისაწვდომი თბილისის მოსახლეობისათვის. რძის რაციონალური წარმოება, მისი უშუალო მწარმოებლებიდან პირდაპირ მომხმარებლის ხელში გადასვლა, დიდ საქმეს წარმოადგენდა და სწორედ ამის განხორციელება დაისახა მიზნად კავშირმა, როდესაც 1922 წელს შეუდგა თბილისის გარშემო მდებარე სოფლების მერძვევითა გაერთიანებას. ზოლო სასურსათო სახალხო კომისარიატმა ამ საქმესთან დაკავშირებით გადაწყვიტა მოეწყო ფერმა თბილისთან ახლოს, რისთვისაც დაიწყო ძროხების მოშენება³⁵.

მოგვიანებით, თბილისის რძის მომარაგების საქმე ქალაქის მუშათა კოოპერატივმა ითავა. სწორი ორგანიზაციისათვის მუშაობაში გლეხები თავის წევრებად აიყვანება, ამავე დროს, კოოპერატიული წესით რძის შეგროვება და რეალიზაცია დაიწყო. მოვლენათა განვითარებამ მუშაკობი აიძულა მოქმედების სფერო გაეფართოებინა და მისი ინიციატივით გაერთიანებული გლეხობისათვის სხვა საჭიროებებზეც მიექცა ყურადღება. ამ გზით შეიქმნა სოფლის რაიონებში ათიოდე სავაჭრო, დაარსდა საკრედიტო განყოფილებები. გასაღების კოოპერატიულმა წესმა გლეხური მეურნეობის სხვადასხვა დარგის პროდუქტები მიიზიდა. გაჩნდა აგრეთვე აგრონომიული და ზოოტექნიკური დახმარების პუნქტები.

სოფლად მუშაობის ხელმძღვანელობას მუშაკობი ახორციელებდა სპეციალური სასოფლო განყოფილებისა და სართავალის, ყარაიზის და ლიბკნესსდორფში არსებულ საჩაიონო განყოფილებათა შენეობით. თუ რა წარმატებები იქნა მიღწეული ამ საქმეში, თვალსაჩინოა:

³⁴ სტაცია ფ. 258, ანაწ. I, საქ. 398, ფურც. 35.

³⁵ კავშირი, № 10, 1922, გვ. 19; კომუნისტი, 1921, 26 მაისი.

დადასტურდა 1925 წლის 26-29 დეკემბერს მუშკოპის მიერ გამართულ თათბირზე, სადაც აღინიშნა, რომ მასში დაახლოებით 2250 გლეხის ოჯახი იქნა აქტიურ წევრად მიღებული. იმ ადგილებში კი, სადაც წარმოებამ და გასაღებამ განვითარების უმადლეს საფეხურს მიაღწია. კოპერაციაში ჩაბმული აღმოჩენა გლეხთა რაოდენობის 80 პროცენტი. ამასთან დაკავშირებით, გაიხარდა თბილისისათვის მიწოდებული რძის რაოდენობა. ყარაიაზი 1923 წელს დღეში 35 ფუთ რძეს იძლეოდა, ხოლო 1925 წლისათვის რძის მიწოდება 160 ფუთამდე გაზარდა. ასევე სართიქალის რაიონმა, შესაბამისად, 20 ფუთი 50 ფუთამდე გაზარდა. რძის გასაღების გაფართოებას ხელი შეუწყო თბილისში რძის ტარების შემოღებამ. ყოველივე ამის შედეგად, გლეხის შემოსავალმა იმატა. თუ 1923 წლის დეკემბერში გლეხებმა დაახლოებით 2600 ფუთი რძე გაყიდეს, 1924 წლის დეკემბერში რძის რეალურადაც 8000 ფუთს მიაღწია³⁶.

გლეხთა მეურნეობის გაძლიერებამ და ადგილობრივი ვაჭრების ალაგვებამ კოოპერაციის საზრუნავი თანხა თვეში 8 000 მანეთიდან 47 000 მანეთამდე გაზარდა, ექვსასამდე გლეხს სამეურნეო მიზნებისათვის 40 000 მანეთი მიეცა კრედიტით³⁷.

მიკროსაგარეუბნო ზონაში, კოოპერაციულ გაერთიანებათა გაფართოების გამო, თბილისის მუშკოპი სათანადო ყურადღებას ვეღარ აქცევდა ორგანიზაციულ საკითხებს. ეს ზონის მოსახლეობის სამართლიან გულისწყრომას იწვევდა. ამიტომ იქნა მიღებული გადაწყვეტილება ზონის სოფლებში დამოუკიდებელი კოოპერაციების დაარსების შესახებ.

მცხეთის კოოპერაციის, რომელიც 1925 წლის გაზაფხულზე დაარსდა, უკვე წლის ბოლოს 2 424 მან. და 48 კაპ. მოგება დარჩა. აქედან 2000 მან. გადაირიცხა კოოპერაციის ძირითად ფონდში, 210 მან. მცხეთის შვიდწლედისათვის, ხოლო დანარჩენი მცხეთის კლუბს გადაეცა³⁸.

კოჭრის კოოპერაციის—„მეურნე“-ს სამოქმედო სოფლებს შეადგენდა წავეისი, ტაბახმელა, შინდისი და წყნეთი. ამ სოფლებში 830 კომლი ცხოვრობდა³⁹. 1924 წლის 22 ნოემბერს კოჭრის რაიონში ჩატარდა უპარტიო გლეხთა კონფერენცია. კონფერენციაზე განიხილეს სარაიონო კოოპერაციის საკითხიც. კონფერენციამ დამაკმაყოფილებლად სცნო კოოპერაციის გამგეობის მუშაობა და დაავალა მას რაიონის სოფლებში საკუთარი განყოფილებები გაეხსნა. აგრეთვე მილე-

³⁶ ჟაგზარი, № 2, 1925, პ. 15.

³⁷ იქვე.

³⁸ იქვე, 1926, გვ. 26.

³⁹ იქვე, № 3—4, 1925, გვ. 23.

ბული იქნა გადაწყვეტილება კოოპერატივის სარაიონო ცენტრის კოჯ-რიდან სოფელ წავკისში გადატანის შესახებ.

1925 წლის 1 ოქტომბრისათვის მუხრანის კოოპერატივს ჰყავდა 112 წევრი. კოოპერაციაში ახალ წევრთა მიზღვისათვის 1925 წელი მეტად არახელსაყრელი აღმოჩნდა, მკაცრმა ზამთარმა და ყინვებმა დიდი ზარალი მიაყენა გლეხობას და შეუძლებელი გახდა მათგან სა-პაიო მოთხოვნა. მოუხედავად ასეთი პირობებისა, მშრომლები ნელ-ნელა ისტუმრებდნენ საპაიო გამოსაღებს.

მანგლისის კოოპერატივის სამოქმედო რაიონში შედიოდა შემდე-გი დასახლებული ადგილები: მანგლისი, ძველი მანგლისი, პოსელენიე, დიდი თონეთი, პატარა თონეთი, მოხისი, ახალ-სოფელი, თხინვალი, ნამტვრევანი, შახვეტილა, ჭანჭიანი, პრაუტი, ზირბითი, სამორგვე, ღვევი, წვერი, წყლულეთი, პანტიანი, ლასტის-ციხე და დრე. 1925 წლისათვის მანგლისის კოოპერატივს გახსნილი ჰქონდა 5 საეპკო გან-ყოფილება, ერთი მთავარი მაღაზია საწყობით, ერთი ფურნე და სასა-დილო. გარდა ამისა, მის სამოქმედო ასპარეზზე არსებობდა „ბოეკა-კა“-ს ერთი უნივერსალური მაღაზია, მერძევეთა არტილი და ათი კერ-ძო დუქანი. მანგლისის მუშათა მთლიან კოოპერატივს. მუშაობის გა-საძლიერებლად თბილისის აღმასკომმა სესხის სახით მისცა 10 000 მა-ნეთი⁴⁰.

ასევე ფართო ასპარეზი ჰქონდა საგარეჯოს კოოპერატივ „იორს“, რომლის გავლენის სფეროში შედიოდა სოფლები: გიორგიწმინდა, ნინოწმინდა, მანავი, ანთოკი, მარიამ-ჯვარი, თოხლიაური, ბურდიანი და თარაქი. მცხოვრებთა რაოდენობა ჩამოთვლილ სოფლებში უდრე-და 2 746 კომლს.

წლიურ კრებაზე გამოირკვა, რომ კოოპერატივს 1925 წელი დე-ესრულებინა საგრძნობი მოგებით — 9 028 მანეთით. ეს თანხა შეპ-დეგნაირად იგანაწილდა: 1) ზედმეტი მუშაობისათვის გაზევობასა და თანამშრომლებს მიეცათ 700 მან. 2) დღიური ანაზღაურება სადუქნო და სარევიზიო კომისიას 125 მან. 3) 500 მანეთი გდაიდო 200 უღარიბესი გლეხის ჩასაწერად კოოპერატივის წევრად. 4) 400 მანეთი ღარიბი მოსწავლეებისათვის სასწავლო ნივთების შესაძენად. 5) 300 მან. თეატრისათვის. 6) 200 მან. საგარეჯოს სამკითხველოსათვის. 7) 50 მან. კედლის გაზეთისათვის. 8) 50 მან. პიონერთა ორგანიზაციისა-თვის. 9) 6703 მან და 08 კაპ. გადაირიცხა სათადარიგო და ძირითად ფონდში⁴¹.

1926 წელს კოოპერაციულმა სამმართველომ ივლის-აგვისტოს გან-

40 კავშირი, № 13—14, 1925, გვ. 27; კომუნისტი, 1925, 22 ივლისი.

41 იქვე, № 1, 1926, გვ. 27.

მავლობაში დაამტკიცა კოოპერაციული ამხანაგობანი, მათგან თბილისის საგარეუბნო ზონაში: მარტყოფის კოოპერატივი „ახალი გზა“. დიდი ლილოს წველა-დღევანდის ამხანაგობა, წილკნის წველა-დღევანდის ამხანაგობა, სართიჭალის კოოპერატივი „გლეხის ნაპოქი“, დიღმის სამაქანო კოოპერაციული ამხანაგობა „გუთანი“ და სართიჭალის წველა-დღევანდის არტელი „სამგორი“⁴².

1924 წლის აპრილში მუხრანში დაარსდა სასოფლო-სამეურნეო ამხანაგობა, რომლის მიზანი იყო შეეკავშირებინა ადგილობრივი მშრომელები, რათა შეერთებული ძალით გამოსულიყვნენ ბაზარზე და კოოპერატივების საშუალებით გაესაღებინათ თავიანთი ნაწარმი... 1924 წლის პირველი ოქტომბრისათვის ამხანაგობას ჰყავდა 135 წერი. საბარუნავი თანხა უდრიდა 35 868 მანეთს. გლეხები ინიციატივას იჩენდნენ სასოფლო-სამეურნეო იარაღების შესაძენად. მუხრანის რაიონის მშრომელებმა ტრაქტორის შესაძენად შეაგროვეს 1 500 მანეთი⁴³.

1925 წელს ოფიციალურად გაფორმდა დიდუბე-ავჭალის მეზღუობა-მეზოსტენობის ამხანაგობა. აღირიცხა სოფელ მამკოდის არტელი 20 წევრით. ჩამოყალიბდა მცხეთა-დუშეთის მაზრის კომუნა — „ქალთა შრომა“ 24 წევრით, ხოლო ლისის ტბის მახლობლად შეიქმნა არტელი „შრომა“.

დიდი ამოცანები იდგა კოოპერაციის წინაშე, განსაკუთრებით მის პირველ წლებში, როცა არსებობდა ეკონომიკური სიძნელეები, ხოლო სახელმწიფოს არ გააჩნდა სათანადო რესურსები. ასეთ ვითარებაში საქონელბრუნვის კოოპერაციული ფორმა წარმოადგენდა გლეხურ სასოფლო-მეურნეობაში და შინამრეწველობაში მწარმოებლურ ძალთა აღმავლობის უმნიშვნელოვანეს საშუალებას, იგი იზიდავდა მუშათა და გლეხთა ფართო მასებს, იცავდა მათ ეკონომიკურ ინტერესებთან შეადგენდა მუშათა კლასსა და გლეხობას შორის კავშირის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს ფორმას. ამავ დროს, სულ უფრო მეტად უწყობდა ხელს ქალაქისა და სოფლის დაკავშირებას.

მიუხედავად ზემოაღნიშნულისა, თბილისის საგარეუბნო ზონაში კოოპერაციული მოძრაობა საერთოდ სუსტად მიმდინარეობდა. ამის მიზეზი ძირითადად მოსახლეობაში დაბალი პოლიტიკური მუშაობის შედეგი იყო. მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ნაწილი კოოპერაციულ ორგანიზაციათა სასარგებლოდ ინიციატივას ნაკლებად იჩენდა, ამიტომ ორგანიზატორად თითქმის მუდამ ცენტრი გამოდიოდა. ამ გზით დაარსებული კოოპერატივები, ბუნებრივია, დიდ უხარისხ ვერ იჩენდა და ჩქარა იშლებოდა. ამასთან დაკავშირებით ცეკავშირის დასჭირდა სა-

⁴² იქვე, № 12—14, 1926, გვ. 45.

⁴³ მიწის მუშა, 1924, 28 ოქტომბერი; მუშა, 1924, 7 ნოემბერი.

ინსტრუქტორ-საორგანიზაციო მუშაობის გაძლიერება აღნიშნულ რეგიონში, რასაც ბევრ შემთხვევაში დადებითი შედეგები მოჰყვა.

საკვლევ პერიოდში საქართველოს სოფლის მეურნეობას ახასიათებდა კაპიტალისტური ურთიერთობის ელემენტები, როგორც იყო: მუშახელის მოკლევადიანი და ხანგრძლივი დაქირავება, მუშა საქონლის იჯარა, სახნავ-სათესი მიწების დ მანქანების გაქირავება. სათესლე მასალების სესხება, ფულის სესხება პროცენტით და სხვ. არა მხოლოდ კერძო პირები, არამედ საქართველოს მაშინდელი მთავრობა იჯარით აძლევდა კულტურულ მამულებს ადგილობრივ მემამულე-კაპიტალისტებს. 1922 წლის 12 მაისს მიწათმოქმედების სახალხო კომისარიატმა გ. გორდელაძეს იჯარით გადასცა სოფელ კიკეთში ლ. მამულაშვილისეული მიწა, რომლის ფართობი უდრიდა 7 დესეტინას (3,5 დესეტინა ბალი და 3,5 დესეტინა სათიბი). იჯარის ვადა განისაზღვრებოდა 3 წლით⁴⁴.

ნავთულის ახლოს მდებარე სახელმწიფო საფონდო მიწები მიწათმოქმედების სახალხო კომისარიატის მიერ 1925 წელს იჯარით იყო გაცემული ორ მესაქონლე ჯგუფზე, ხოლო „მამუკიანთ“ სოფელში არსებული სახელმწიფო საფონდო ადგილები — ნავთულის მესაქონლეებზე. ამავე წელს ყარაიას ველი იჯარით იყო გაცემული თბილისის მაზრის 17 სოფლის მცხოვრებლებზე. მოიჯარადრეთა რაოდენობა აღწევდა დაახლოებით 42, ხოლო იჯარით აღებული საძოვრების ფართობი — 34 850 დესეტინას⁴⁵.

როგორც უცხოელ, ისე ადგილობრივ კაპიტალისტებზე მიწების იჯარით გაცემის მიზანს შეადგენდა სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის ზრდა და საწარმოო ძალების განვითარება.

ახალი ეკონომიკური პოლიტიკის შემოღების შედეგად, ე. წ. სახალხო მეურნეობის აღდგენის პერიოდში, საქართველოს სოფლის მეურნეობაში რამდენადმე გაიზარდა დაქირავებული შრომის გამოყენება და, ამის შესაბამისად, სოფლის მეშათა, მათ შორის მოჯამაგირეთა რაოდენობაც.

თბილისის საგარეუბნო ზონის სოფლის მეურნეობაში დაქირავებით მუშაობდნენ არა მარტო ადგილობრივი გლეხები, არამედ სპარსეთიდან და თურქეთიდან ჩამოსული მუშებიც. მაგალითად, ყარაიაში

44 სუიკა, ფ. 288. ანაწ. 1, საქ. 590, ფურც. 36.

45 რ. კაჭლამაზაშვილი, სოციალურ-ეკონომიკური ურთიერთობანი საქართველოს სოფლის მეურნეობაში (1917—1937 წწ.). (სადოქტორო დისერტაცია). 33. 145.

მდიდარ გლეხებთან, ერთობ მძიმე პირობებში, მუშაობდა სპარსეთ-დან ჩამოსული 300 კაცი⁴⁶.

ამ პერიოდში თბილისის საგარეუბნო ზონის სოფლებში მუშაობა დაიწყო გლეხთა კომიტეტებმა. ისინი ხელს უწყობდნენ გლეხების შუკავშირებას და თავისი მცირე ფონდიდან ეხმარებოდნენ ღარიბ გლეხებს. მაგალითად, აკვალის გლეხკომის ფონდი უდრიდა 1754 მან. და 59 კაპ. გლეხკომმა სესხის სახით დახმარება აღმოუჩინა 146 ოჯახს, შეაყვითა სასოფლო გზები, სარწყავი არხები. ჩამოთვლილ სამუშაოებში მიიღო მონაწილეობა 600-მდე კაცმა. 1924 წლის 10 მაისიდან 21 მაისამდე ჩაატარა კვირეული, რომლის მიზანი იყო მოსახლეობისათვის გაეცნო გლეხთა კომიტეტის საქმიანობა⁴⁷.

„1923 წლის ივნისში კოჯორში შეიქმნა გლეხკომი, რომელმაც თავიდანვე დაუღალავი მუშაობა გააჩაღა გლეხობაში, რამაც დიდი ნდობა და სახელი მოუტანა. გლეხკომს გადაეცა შენობა, სადაც მოთავსებული იყო გლეხკომის კლუბი, სამკითხველო. შრომის სკოლა, კოოპერატივი, სასოფლო და სათემო გლეხკომის საწყობები, კანცელარია და მასწავლებლის ბინა“⁴⁸.

1925 წელს სოფელ ძალისში გლეხკომმა გააუქმა თავისი საეპქრო, რადგანაც დარწმუნდა, რომ ეპქრობა გლეხკომის ფუნქციაში არ შედიოდა. მთელი ქონება, 379 მანეთი ღირებულებისა. გადასცა მუხრანის კოოპერატივს, რომელსაც სთხოვა გაეხსნა თავისი განყოფილება ძალისში და მიღებული ქონება პაიებად ჩაეთვალა იმ პირებისათვის. ვის სიასაც წარუდგენდა⁴⁹.

სართიქალის თემში გლეხთა კომიტეტი დაარსდა 1925 წლის 1 თებერვალს. გლეხკომმა დიდი ყურადღება მიაქცია თემის უღარიბესი გლეხების ცხოვრების პირობების გაუმჯობესების საქმეს. მნიშვნელოვანი გარდაქმნები მოახდინა კულტურის სფეროში. მისი ინიციატივითა და დახმარებით შენდებოდა სკოლა. გლეხკომს გამოწერილი ჰქონდა გაზეთი „მუშა“ და „ახალი სოფელი“ გლეხობაში გასავრცელებლად. მაგრამ ეს კიდევ არ იყო საკმარისი მოსახლეობის, კერძოდ გლეხობის ნორმალური ცხოვრებისათვის. საქმე ისაა, რომ სოფლის მეურნეობაში ისევ ფართოდ იყო შემორჩენილი პრიმიტიული იარაღები, გლეხობის უმეტესობას კი ესეც არ ჰქონდა.

1925 წლის 13 ივლისს, თბილისის აღმასკომის პლენუმზე, ფართოდ აღვილი დაეთმო სამგორის არხის მშენებლობის საკითხს. აღინიშნა,

46 ა. კოკლავაშვილი, საქართველოს სოფლის მუშათა ბრძოლა სოციალიზმისათვის, თბ., 1977, გვ. 70, 73.

47 მიწის მუშა, 1924, 5 იანვრი, 16 მაისი.

48 იქვე, 28 ივნისი.

49 კავშირი, № 11, 1926, გვ. 30.

რომ არხი დიდ სარგებლობას მოუტანდა სოფლებს, როგორიც იყო: უჯარმა, მუხროვანი. სამგორის აგარაკი, მულანლო, გერმანელთა კოლონიები, სართიჭალა, მარტყოფი, ნორიო, ნავთლულთან ახლო მდებარე ველები და თბილისის მიდამოები. საქართველოს წყალთა მეურნეობის გამოანგარიშებით, სამგორის არხის გაყვანა დაჯდებოდა 5 795 000 მან. მოიპყრებოდა და ნაყოფიერი გახდებოდა 40 200 დესეტინა მიწა. საბჭო ავალბდა აღმასკომს, რომ მას აღეძრა შეამდიგომლობა ხელისუფლების ცენტრალური ორგანოების წინაშე, რათა განხილულ საკითხს მისცემოდა სასწრაფო მსვლელობა და შეტანილი ყოფილიყო უახლოეს სამელიორაციო ბიუჯეტში⁵⁹. შემდგომში, ყოველმხრივ დამუშავებული სამგორის არხის მშენებლობის ტექნიკური პროექტი სათანადო ორგანოებს წარედგინა განსახილველად და დასამტკიცებლად. პროექტის ტექნიკური და ეკონომიკური ეფექტიანობა შეამოწმეს ამერიკელმა და იტალიელმა ინჟინრებმა, მაგრამ იმხანად დასახული მიზანი ვერ განხორციელდა.

სასოფლო-სამეურნეო არტელთან ერთად საგარეუბნო ზონის სოფლებში იქმნებოდა კომუნები და, აგრეთვე, სხვა კოოპერაციული გაერთიანებები. 1928 წელს შეიქმნა მანგლისის კომუნა „ბატრაკი“. მაო არ ჰქონდათ მიწის ნაკვეთი და შრომის იარაღები. ამიტომ აღმასკომმა გადასცა ყოფილი გენერლის, ვინმე შლიხტერის სახლი და 10 ჰექტარი მიწა. კომუნის წევრებმა ბანკიდან ნასესხები ფულთა გუთანი იყიდეს. გამწვევი ძალის უქონლობის გამო, რამდენიმე დღე ხელთ მუშაობდნენ. მოგვიანებით, ჭარისკაცებმა დახმარება აღმოუჩინეს და ყანა მოუხნეს. კომუნა წლების მანძილზე თანდათან იზრდებოდა. მასში შედიოდნენ ღარიბი და საშუალო გლეხები. 1931 წელს კომუნაში ითვლებოდა 25 კომლი 73 სულით. ერთმანეთის მხარდაშხარ შრომობდა 12 კომლი ქართველი, 8 კომლი სომეხი, 2 კომლი რუსი, 1 კომლი ბერძენი და 2 კომლი ებრაელი. კომუნარების საცხოვრებელ ბინას 8 პატარა სახლი შეადგენდა 22 ოთახით.

კომუნას ჰყავდა 8 უღელი ხარი, ცხენი, 500 სული ცხვარი, 32 ძროხა. 18 ღორი, ჰქონდა ორი ტრაქტორი და სხვა სასოფლო-სამეურნეო იარაღები.

1931 წელს კომუნის ფართობმა 102 ჰა მიაღწია. რაც მაქსიმალურად იყო ათვისებული. განსხვავებით სამთავისისა და ლამის კომუნისაგან, მანგლისის კომუნაში წვრილი საოჯახო ნივთები, დგამებ, ქურქელი და სხვ. არ იყო განზოგადებული. სათანადო ზომალეზე იყო

⁵⁹ თბილისის საქალაქო აბკოს აღმასკომი რეზოლუციებსა და გადაწყვეტილებებში. 1921—1927 (დოკუმენტები და მასალების კრებული), I, თბ., 1977, გვ. 301.

შრომის დისციპლინა. კომუნაში მოქმედებდა შრომის სანარდო სისტემა. მასში გაერთიანებული იყვნენ მოჭამაგირე ქალებიც, კომუნართა შვილები — 6 თვიდან 5 წლამდე — საბავშვო ბაგაში დადიოდნენ. ღამით ბავშვები მშობლებთან რჩებოდნენ. გამოყოფილი იყო მოხუცთა და შრომისუნარდაკარგულთა შესანახი ფონდი⁵¹.

ყოველივე ამასთან ერთად, კომუნას შემდეგი სახის სიძნელებები გააჩნდა: კომუნის საცხოვრებელი ადგილიდან სათესი ფართობი შორ მანძილზე მდებარეობდა; 100 ჰექტარი სათიბი კომუნიდან 35 კილომეტრით იყო დაშორებული, ხოლო დანარჩენი ფართობი 5—7 კილომეტრით. კომუნას არ ჰქონდა საერთო სასადილო. მზარეული იძულებული იყო საკმელი ბინებზე დაერიგებინა კომუნარებისათვის. მეტად არასასიამოვნო იყო ის გარემოება, რომ კომუნის წევრთა 40 პროცენტი წერა-კითხვის უცოდინარი იყო.

1928 წლის დასასრულს საგაოგოს თემის სოფელ ანთოკში ადგილობრივმა გლეხებმა დააარსეს კომუნა. ანთოკის კომუნაში გაერთიანდა 47 წევრი. აქედან 11 მუშახელი მამაკაცი იყო, დანარჩენი — ქალები და ბავშვები. ადგილობრივმა ხელისუფლებამ და ცენტრის სათანადო ორგანომ აღმოუჩინა კომუნას 22 ათასი მანეთის ფულადი დაბმარება. ამ თანხით კომუნის წევრებს განზარახული ჰქონდათ საერთო საცხოვრებლის აშენება. კომუნასთან მოეწყო საბავშვო ბაგა, რომელსაც განათლების განყოფილებამ ხელმძღვანელი გაუგზავნა. ბაგაში იღებდნენ როგორც კომუნის წევრების, ისე მოჭამაგირეებისა და უღარიბესი გლეხების ბავშვებს⁵².

მცხეთაში საკდერიტო ამხანაგობამ დააარსა კოლექტივი, რომელშიც 1928 წელს 18 კომლი იყო გაერთიანებული. კოლექტივს ჰქონდა საკუთარი სამკალი მანქანა, გუთნები და სხვა სამეურნეო იარაღები.

1928 წელს ლილოში დაარსდა არტელი, რომელიც ერთი წლის განმავლობაში იზღენად მომძლავრდა, რომ შეიძინა ტრაქტორი და სათიბი მანქანა. არტელმა 1928 წელს დაამუშავა 9 დესეტინა მიწა და დათესა ქარხალი. შემდგომი წინსვლისათვის არტელს ესაჭიროებოდა კვალიფიციური სპეციალისტები⁵³. ამავე წელს სართიქალაში ჩამოყალიბდა სამეურნეო კოლექტივი „იორი“, რომელსაც 1929 წლისათვის 114 ჰექტარი სახნავი მიწა გააჩნდა. კოლექტივში ძირითადად გაერთიანებული იყვნენ უღარიბესი გლეხები, რიცხვით — 20 კაცი⁵⁴.

51 დ. კომახიძე, მანგლისის კომუნა, ჟურნ. „საქართველოს სოციალისტური მეურნეობა“, 1931, № 2, გვ. 169—170.

52 მოჭამაგირის ხმა, 1929, 17 მარტი.

53 ახალი სოფელი, 1928, 30 აგვისტო, 19 ივლისი.

54 კომუნისტი, 1929, 20 აპრილი.

1929 წლის მეორე ნახევარში საქართველოს ქალაქებიდან სოფლებში გაიგზავნა მრავალი მუშა, ჯერ 150, მერე — 200 და, ბოლოს, ხვლმძღვანელი მუშაკები, 1300 კაცის რაოდენობით, გაიგზავნა რაიონულ ცენტრებში სამუშაოდ, რაიონული ცენტრებიდან კი ათასზე მეტი მუშაკი — ძირეულ ორგანიზაციებში სამუშაოდ.

სოფლის მეურნეობის განვითარებისათვის დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა მანქანა-ტრაქტორთა სადგურების შექმნას. 1929 წელს მტკები დაარსდა აჭაშის, აგარის და ბორჩალოს რაიონებში.

1929 წლის ბოლოს, სოფელ დიღომში, თავად მუხრან-ბ. ტონისეული მაშულების ბაზაზე, ჩამოყალიბდა კოლმეურნეობა. ამავე წელს შეიქმნა ორთაჭალის კოლმეურნეობა, ხოლო კუმისში მოქმედებდა 3 სასოფლო-სამეურნეო არტელი: 1. წითელი დროშა, 2. ახალი კუმისი და 3. წითელი კუმისი. სამივე არტელს მკიდრო ეკონომიკური კავშირი ჰქონდა ერთმანეთთან. შეიძინეს ტრაქტორი საერთო სარგებლობისათვის⁵⁵.

1929 წელს მარტყოფის თემში მოქმედებდა 7 კოლმეურნეობა, რომელშიც გააერთიანეს 125 ღარიბი და მოჭამაგირე გლეხი. ამავე წლის ბოლოს კოლმეურნეობათა რაოდენობამ 14 მიაღწია, ხოლო წევრთა რიცხვი 272-მდე გაიზარდა⁵⁶.

1929 წლის 8 აგვისტოს შედგა დიდი ლილოს ამხანაგობის წევრთა საერთო კრება, რომელზეც დაადგინეს სამანქანო ამხანაგობის დაშლა და კოლექტიური მეურნეობის ჩამოყალიბება.

1930 წელს დიღომში შეიქმნა მეორე კოლმეურნეობა. ამავე წლის გაზაფხულზე დიღმის გლეხობის 77 პროცენტი ჩაბმული იყო საკოლმეურნეო ცხოვრებაში. ორივე კოლმეურნეობებში გაერთიანებული იყო 604 კომლი. ყოველდღიურად სამუშაოდ გადიოდა 650 მშრომელი. 75 ღერები, 5 გუთნეული და 2 ტრაქტორი⁵⁷.

1930 წელს მარტყოფში ჩამოყალიბდა დელეგატ ქალთა არტელი, სადაც დიდი ყურადღება ექცეოდა აბრეშუმის ჭირის მოშენებას. ქალებმა საკუთარი ძალით დაამუშავეს 600 კვად. საყენი მიწა და დათესეს კარტოფილი, დარგეს 600-მდე ძირი თუთის ნერგი. მარტყოფის სასოფლო-საბჭოს 1933 წლის 30 მაისის გადაწყვეტილებით გაერთიანდა საბჭოში შემავალი სასაქონლო ფერმები, რამაც ხელი შეუწყო მათი მუშაობის გაუმჯობესებას⁵⁸.

1936 წლისათვის მარტყოფის ზონაში 17 კოლმეურნეობა იყო⁵⁹.

⁵⁵ ახალი სოფელი, 1929, 10 მარტი.

⁵⁶ მუშა, 1929, 13 ოქტომბერი.

⁵⁷ ახალგაზრდა კომუნისტი, 1930, 11 მარტი.

⁵⁸ სესპიია (თბილისი), ფ. 41, ანაწ. 1, საქ. 32, ფურც. 2.

⁵⁹ იქვე, საქ. 62, ფურც. 4.

მათგან მარტყოფის სასოფლო საბჭოს ექვემდებარებოდა 5 კოლმეურ-
ნობა, რომელშიც გაერთიანებული იყო 402 კომლი 566 წევრით⁶⁰.

ასეთივე ტემპით ქმნიდნენ კოოპერაციულ გაერთიანებებს საგა-
რეუბნო ზონის სხვა სოფლებში. ბეთანია-აკულისის მეურნეობა ფუჟს
მძლავრად იკიდებდა. განსაკუთრებით ვითარდებოდა სატყეო მეურნე-
ობა, მეხილეობა და მერძევეობა. საგრძნობლად გაუმჯობესდა მუშე-
ბის მდგომარეობა. მუხრანის ზარიანთუნის „კოლექტივიზაციის“ საბ.
კოლმეურნეობა 75 კომლს აერთიანებდა. მას მრავალი მიღწევა ჰქონ-
და მატერიალური დოვლათის წარმოების საქმეში და მუხრანის მოწი-
ნავე კოლმეურნეობად ითვლებოდა. ამავე სოფელში არსებული მეურ-
ნეობა 2 ათას ჰექტარ მიწას ფლობდა, რაც მაქსიმალურად იყო გამო-
ყენებული მევენახეობა-მელენეობის, მებაღეობის, მებოსტნეობის,
მემინდვრეობის, მეფუტკრეობისა და მეტყვევობის განვითარებისათვის.
1932 წლის დასაწყისში მეურნეობა გადაეცა საბჭოთა მეურნეობის
ტრესტს, რომელმაც მიზნად დაისახა მისი საფუძვლიანად გარდაქმნა,
ტრესტმა მებაღეობის დარგში 1933 წელს 50 ჰექტარზე გააშენა ახალი
ხილი. მაღალი ხარისხი შორ მანძილზე ტრანსპორტირების საშუალე-
ბას იძლეოდა. ამიტომ მოსავლის ნაწილი იგზავნებოდა რუსეთის დიდ
ცენტრებში, მცირე ნაწილი — საზღვარგარეთ, ხოლო ძირითადად ამა-
რაგებდა თბილისის ბაზარს.

აქვე გვინდა აღვნიშნოთ, რომ მიწათმოწყობის კომიტეტის ინი-
ციატივითა და რესპუბლიკის საღირექტივო იარგანოების გადაწყვეტი-
ლებათა შესაბამისად, მთელს რიგს რაიონებისა გამოეყო თავისუფალი
მიწის ფართობები ეროვნულ უმცირესობათა დასახლებისა და კოლმე-
ურნეობების შექმნისათვის. მათგან თბილისის საგარეუბნო ზონაში
ებრაელებისათვის 1930 წელს შეიქმნა კოლმეურნეობა სოფ. მუხრანის
ტერიტორიაზე, ხოლო გერმანელებისათვის ასურეთსა და სართიჭალა-
ში. ლუქსემბურგის სასოფლო საბჭოს ტერიტორიაზე 1000-მდე მწრო-
მელი გერმანელი ცხოვრობდა. 1930 წელს ლუქსემბურგის პარტიული
ორგანიზაციის ხელმძღვანელობით, ფრიც რაიზერის. მილფერ ფრანსის
და სხვა მოწინავე გერმანელების ინიციატივით, ჩამოყალიბდა გერმა-
ნელთა კოლმეურნეობა „ანფანგ“ (დასაწყისი). 1933 წლის 1 იანვრი-
სათვის „ანფანგ“-ში უკვე გაერთიანებული იყო 480 მეურნეობა. იმავე
წელს შეემატა კიდევ 27 ოჯახი.

ასეთივე ვითარებას ჰქონდა ადგილი გერმანელებით დასახლებულ
სოფელ ტრაუზენბერგშიც⁶¹.

⁶⁰ სუიკსა, ფ. 284, ანაწ. 1, საქ. 3047, ფურც. 3.

⁶¹ გაზ. კომუნისტი, 1933, 8 აგვისტო; სუიკსა, ფ. 284, ანაწ. 1, საქ. 1685,
ფურც. 1.

1932 წლის 20 ივნისს საქართველოს სახკომსაბჭომ მიიღო დადგენილება საგარეუბნო ზონის მეურნეობათა დაფინანსების შესახებ. დადგენილებაში აღნიშნული იყო ის ხარვეზები, რაც მანამდე გააჩნდა დაფინანსების საქმეს და დასახული იყო ღონისძიებანი მათ გამოსასწორებლად⁶².

საგარეუბნო ზონაში, შრომისა და მოსავლის სწორად აღრიცხვის მიზნით, ჩამოყალიბდა გარეუბნის რაიონის შტაბი. მობილიზებული იყო მოანგარიშე-ბუღალტერი და 9 აკრონომი.

საგარეუბნო ზონის მეურნეობებში 1937 წელს 402 ჰექტარზე დაითესა საშემოდგომო ბოსტნეული. აქასთან, გაიზარდა კოლმეურნეთა შრომადღის ღირებულება. კოლმეურნეებმა, ხორბალთან და ბოსტნეულთან ერთად, შრომადღეზე 8 მანეთის შემოსავალი მიიღეს. 1940 წელს ზოგიერთი კოლმეურნეობის საერთო შემოსავალმა 1 მილიონ მანეთს მიაღწია, ხოლო შრომადღის ღირებულება 8.1 მანეთამდე გაიზარდა. სახე იცვალა სოფელმაც.

8. წინააღმდეგობანი და შედეგები

1922 წლის გაზაფხულზე სისხლის სამართლის დანაშაულებანი განსაკუთრებით გაიზარდა თბილისის გარეუბნებში. შეიარაღებული ჯგუფები მოსვენებას არ აძლევდნენ მშვიდობიან მოსახლეობას. ისინი მგზავრ გლეხკაცობას საგზლად წამოღებულ გამოძევებარ პურსაც კ ართმევდნენ. ერთმა ბოროტმოქმედთაგანმა ერთი ბატენისათვის ათა წლის ბავშვმ დაახრჩო. თბილისსა და მის მიკროსაგარეუბნო ზონაში სისხლის სამართლის დანაშაულის ზრდას ხელ უწყობდა ის გარემოება, რომ 20-იანი წლების დასაწყისში თბილისში მოზღვადა ათასობით ლტოლვილი, არამშრომელი და პარაზიტული ელემენტები, რომლებმაც საზოგადოებრივი წესრიგის დაცვა კიდევ უფრო გაართულეს. ამავე დროს, ძალდატანებით დამყარებული საბჭოთა ხელისუფლებამ წინააღმდეგ ბრძოლას იწყებდნენ პოლიტიკურ ასპარეზს ჩამოცილებული ეროვნული პოლიტიკური პარტიები. ამ ბრძოლის ერთ-ერთი ობიექტად საგარეუბნო ზონის ზოგიერთი სოფელიც იქცა.

1924 წლის აგვისტოს ცნობილი აჯანყების დროს სართიქალაში მიიღეს ცნობა პატარძელში აჯანყებულთა შემოსვლაზე. ქაქუცა

⁶² სუიკსა, ფ. 600, ანაწ. 1, საქ. 3357, ფურც. 66.

ჩოლოყაშვილის სახელით ისინი მოუწოდებდნენ მოსახლეობას გამო-სულიყვნენ საბჭოთა ხელისუფლების წინააღმდეგ. აღნიშნული ცნობის მიღებისთანავე რაიონის ხელმძღვანელობამ და მილიციამ გაამგრა შემოსასვლელი სტრატეგიული გზები, მაგრამ 28 აგვისტოს პატარძე-ული აჯანყებულების ხელში გადავიდა. 29 აგვისტოს მათ უკვე დაიკა-ვეს გომბორი. ამასთან დაკავშირებით მილიციის სამმართველომ გაგ-ზავნა მილიციის ცხენოსანი რაზმი. ბრძოლის შედეგად სოფლებიდან უკან დაახევინეს აჯანყებულებს.

მანგლისის რაიონში გამოსვლები დაიწყო სოფელ პრიუტიდან. 1924 წლის 28 აგვისტოს 60 კაცისაგან შემდგარი ჯგუფი დაეცა მი-ლიციის სადარაჯოს, სროლის დროს მძიმედ დაიჭრა სადარაჯოს მი-ლიციელი. ამავე ღამეს 100 კაცისაგან შემდგარი რაზმი მიაღება მანკ-ლისს. მაგრამ აჯანყება, სამწუხაროდ, ჩაახშეს. თუმცა ეპიზოდურ გა-მოსვლებს შემდგომში მაინც ჰქონდა ადგილი.

საბჭოთა აპარატის ხელმძღვანელობაში მრავალი დამნაშავე ელე-მენტი მოღვაწეობდა. მუხრანში აღმასკომის თავმჯდომარემ ბერბიჭა-შვილმა მიითვისა მიწის ნაკვეთი, რომელიც წლიურად 5 ათას მანეთ შემოსავალს აძლევდა. გლეხკომის თავმჯდომარედ დანიშვნაში ხელი შეუწყო სპეკულანტ კარაპეტოვს⁶³. ზემო ავჭალაში შამანაურმა მიით-ვისა კოლმეურნეობის მიწის ფართობი, რისთვისაც გაირიცხა წევ-რობიდან და საქმე გადაეცა სასამართლოს. ლილოს კოლმეურნეობაში ადგილი ჰქონდა საკოლმეურნეო ქონების დატაცებას.

გააქტიურდნენ ეროვნული უმცირესობანი. 1926 წლიდან სართი-კალის თემის გერმანელებით დასახლებულ სოფელ როზენფელდის შვიდწლიან სასწავლებელს სათავეში ჩაუდგა თეოფილე გოფმანი, რე-მელსაც სკოლა თავის საკუთარ ოჯახად ჰქონდა გადაქცეული. სკოლა-ში მასწავლებლად იყვნენ გოფმანის ცოლი იდა, ცოლის ძმა ავგუსტ მორიცი, სიძე — დენიკინის ყოფილი ოფიცერი გ. რაულედერი და გოფმანის მეგობარი ყოფილი დიაკვანი დავით შილე.

სკოლას ჰქონდა მიწის ნაკვეთი, რომელსაც გოფმანის ოჯახი ეპა-ტრონებოდა. მიუხედავად იმისა, რომ 1928 წელს სკოლაში რამ-დენიმე მოწაფე დადიოდა, გოფმანმა არ აცნობა განათლების გან-ყოფილებას მოსწავლეთა კონტინგენტის რადიკალური შექცირება, რათა სკოლა არ დაეხურათ და ოჯახის შემოსავლის წყარო შეენარჩუ-ნებინა⁶⁴.

როზენფელდის სამანქანო ამხანაგობაში თავმოყრილი იყო გლე-ხობის შექცეული ნაწილი, ჰქონდათ ტრაქტორი. მაგრამ გლეხებსა

⁶³ კობუნიტი, 1925, 5 ივლისი.

⁶⁴ ახალი სოფელი, 1929, 11 ივლისი.

ტრაქტორით არ ასარგებლებდნენ. ამიტომ ისინი მოითხოვდნენ გერმანიაში დაბრუნებას⁶⁵.

ვერა-დიდუბეში დაქირავებულ ახალგაზრდა მოჭამაგირეებს აუტონელ პირობებში ამუშავებდნენ. ირღვეოდა შრომის კანონი. სამაგრიოდ დამქირავებელთა ინიციატივით გახშირდა ბანქოს და კარტის თამაში. ისინი აზარტულ თამაშში აბამდნენ მოჭამაგირეებს და უკანასკნელ კაპიკს ართმევდნენ. ამასთან, ხელს უწყობდნენ მოჭამაგირეებში ალკოჰოლიზმის გავრცელებას⁶⁶.

მუხრანის თემში ადგილობრივი მოსახლეობის წინააღმდეგობა მწვავე ხასიათი მიიღო მიწათმოწყობის დროს. ისინი ცდილობდნენ არ შეეშვათ მიწის ნაკვეთში საბჭოთა ხელისუფლების წარმომადგენლები. შლიდნენ მიწოდვად გაკეთებულ მიწებს. ასეთ გამოსვლებს ადგილი ჰქონდა სოფელ ძალისში, მუხრანში და თემის სხვა სოფლებში⁶⁷.

როგორც ცნობილია, იმ დროს არჩევნებში ხმა ერთმეოდათ დაქირავებულ შრომით მოსარგებლებს, ვაჭრებსა და მეფახშეებს, ყოფილ პოლიციელებს და, აგრეთვე, სასამართლოს მიერ მსჯავრდებულებს. 1929 წელს კოჯორში მცხოვრებ გრიგულა ხაჩატურის ძე ილვატოვი, პირადი განცხადების საფუძველზე, მიენიჭა არჩევნებში მონაწილეობის უფლება. ასეთივე უფლება მიენიჭა სოფელ ნორიოს მცხოვრებს სერგო ქრისტეს ძე მანჯავიძეს, მარტყოფელ ვანო მიხეილის ძე ქოთარევს, ორხევეში მცხოვრებ ვლადიმერ ილიკის ძე ჭანყარაშვილს⁶⁸ და სხვ. თუმცა შეწყნარებული მოქალაქენი ხშირად კვლავ ოპოზიციაში გადადიოდნენ.

1929 წელს ლუქსემბურგში ადგილი ჰქონდა მოჭამაგირეთა მძლავრ გამოსვლებს. საქართველოს მიწა-ტყის მუშაკთა პროფკავშირის VIII ყრილობაზე (1930 წ.) ლუქსემბურგის რაიონის დელეგატმა გველესიანმა განაცხადა: 1929 წელს ცენტრალური გამგეობის მხარდაჭერით ლუქსემბურგში გაიფიცნენ მოჭამაგირეები. გაფიცვის გამო ლუქსემბურგის გერმანელი ქვეშევრდომები გერმანიაში გადაიხვეწნენ და უპატრონოდ მიატოვეს ბალები⁶⁹.

შემდგომში, კოლექტივიზაციის ხელოვნურად შექმნილმა მაღალმა ტემპმა, ნებაყოფლობის პრინციპის დარღვევამ, საშუალო გლეხობის

⁶⁵ სოფლის კომუნისტი, 1928, № 10, გვ. 10; სუიცსა, ფ. 600, ანაწ. 1, ს. 1. 878.

⁶⁶ მოჭამაგირის ხმა, 1929, 2 აპრილი, 9, 16 ივნისი.

⁶⁷ ახალი სოფელი, 1928, 13 დეკემბერი.

⁶⁸ სუიცსა, ფ. 284, ანაწ. 1, საქ. 1450, ფურც. 1, 10, 23, 32.

⁶⁹ რ. კოქლაშაშვილი, დაახ. ნაშრომი, გვ. 110, 158.

ნაწილის განკუთვლაცხებამ და სხვა გარემოებებმა გლეხობის მასობრივი უკმაყოფილება გამოიწვია. აშკარად ირღვეოდა ნებაყოფლობის პრინციპი და მის ადგილს ადმინისტრირების წესი იკავებდა. მაგალითად, სოფელ დილომში ერთ-ერთ კრებაზე საკოლმეურნეო მოძრაობის ე. წ. „ორგანიზატორი“ გლეხებს ემუქრებოდა საექვო სიაში აღრიცხვაზე აყვანით, უფრო მეტი, დაბატიმრებიტაც⁷⁰.

70 გ. გამსახურდია, საქართველოს კომუნისტური პარტიის ბრძოლა მე-შათა კლასისა და გლეხობის კაეშირისათვის (1921—1937 წწ.), თბ., 1974, გვ. 144.

თავი მესამე

თბილისის სამეურნეო-ეკონომიკური და კულტურულ-ყოფითი კავშირი საბარეუბნო ზონასთან

1. გზები და ტრანსპორტი

გზებს, როგორც ადამიანთა ურთიერთობის ერთ-ერთ აუცილებელ პირობას, საზოგადოების სამეურნეო-ეკონომიკურსა და კულტურულ განვითარებაში მეტად დიდი მნიშვნელობა აქვს. გზების განვითარება ხელს უწყობს წარმოების პროცესის გაფართოებას, აჩქარებს კულტურული ურთიერთობის ზრდას და, პირიქითაც, საზოგადოებრივი (ეკონომიკური და პოლიტიკურ-კულტურული) განვითარება, თავის მხრივ, განაპირობებს საგზაო მშენებლობისა და ტრანსპორტის განვითარებას. თუ ქვეყანას არ უვარგოდა გზები, მიმოსვლის საშუალებანი, ის ითვლებოდა ჩამორჩენილად, როგორც ეკონომიკურად, ისე კულტურულად. ამიტომ გზის მშენებლობა ქვეყნისათვის დიდი სახალხო მნიშვნელობის საქმედ ითვლებოდა საზოგადოების განვითარების ყველა საფეხურზე. საგზაო მშენებლობა და ტრანსპორტის გაუმჯობესება ყოველთვის დაკავშირებული იყო საერთო, სახალხო ძალების მობილიზაციასთან, რომლის არაერთი მაგალითი შემოგვინახა ხალხის ყოფამ და კულტურამ.

ფეოდალიზმის ეპოქაში, კარჩაკეტილ-ნატურალური მეურნეობის პირობებში, საურმე-სამარხილე-სასაპალნე გზები ასე თუ ისე უზრუნველყოფდა ხალხს და ქვეყნის მაშინდელ მოთხოვნილებას, მაგრამ ეპიტალიზმის დროს, სასაქონლო-ფულადი ურთიერთობის და აღებპაცემობის განვითარების პირობებში, ძველი გზები შეუფერებელი აღმოჩნდა. იგი არათუ ხელს უწყობდა, არამედ უკვე აფერხებდა საზოგადოების წინსვლა-განვითარებას.

საგზაო მშენებლობა მიმდინარეობდა არა მარტო მძიმე ბუნებრივ-კლიმატურ პირობებში და სათანადო საინჟინრო ხელმძღვანელობის გარეშე, არამედ, ამასთან, სრულდებოდა იგი ძალზე პრიმიტიული იარაღით,—ნიჩბებით, წერაქვებით, ძალაყინვით... საშენ მასალას ეზიდებოდნენ ასევე მარტივი, საჭაპანო ტრანსპორტით. გზის საფენის

ლორეს აშადებდნენ (ამსხვერდნენ) ხელის ჩაქუჩებით. ეს მეტად მძიმე, შრომატევადი სამუშაო იყო. ამ ხელობას საქართველოში მხოლოდ სამი სოფელი მისდევდა, მათ შორის, თბილისის საგარეუბნო ზონის სოფელი თონეთი.

გზა — თბილისი — მანგლისი — წალკა — ბოგდანოვკა XIX საუკუნის შუა ხანებიდან გადაიქცა საგარეუბნო ზონის კურორტებთან — კოკორთან, კიკეთთან, მანგლისთან — დედაქალაქის მთავარ დამაკავშირებელ მაგისტრალად. XX საუკუნის დასაწყისში თბილისიდან საგარეუბნო სოფლამდე მიმავალი გზების სიგრძე უდრიდა სოფ. სოლანლუდამდე 12 კმ, სოფ. თელეთამდე — 17,5, სოფ. კოდაზდე — 28, სოფ. ოქროყანამდე — 5, სოფ. შინდისამდე — 10, სოფ. ტაბახმელამდე — 14 კმ, სოფ. ვაშლოვანამდე — 22,7, სოფ. ბორბალომდე — 25,7 სოფ. ასურეთამდე — 33,7 და სოფ. ბოგვამდე (ჯორჯიაშვილი) — 39,4 კმ და ა. შ.¹

მიმოსვლისათვის გამოყენებული სასოფლო გზები იმდენად უვარგისი იყო, რომ ურმით მოძრაობაც ძნელდებოდა, ხოლო ეტლი და სხვა სატრანსპორტო საშუალების გამოყენება შეუძლებელი იყო. რიგ სოფლებში მცირე წვიმასაც შეიძლო მოეწყვრტა ესა თუ ის დასახლებული პუნქტი მეზობელი სოფლისა და ქალაქისაგან. ზოგიერთი სოფელი თვეობით იყო ასეთ დღეში, რაც ბაჭრის მომარაგებას დიდ სიძნელეს უქმნიდა. ამის შედეგად სათანადოდ სარგებლობდნენ სპეკულანტები კიდევ უფრო მძიმე მდგომარეობას ქმნიდა უხილობა. პატარა მდინარე, რომელიც წისქვილსაც ვერ ამოძრავებდა, ხშირად ერთმანეთისაგან წყვეტდა სოფლის სხვადასხვა უბანს. ასეთ მდინარეებზე გლეხები საცალფეხო ხიდებს აწყობდნენ. რომელიც თითო მორისაგან შედგებოდა. „კამბაზი უნდა იყო, რომ ასეთ ხიდზე უშიშრად გაიარო“ — აღნიშნავდა თანამედროვე. ამიტომ მოსახლეობა მოითხოვდა გზის მშენებლობის პროცესში ყურადღება მიექციათ ხიდების შეკეთებისა და აღდგენისათვის². უგზოობა ფრიად აბრკოლებდა მიმოსვლას, ხელს უშლიდა ქალაქთან სოფლის კავშირის განმტკიცებას და სხვ.

20-იანი წლების დასაწყისში მართალია, „უგზოობა“ საერთო მოვლენას წარმოადგენდა, მაგრამ ზოგიერთი სოფლის გზები განსაკუთრებით საგანგაშო მდგომარეობაში იყო. ასე მაგალითად, სოფელ ტაბახმელას იმდენად ვიწრო გზა ჰქონდა, რომ ვერც ურემი და ვერც ეტლი ვერ ეტეოდა. კიდევ უფრო მძიმე მდგომარეობა იყო თბილისი — მარტყოფის გზაზე. ტაბარუკის საზოგადოებაში შედიოდა 3 სოფელი:

¹ კვეზელი-კობახიძე, საქართველოს საგზაო მშენებლობა, თბ., 1979, გვ. 34, 54, 55, 83.

² მიწის მუშა, 1923, 16 ნომბერი.

ტაბარუკი, ბევრეთი და ლელობი. სოფლებს თბილისიდან 20 ვერსა აშორებდა. მოსახლეობა ძალიან შეწუხებული იყო უგზოობის გამო. ერთი ურმის ჩასვლას თბილისამდე ერთი კვირა უნდებოდა³.

1922 წლის აგვისტოში თბილისის აღმასკომმა გამოყო 30 300 მან. (ჩერვონეცი) საგარეუბნო ზონის სოფლების იმ გზების შესაკეთებლად, რომელთაც გააჩნდა სასოფლო-სამეურნეო მნიშვნელობა. 1926 წლის სექტემბერში აღმასკომმა თბილისი-მანგლისის გზის შეკეთებისათვის გადადო 300 000 მანეთი. 1927 წელს, გზის მშენებლობასთან დაკავშირებით, დაიხარჯა 49 ათასი მანეთი, 1927—28 წელს—48 ათასი მანეთი. დაახლოებით ამდენივე თანხა იყო გათვალისწინებული 1929 წლისათვის⁴.

დიდი ყურადღება ექცეოდა თბილისი-კოჯორის გზატკეცილის შეკეთებას. 1925 წელს თბილისსა და კოჯორის შორის გაყვანილ იქნა ახალი 16 ვერსიანი გზატკეცილი.

მგზავრობის უკეთ მოწყობის მიზნით, თბილისის აღმასკომის პრეზიდიუმს გათვალისწინებული ჰქონდა კოჯორსა და თბილისს შორის გაეყვანა ტრამვაის რკინიგზის ლიანდაგი. ტექნიკურ განყოფილებას დაევალა შეედგინა კოჯორში ტრამვაის ზახის მშენებლობის პროექტი. ერთ-ერთი გეგმის მიხედვით, რკინიგზას ექნებოდა 19 ვერსი სიგრძე და მისი სანუშაოები დაჭდებოდა 2 მილიონი მანეთი. გეგმის თანახმად, რკინიგზა დაიწყებოდა ვაკიდან — სახელმწიფო უნივერსიტეტთან, გაივლიდა სოფელ წყნეთს, ახალდაბას, კიკეთს, მიუახლოვდებოდა მანგლისს და შევიდოდა კოჯორში. გეგმა ითვალისწინებდა ლიანდაგის გასწვრივ ახალშენების მოწყობას. წინასწარი გამოანგარიშებით, დღელამეში ტრამვაით ისარგებლებდა ათასამდე მგზავრი. ამასთანვე, ტრამვაის ვაგონებით შესაძლებელი იქნებოდა ტვირთის გადაზიდვა. დღელამის განმავლობაში გზაზე უნდა ემუშავა ზაფხულში 12 წყვილ მოტორიან ვაგონს, ზამთარში 3 წყვილს. თბილისიდან ტრამვაის ვაგონები უნდა გასულიყო ყოველ 1—2 საათში. მშენებლობის დამთავრება გათვალისწინებული იყო 1933 წლისათვის⁵.

გზების მშენებლობაში აქტიურ მონაწილეობას იღებდა მოსახლეობა. საგარეო რაიონის სასოფლო გზების გაყვანა-შეკეთებას ადგილობრივი ახალგაზრდობა მხურვალედ გამოეხმაურა და ფართოდ ჩაება მუშაობაში, ზოლო მათთვის ვინც ასეთ სამუშაოს თავს არიდებდა, ამიერკავკასიის სფსრ ცენტრალურმა აღმასრულებელმა კომიტეტმა და სახალხო კომისართა საბჭომ 1926 წლის 15 თებერვალს მიიღო დადგენილება „შრომითი საგზაო ბეგარის შესახებ“. ეს დადგენილება სოფელში

³ მიწის მუშა, 1924, 23 ოქტომბერი.

⁴ კომუნისტი, 1929, 12 აპრილი.

⁵ მუშა, 1925, 1 ივლისი; 1926, 5 სექტემბერი.

მცხოვრებ 17—50 წლის ყველა მამაკაცს ავალებდა შეესრულებინა საგზაო ბეგარა, ე. ი. — გზის მშენებლობაზე ემუშავა არანაკლებ შვიდი დღისა.

თბილისის გარეუბნის რაისაბჭოს გადაწყვეტილების საფუძველზე, თელეთის და კუმისის სასოფლო საბჭოებმა ხელი მოჰკიდა საგზაო მშენებლობას. კეთდებოდა თელეთის საბჭოდან საავტომობილო გზა, რომელიც შეუერთდებოდა აღბულაღის საავტომობილო გზას. ასეთივე ვითარება იყო კუმისში. საავტომობილო გზის მშენებლობის დამთავრების შემდეგ უნდა დაწყებულიყო სასოფლო შარავზეების შეკეთება.

დიღომში შესასვლელი 6 კილომეტრიანი გზა სრულებით უვარგისო იყო, ძალიან ძნელდებოდა დატვირთული ურმებითა და მანქანებით. მოგზაურობა და ეს იმ დროს, როდესაც დიღომიდან თბილისის ბაზარზე ყოველდღიურად დიდძალი პროდუქტი გაჰქონდათ. ხელისუფლების დახმარებით და მშრომელთა ინიციატივით დიდი მუშაობა ჩატარდა გზის შესაკეთებლად. 1932 წლის 7 ნოემბრისათვის ექსპლუატაციაში შევიდა კეთილმოწყობილი გზა.

1934 წლის დამლევს ყარაიას რაიონის ხელმძღვანელობამ მოახდინა მასების მობილიზაცია, რაიონის მოსახლეობამ შეძლო ერთი წლის განმავლობაში თბილის-ყარაიას შარავზის გზატკეცილის გაყვანა 32 კილომეტრზე.

საქართველოს ბუნებრივ-სამეურნეო პირობების შესაბამისად, ვითარდებოდა სახმელეთო, სამდინარო და საზღვაო ტრანსპორტი. XIX საუკუნეში სახმელეთო ტრანსპორტის უთვლო. ორთვლიანი ან შერეული ტიპის ტრადიციული საშუალებებიდან გავრცელებული იყო სხვადასხვაგვარი მარხილები მთის რაიონებში, „ქართული ურემი“ მთელი ბარისა და მთის ქვედა ზოლში. ურემი ორუღელიანიც იყო და ცალუღელაც. საბაროც და სამთოც, სამგზავროც და სატვირთოც. XIX საუკუნის დასაწყისიდან გავრცელდა არაქართული წარმოშობის ტრანსპორტიც (რუსულ-ევროპული ორთვლიანი „დროშკა“ (ტაქსი) და ორთვლიანი ფურგენი). ქალაქად ფართოდ იყენებდნენ ეტლებს, საუკუნის ბოლოდან, აგრეთვე, ცხენის ტრამვაის („კონკა“). ტვირთს, წყალს და ნახშირს მეკუტრტენი, მეთულუხჩენი და მენახშირეები ეზიდებოდნენ. ტრანსპორტის ძირითად გამწევ ძალად იყენებდნენ ზარებს, ცხენებს, სახედრებს. შორ მანძილზე ღვინის და სხვა ტვირთის გადაზიდვას ჩაღვადრებენ აწარმოებდნენ. საუკუნის უკანასკნელ მესამედში გაყვანილმა რკინიგზებმა ბოლო მოუღო ჩაღვადრობას და საქარავნო მიმოსვლას.

1921 წელს საქართველოში ჩამოყალიბდა ცენტრალური საავტო-

6 ბრიგადირი, 1932, 7 ნოემბერი; 1934, 24 მაისი.

მოხილთ სექცია, ხოლო ერთი წლის შემდეგ შეიქმნა ავტოტრანსპორტისა და სასაწყობო მეურნეობის სამმართველო, რომელიც 1924 წლამდე მუშაობდა. 1924—1925 წლებში თბილისში დაარსდა ამიერკავკასიის სახალხო კომისარია საბჭოს ავტოტრანსპორტის სავაჭრო-სამრეწველო სააქციო საზოგადოება.

ფართო ყურადღება მიექცა გზებზე მოძრაობის წესების მტკიცე დაცვას. ამ მიზნით, 1923 წლის 27 ივნისს თბილისის საქალაქო საბჭოს აღმასკომმა მიიღო სავალდებულო დადგენილება ქ. თბილისისა და მის მიდამოებში ავტომობილებისა და მოტოციკლეტების მოძრაობის მოწესრიგების შესახებ.

1924 წელს საქართველოში სამანქანო მოძრაობის ექვსი რეისი იყო დანიშნული (52 ავტობუსი). ყველაზე მეტი — 17 ავტობუსი მუშაობდა თბილისი-მანგლისის მიმართულებით. 1925 წელს თბილისი საავტომობილო მიმოსვლით იყო დაკავშირებული საგარეუბნო ზონის შემდეგ სოფლებთან: კიკეთთან, კოჯორთან, მანგლისთან და აღბულაღთან⁷.

თბილისი-მანგლისის გზატკეცილზე ხშირი იყო ავტოსაგზაო შემთხვევები. ამიტომ ამ ტრასაზე, მგზავრობის განტვირთვის მიზნით, ამიერკავკასიის საავიაციო საზოგადოებამ მიიღო გადაწყვეტილება 1924 წლის ზაფხულიდან თბილისსა და მანგლისს შორის დაენიშნა საჰაერო მიმოსვლა.

თბილისის საგარეუბნო ზონაში ავტოტრანსპორტის ინტენსიური განვითარება დაიწყო 1931 წლიდან.

2. თბილისის ბაზრები და საგარეუბნო ზონა

თბილისი ცნობილი იყო, როგორც რესპუბლიკის ერთ-ერთი სავაჭრო ცენტრი. ქალაქში ცენტრალურ ბაზრად თათრის მოედნის ბაზარი ითვლებოდა, აქ გამართული იყო ყაფანი — დიდი სასწორი. სოფლიდან შემოტანილი პროდუქტი ჯერ ქალაქის მოსახლეობას უნდა ეყიდა, შემდეგ კი ვაჭრებს. ყაფანზე როდესაც ბაირალი იყო აღმართული, მაშინ თბილისელებს უნდა ევაჭრათ. 12 საათზე ბაირალს დაუმეგობდნენ და ეს იმას ნიშნავდა, რომ ამის შემდეგ იწყებოდა ვაჭართა და სოფელთა აღებ-მიცემა⁸.

თათრის მოედნის ბაზრის გარდა, თბილისში იყო: სარდარ-აბადის ბაზარი, სადაც ძირითადად პური და ბოსტნეული იყიდებოდა; ავლაბ-

7 მუშა, 1926, 23 მარტი.

8 ი. გ. რ. შაშვილი, თბილისის კრებული ხუთ ტომად, ტ. III, თბ., 1963, გვ. 131, 132.

რის, სადაც სურსათ-სანოვავით ვაჭრობდნენ და პასკევიჩ-ერივანსკის მოედნის, სადაც დილით იყიდებოდა შეშა და თივა. ყოველდღიურად მოქმედი ბაზრების გარდა, თბილისში იმართებოდა საკვირაო ბაზრობა — იარმარკა⁹.

XX საუკუნის 10-იან წლებში, პირველი მსოფლიო ომის პერიოდში, რუსეთის ჯარიდან გამოქცეული დეზერტირები რკინიგზის სადგურიდან მოშორებით. მალულად ყიდდნენ თავიანთ ტანსაცმელს: ფარავას, ჩექმებს და სხვ. ამიტომ შეერქვა ამ ადგილს „დეზერტირის ბაზარი“ (ამჟამად ქალაქის ცენტრალური ბაზარი). ჯარისკაცებს მუშაობა ქალაქის ღარიბმა მოსახლეობამ, ვაჭრობა განეთიარდა, გაძლიერდა და სულ ჩქარა უსარგებლო მოედანმა ბაზრის ჩვეულებრივი სახე მიიღო. შექმნილმა მდგომარეობამ აიძულა თბილისის თვითმმართველობა ბაზრის არსებობა ოფიციალურად დაედასტურებინა. მოქალაქეებს სავაჭრო ფარულულების ამენების უფლება მისცა და ყოველდღიური სამარკო გამოსაღების აკრეფა დააწესა¹⁰.

თბილისის ეგზოტიკურ სახეს ქმნიდა შუა ბაზარი, რომელიც წარმოადგენდა ვიწრო ქუჩას, რომლის ორივე მხარეს ჩამწკრივებული იყო სხვადასხვა ხელობის ხელოსანთა დუქნები და სავაჭროები.

ქალაქის ბაზრებს, როგორც ცნობილია, სურსათ-სანოვავით, ძირითადი თბილისის საგარეუბნო ზონის სოფლები ამარაგებდა. დილით, ჩაძინებულ ქალაქს აღვიძებდა წყნეფი, კუმისელი, ტაბახმელელი, დიდმელი და ოქროყანელი მემაწვნეების ყვირილი და შეძახილები. სახედარზე გადაკიდებული ფერად-ფერადი ხურჩინები საესე იყო სხვადასხვაფერად მოჭიქული მაწვნის ქილებით. გაზაფხულიდან გვიან შემოდგომამდე დაწნული გოდრებით შემოდიოდა ქალაქში კუმისური ცვრიანი ლეღვი, სურნელოვანი ატამი, ქუჩა-ქუჩა დაჰქონდათ სხვადასხვა ხილი.

XX საუკუნის 20-იან წლებში სოფელი ვერ აწვდიდა ქალაქს საჭირო რაოდენობის სურსათს. ამიტომ სახელმწიფო იძულებული გახდა თვითონ ეზრუნა ქალაქის მოსახლეობის სურსათით მომარაგებისათვის. პირველი მოთხოვნილების საგნებზე ფასები დღითიდღე იზრდებოდა. რაც მოსახლეობის დიდ უკმაყოფილებას იწვევდა. განსაკუთრებით მძიმე მდგომარეობაში აღმოჩნდნენ ქალაქის მცხოვრებნი, რომელთა ძირითადი ნაწილისათვის მიუწვდომელი იყო სურსათის შეძენა.

აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ სოფლიდან ქალაქად სურსათ-სანოვავის ჩამოტანას წინ ეღობებოდა მრავალი დაბრკოლება. ხელი-

⁹ ი. ბალახაშვილი, ძველი თბილისი, თბ., 1951, გვ. 104—105.

¹⁰ მუშა, 1926, 9 მარტი.

სუფლების ადგილობრივი ორგანოები ზოგჯერ ქალაქად მიმავალ გლეხებს ართმევდა გასაყიდ სურსათ-სანოვავებს. გლეხები არ იყვნენ დაცული ყაჩაღებისაგანაც.

მიწის ნაციონალიზაციის შედეგად, ხელისუფლების განკარგულებაში აღმოჩნდა ქალაქის გარეუბნებში არსებული საუკეთესო ბაღები და ბოსტნები, რომელთა რიცხვი უდრიდა 218. აქედან 19 ბაღი, 27 დესეტინის მოცულობით, გადაეცა პროფკავშირებს, 3 — ერთიან მუშათა კოოპერატივს. 152 — სხვადასხვა შრომით კოლექტივებს, 36 — სკოლებსა და სხვა ორგანიზაციებს. ქალაქის აღმასკომში მუშავდებოდა საერთო თბილისის მიწების მორწყვის შესახებ. განხრახული იყო კუკიას, ჩღლურეთის და ავლაბრის აგარაკების დამუშავება ბოსტნეულის მოსაყვანად, რომლის საერთო ფართობი 300 დესეტინას შეადგენდა¹¹.

აღნიშნულ ღონისძიებათა შედეგად, თბილისისა და მისი მიდამოების მიწებზე კერძო მფლობელებს მიწის დამუშავების უფლება მოესპოთ. ასეთმა ვითარებამ მეტად მძიმე მდგომარეობა შეუქმნა თბილისის მოსახლეობას. ჩამორთმეული მიწები დაუმუშავებელი რჩებოდა. სოფლის მეურნეობის პროდუქტების კრიზისს ართულებდა მოუსავლიანი წელი, რაც რესპუბლიკისა და თვით რუსეთის მასშტაბით მძვინვარებდა. ქალაქის ბაზარი გაუკაცრიელდა. თბილისელები შიმშილის საფრთხის წინაშე აღმოჩნდნენ. საგარეუბნო ზონის ორგანიზაციის საშუაოები ჯერ კიდევ არ იდგა დღის წესრიგში სათანადოდ, ამიტომ თბილისის კოოპერატივები შეუდგნენ ყოველგვარი სანოვავის შესყიდვას ქართლში და კახეთში. სიღნაღისა და ღუშეთის მაზრებში კოოპერატივმა „ედიენიფი“ შეისყიდა კარტოფილი, ფქვილი, სიმინდი, ლობიო. ქალაქის მოსახლეობის მწვანელითა და ბოსტნეულით მომარაგების მიზნით, თბილისის კომისარიატი ამუშავებდა 15 დესეტინა მიწას ქალაქის ფარგლებში — დიდუბეში. ასევე თბილისის რეკონსტრუქციის სასოფლო-სამეურნეო კომისიამ გააშენა ბოსტანი ქალაქის მიწებზე ნავთლულთან 43 დესეტინა ფართობზე. ამავე დროს, ქალაქის კომუნალურმა განყოფილებამ წინადადებით მიმართა მშრომელებს იჯარით აეღოთ დასამუშავებლად თბილისის მიწები. წინადადებას მრავალი თბილისელი გამოეხმაურა. ასეთი ენთუზიასტების დასახმარებლად კომუნალურმა განყოფილებამ შეიძინა 2 მილიონი მანეთის სხვადასხვა თესლეული.

როგორც ვხედავთ, ბოსტნეულისა და სხვა სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტის საწარმოებლად საჭირო იყო თბილისის მოსახლეობის მობილიზაცია. პროფკავშირის აღმასრულებელი კომიტეტის თხოვნით,

¹¹ კომუნისტი, 1922, 30 ივნისი; ტრიბუნა, 1922, 27 ივნისი.

თბილისის ხელისუფლებამ ქალაქისა და მისი მიკროზონის ფარგლებში გამოყო საბოსტნე მიწის ნაკვეთები პროფკავშირის წევრი მუშებისათვის¹². უკვე 1921 წლის 27 მარტს ფოსტა-ტელეგრაფის სახელოსნოს ოსტატები შეუდგნენ ბოსტნებისათვის გამოყოფილი მიწის დამუშავებას თბილისიდან 10 კერძის მოცილებით, სოფელ დიღმის მიმდებარე ტერიტორიაზე. მოგვიანებით თბილისის სამიწათმოქმედო განყოფილებამ დიღომში შეიძინა 6 დესეტინა მიწა, რომელზეც რაიწყო ბოსტნეული კულტურების, ვენახისა და ხეხილის ბაღების გაშენება. ასევე, ქალაქის მომარაგებისათვის იყო გათვალისწინებული თბილისის სასურსათო კომიტეტის თხოვნა საქართველოს რევკომისადმი, რათა გადაეცათ ბორჩალოსა და გორის მაზრაში ას-ასი დესეტინა მიწა თბილისის მშრომელთა საჭიროებისათვის.

საგარეუბნო ზონის ზოგიერთი სოფელი, ნაცვლად იმისა, რომ სოფლის მეურნეობის პროდუქტები გაეტანა ბაზარზე, თვითონ იყო მყიდველი. მაგალითად, საგურამოს თემში გლეხის შემოსავლის წყარო ტყე და საძოვრები იყო. გლეხის მიერ აქ მოწეული მოსავალი ოჯახის მოთხოვნილებასაც ვერ აკმაყოფილებდა. გაზაფხულზე საგურამოელი გლეხი თბილისიდან ეზიდებოდა პურეულს. მხოლოდ ზაფხულში შექალო რამდენიმე ყუთი ბალით ან ატმით დატვირთული სტუმრებოდა თბილისის ბაზარს.

მიუხედავად იმისა, რომ საგურამო დუშეთის მაზრაში შედიოდა, აქაური გლეხი იშვიათად გადიოდა დუშეთის ბაზარზე. დუშეთი მისთვის მხოლოდ ადმინისტრაციული ცენტრი იყო და არა ეკონომიკური. აღსანიშნავია, რომ საგურამოდან თბილისში ყველაზე მეტი ნახშირი და შენი შემოდებოდა. საგურამოს თემში თითქმის ყველა სოფელს ჰქონდა ნახშირის რამდენიმე ორმო.

სხვა სოფლებთან ერთად, თბილისელებს რძით ამარაგებდა სოფელ ბაგების მოსახლეობა. თითქმის ყოველდღიურად ბაგებელები, ხელით თუ სახედრით, დიდი რაოდენობით აწვდიდნენ რძეს თბილისის ბაზარს. რძე-მაწონი, მწვანილეული და სხვა სასოფლო-სამეურნეო ნაწარმი თითქმის ყოველდღე ჩამოჰქონდათ თბილისის ბაზარზე წავკისელის¹³.

ზაფხულში, როდესაც თბილისის მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ნაწილი საგარეუბნო ზონის სააგარაკო და საკურორტო სოფლებში ისვენებდა, თბილისის ბაზრებზე საგრძნობლად კლებულობდა პროდუქტის შემოტანა. ახლო სოფლებიდან იწყებოდა ბოსტნეულით და ხილით საკურორტო და სააგარაკო სოფლების მომარაგება. ამ დროს კოჯორ-

¹² კომუნისტი, 1921, 9, 26, 31 მარტი; 3, 6, 16, 17 აპრილი.

¹³ მიწის მეშ, 1923, 16 თებერვალი, 3 მარტი, 26 ივლისი.

ში, როგორც ერთ-ერთ მნიშვნელოვან საკურორტო ცენტრში, დამსვენებელთა სიმრავლის გამო, მახლობელი სოფლებიდან დიდი რაოდენობის სოფლის მეურნეობის პროდუქტი შემოდის.

საგარეუბნო ზონის სოფლებში იმათებოდა ბაზრობები, განსაკუთრებით რელიგიური დღესასწაულის დღეებში. ასეთი სახის ბაზრობებს ხელისუფლება ყოველმხრივ ზღუდავდა¹⁴.

საგარეუბნო ზონის ზოგიერთ სოფელს განსაზღვრული სამეურნეო პროფილი გააჩნდა. მაგალითად, მუხრანი წარმოადგენდა თბილისის მთელი მაზრისათვის პურის ბეღელს და ღვინის მარხს. მუხრანული ღვინო თბილისის ბაზარზე ერთ-ერთ საუკეთესოდ ითვლებოდა. მუხრანული ხილი საგრძნობ მეტოქეობას უწევდა გორის მაზრისა და იმერეთის ხილს თბილისის ბაზარზე. ამავე დროს, მუხრანისა და მჭადიჯვრის თემის სოფლებიდან ჯაფხულში და შემოდგომაზე უხვად შემოდის ბოსტნეული. ბაზართან კონტაქტს ადვილებდა თბილისთან სიახლოვე (35—50 კილომეტრი). მუხრანის რაიონს მებოსტნეობაში კონკურენციას უწევდა მხოლოდ ქუთაისის მხარე. როდესაც აქედან დაიწყებოდა (10 აგვისტოდან 15 სექტემბრამდე) ბოსტნეულის შემოტანა თბილისის ბაზარზე, ბოსტნეულის ფასი იმდენად ეცემოდა (პამიდორი იყიდებოდა ფუთი 30—40 კაპ., კიტრი — 100 ცალი 5 მან.), რომ მუხრანის რაიონის გლეხობა ურმის ქირასაც ვერ ინაზღაურებდა. ძირითადად კიტრი და პამიდორი, რაც თბილისის საგარეუბნო ზონის სოფლების მთელი მოსავლის 15—30 პროცენტს შეადგენდა, ადგილობრივ ბერდებოდა და ფუჭდებოდა, ლებოდა. თუ მივიღებთ მხედველობაში, რომ მუხრანისა და მჭადიჯვრის თემების 11 სოფელში (მუხრანი, წილკანი, ერედა, ძალისი, მჭადიჯვარი, ოძისი, ქსოვრისა, დამპალო, ძველ-ქანდა, პატარა ქანდა და გეორგესტალი) პამიდორის ნათესებს ეკავა 357, ხოლო კიტრის ნათესებს—794 ჰექტარი (პამიდორი ჰექტარზე მოდიოდა 15 360 კგ და კიტრი—14 000 კგ), მაშინ აშკარა იქნება, თუ რა დიდი ზარალი მოსდიოდა ყოველ წელს მუხრანის რაიონის გლეხობას. ბევრი იყო შემთხვევა, როცა გლეხებს მოჰქონდა თავისი ნაშრომი თბილისის ბაზარზე დაქირავებული ურმებით და, ბოსტნეულის დებალ ფასებში გაყიდვის გამო, ქირის გადასახდელ საფასურსაც ვერ ღებულობდა. მიუხედავად ამისა, რაიონში მებოსტნეობა ფართოდ იყო განვითარებული. კიტრი და პამიდორი ითვისებოდა ბალ-ვენახებში და სიმინდის ყანებშიც კი, განსაკუთრებით სოფ. წილკანში¹⁵.

1925 წლის ოქტომბერში საქართველოში დაარსდა „ბაღბოსტან-

¹⁴ მეშა, 1924, 19 აგვისტო; 2 ოქტომბერი.

¹⁵ საქართველოს ეკონომისტი, 1929, № 5—6, გვ. 101—102.

კავშირი“, რომლის უშუალო მიზანს შეადგენდა მეხილეობა-მეგობრობის რაიონებიდან ქორვაკრების, სპეკულანტების განდევნა.

1926 წელს თბილისში მოქმედებდა 10 ბაზარი, საიდანაც თბილისის აღმასკომს წლიურად 100 000 მანეთი შემოსავალი ჰქონდა. 1929 წელს აღმასკომმა ავლაბარში გამართა დახურული ბაზარი. ბაზრებზე, განსაკუთრებით „დეზერტირებისა“ და „სალდათის“ ბაზარზე, გრავალი ეროვნების ხალხი იყრიებოდნენ¹⁶. აღსანიშნავია, რომ თბილისის ბაზრის ბოსტნეულით მომარაგება გეგმაზომიერად ვერ მრმდინარეობდა. ბოსტნეულის მთავარ მიმწოდებელს წარმოადგენდა კერძო სექტორი. ციფრების შეცვლის მიზნით, საქართველოს ვაჭრობის სახალხო კომისარიატმა 1928 წლის აპრილში წინადადება მისცა მეგობრობითა კოოპერაციულ ამხანაგობას „სოფლის მეურნეს“ — ხელშეკრულება დაედო მუშეობთან და მისი აპარატის საშუალებით ეწარმოებინათ თავისი პროდუქტის რეალიზაცია.

დედაქალაქის მშრომელთა სურსათით უზრუნველსაყოფად, საკვები ბაზის სწრაფი განვითარების მიზნით, სხვადასხვა ხასიათის ღონისძიება (მესაქონლეობის აღორძინება, მარცვლეული კულტურების განვითარება) ტარდებოდა, რაც, პირველ რიგში, თბილისის საჯარეუზნო ზონის სოფლებში უნდა განხორციელებულიყო. სახელმწიფო ამ მიზნით საჭირო ფულად ასიგნებათა გაცემას აწარმოებდა 1929—1930 წლებში, ხოლო 1930—1931 წლებისათვის იგი დაგეგმილი და საკონტროლო ციფრებში იყო შეტანილი¹⁷.

1932 წლის მაისში კოლმეურნეობებსა და ცალკე კოლმეურნეებს უფლება მიეცათ, პურის დამზადების გეგმის შესრულების შემდეგ, ზედმეტი პური გაეტანათ ბაზარზე, ევაჭრათ თავისუფლად, რასაც დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა სოფელსა და ქალაქს შორის საქონლის მიმოქცევის განვითარებისათვის. ამის შემდეგ, თბილისში პერიოდულად ეწყობოდა საკოლმეურნეო ბაზრობა. 1932 წლის 24 ივნისს გაიხსნა „ვერის ბაზარი“. ამ დღეს აქ მოეწყო პირველი მასობრივი საკოლმეურნეო ვაჭრობა¹⁸.

თბილისის ცენტრალურ ბაზარზე ვაჭრობდა სხვადასხვა სამეურნეო ორგანიზაცია: საქვარობა, საქთევზხორცი, წითელი ჯვარი, არტელი „ძმობა“ და სხვ. ამასთანავე, ცალკე ფარდულები იყო გახსნილი კოლმეურნეთა ვაჭრობისათვის. აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ საბაზრო კომიტეტი ბაზარს სუსტად ხელმძღვანელობდა. სათანადოდ ვერ იბრძოდა გადამყიდველების წინააღმდეგ. მხოლოდ 1932 წლის 5 ივლისი-

¹⁶ მუშა, 1926, 12 სექტემბერი; 1923, 3 ოქტომბერი.

¹⁷ აგიტატორი, 1930, № 10—11, გვ. 20; კომუნისტი, 1931, 26 აგვისტო.

¹⁸ მუშა, 1932, 26 ივლისი.

დან გახდა შესაძლებელი შილიციის ერთი თანამშრომლის მიმაგრება ბაზარზე. მაგრამ იგი ვერ აუდიოდა წესრიგის დაცვას.

1932 წლის 6 ივლისს ახალ საკოლმეურნეო ბაზარზე (ყოფილი „დეზერტირები“) თბილისის საგარეუბნო ზონის კოლმეურნეობებზე მოაწყო ბაზრობა. დილის 5 საათიდან ბაზარზე დაიწყო ზონის კოლმეურნეობების ურემების შემოსვლა. ყარაიას რაიონიდან ჩამოიტანეს 2 ურემი ხორცი, 1 ურემი ყველი, 3 ურემი ბოსტნეული; სოღანლუღიდან 5 ურემი ხილ-ბოსტნეული; ლილოდან 6 ურემი ხილ-ბოსტნეული; გლდანიდან 4 ურემი ხილი და მწვანილი, 3 ურემი ხორცი, ნავთლულიდან 6 ურემი კიტრი, პამიდორი, მწვანილი, ხილი; მამკოდიდან 4 ურემი ხორცი, 2 ურემი ბოსტნეული. ბაზარზე მოვიდნენ. აგრეთვე, ლარიბი და საშუალო გლეხები.

კოლმეურნეები ვაჭრობდნენ სპეციალურად მათთვის გახსნილ ფარდულებში, რომელიც საზეიმოდ იყო მოწყობილი. ბაზარზე კოლმეურნეებისათვის მოიტანეს ფართო მოხმარების სამრეწველო საქონელი. სავაჭრო წერტებში სამრეწველო საქონლით ვაჭრობდა: სახვავრობა, სარეწაო კავშირი, ცეკავშირის დარგობრივი გაერთიანება — საქუთუსაქონელი, საცალკოპფართოლეული და საზოგადოება „დინამო“. აქვე იყო თბილსოფმრეწვი, რომელსაც სავაჭრო წერტში გამოტანილი ჰქონდა სასმელი წყალი, საკონდიტრო ნაწარმი და სხვ.¹⁹

პურისა და პირუტყვის სახელმწიფო დამზადების გეგმების შემცირება კოლმეურნეობებს, კოლმეურნეებს და მშრომელ ინდივიდუალურ მეურნეებს უადვილებდა სახელმწიფოს წინაშე ვალდებულებათა შესრულების პირობებს და გეგმის შემსრულებელთ საშუალებას აღეგნა დაუბრკოლებლად გაეყიდათ ზედმეტი სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტი საბაზრო ფასებით.

კოლექტიური მეურნეობის მიერ მოწეული მოსავლის სახით არსებობდა პროდუქტების დიდი რესურსები. საკოლმეურნეო ვაჭრობის მიზანიც სწორედ ის იყო, რომ მოძრაობაში მოეყვანა, ბრუნვაში ჩაება საქონლის ეს უზარმაზარი მასა. ამ მიზნის განხორციელების პირველ სერიოზულ ცდას წარმოადგენდა თბილისის საბჭოს 1932 წლის 7 სექტემბრის დადგენილება, იმავე წლის 15 ოქტომბრისათვის თბილისში პირველი დიდი საკოლმეურნეო ბაზრობის მოწყობის შესახებ. ბაზრობა უნდა გამართულიყო თბილისის 2 ბაზარზე: ყოფილ დესიმონოვისა და ახალ ბაზარზე („დეზერტირები“). აგრეთვე, სათანადარიგოდ მომზადებული უნდა ყოფილიყო ავჭალისა და ვერის ბაზრები. წინასწარი მოსამზადებელი მუშაობის ჩასატარებლად დაარსდა ბაზრის კომიტეტი. იმ მიზნით, რომ გლეხებს საშუალება მისცემო-

¹⁹ კომუნისტი, 1932, 8 ივლისი, 9 ივლისი.

დათ შეეძინათ მათთვის საჭირო სამრეწველო საქონელი, გათვალისწინებული იყო შემხვედრი ვაჭრობა, სადაც გამოტანილი იქნებოდა 7 მილიონი მანეთის სამრეწველო საქონელი²⁰.

აღნიშნულმა დადგენილებამ დიდი მხარდაჭერა პოვა მთელ რესპუბლიკაში. არ დარჩენილა არც ერთი რაიონის მშრომელი მოსახლეობა, რომელიც არ გაცნობოდა ამ დადგენილებას და აქტიურად მხარი არ დაეჭირა მისთვის. ამის შედეგად, გათვალისწინებული 27 რაიონის ნაცვლად, ბაზრობაში მონაწილეობის სურვილი გამოთქვა რესპუბლიკის ყველა რაიონმა.

ბაზრობაზე მონაწილე რაიონების, კოლმეურნეობების, კოლმეურნეთა და ინდივიდუალურ მშრომელ გლეხთა რიცხვმა და შემოტანილმა სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტების რაოდენობამ წინასწარ ვარაუდს გადააჭარბა. ბაზრობაზე მონაწილეობა მიიღო რესპუბლიკის 35-მა მსხვილმა სასოფლო-სამეურნეო რაიონმა. შემოტანილ იქნა 18 მილიონი მანეთის სოფლის მეურნეობის პროდუქცია, რომლის დიდი ნაწილი შეიძინეს თბილისის მუშა-მოსამსახურეებმა, ხოლო მეორე ნაწილი დაამზადა მუშათა დახურულმა კოოპერატივებმა, სასადილოებმა და სხვა ორგანიზაციებმა.

თბილისის ბაზრობა 11 დღეს გრძელდებოდა. მონაწილეობდა 1907 კოლმეურნეობა, 16 570 კოლმეურნე და 11 903 ინდივიდუალური მეურნე²¹. ძირითად ძალას წარმოადგენდა ბაზრობაზე თბილისის საგარეუბნო ზონა.

1935 წელს გაუქმდა საბარათო სისტემა და გამოცხადდა თავისუფალი ვაჭრობა, რამაც ძლიერი ბიძგი მისცა ქალაქსა და სოფელს შორის საქონელბრუნვის გაფართოებას.

თბილისის მოსახლეობის ზრდით იყო ნაკარნახევი თბილისში ორი ახალი საკოლმეურნეო ბაზრის — საბურთალოსა და ნავთლულში — მოწყობა. ნავთლულში ახალი საკოლმეურნეო ბაზარი გაიხსნა 1937 წლის ოქტომბერში. ბაზრის კეთილმოწყობაზე დაიხარჯა 38 000 მანეთი. აშენდა 70-მდე მაღაზია-ფარდული²².

1938 წელს საგარეუბნო ზონის მეურნეობებმა მნიშვნელოვნად გაადიდეს ბოსტნეული კულტურებით ნათესი ფართობი. თბილისის ბაზრებზე იმატა საგაზაფხულო ბოსტნეულმა.

20 ტფილისის პირველი საკოლმეურნეო ბაზრობა, თბ., 1932, გვ. 24, 7.

21 კომუნისტი, 1932, 27 ოქტომბერი; 14 ნოემბერი.

22 სუიკსა, ფ. 600, ანაწ. 1, საქ. 3805, ფურც. 4; საქ. 3806, ფურც. 1—2.

20-იანი წლების დასაწყისში საქართველოს სსრ ჯანმრთელობის დაცვის სახალხო კომისარიატმა შეამდგომლა აღძრა სახალხო კომისარია საბჭოს წინაშე, რათა მის განკარგულებაში გადასულიყო საქართველოს ყველა აგარაკი მთელი უძრავ-მოძრავი ქონებით.

განათლების კომისარიატის მოთხოვნით, საბავშვო კოლონიებისათვის სოციალური აღზრდის მმართველობას გადაეცა ჰაგარეუბნო ზონის საკურორტო სოფელ კოჯორში ყოფილი ანანოვის, ხოსროვის, ბერიძის, ხალათოვის და ენდოიანციანის აგარაკები. თბილისის აღმასკომის გადაწყვეტილებით, კოჯორში არსებული დანარჩენი სახლები ნაციონალიზებულ იქნა, იმ სახლების გამოკლებით, რომელთა მეპატრონეები მუდმივად ცხოვრობდნენ კოჯორში და სხვა მამული არ გააჩნდათ.

1923 წელს ყოფილი მეპატრონეების ბინებში რამდენიმე ათასი ბავშვი იყო მოთავსებული. ამასთანავე, ათასამდე მშრომელმა ოჯახმა გაიუმჯობესა ცხოვრების პირობები. პარალელურად მიმდინარეობდა შენობების შეკეთება. 1923 წლის 28 ოქტომბერს თბილისის აღმასკომის კომისიამ ჩაიბარა კოჯორში 141 და კიკეთში 14 საუკეთესო შეკეთებული დასასვენებელი შენობა, რომელთაც, კომისიის დასკვნით, 15 წლის განმავლობაში არავითარი რემონტი არ დასჭირდებოდა²³.

აგარაკები, რომელიც თბილისის მაზრის აღმასკომის განკარგულებაში იმყოფებოდა, ზაფხულში ქირავდებოდა. აგარაკები დაყოფილი იყო სამ კატეგორიად: პირველი კატეგორიის კვადრატული არმინი ღირდა 80 კაპიკი (ოქროთი), მეორე — 60 და მესამე — 40 კაპიკი. პროფკავშირის წევრები ქირის გადახდისას შეღავათით სარგებლობდნენ, ამასთანავე, უზრუნველყოფილნი იყვნენ საჭირო ავეჯით.

1925 წლის ბოლოს კოჯორში იყო 138 დასასვენებელი სახლი 862 ოთახით, მანგლისში — 34 სახლი 185 ოთახით, კიკეთში — 15 სახლი 55 ოთახით, წყნეთში — 6 სახლი 25 ოთახით. ამავე დროს, ჯანმრთელობის სახალხო კომისარიატს მიეცა კიკეთში აგარაკი 80 ღარიბი ბავშვისათვის. ქირის გადახდევინებით. აგარაკებს ჩაუტარდა დეზინფექცია. კოჯორში და კიკეთში შეკეთდა გზები და ამოიწმინდა თხრილები. კოჯორის ბნელ ქუჩებში დაიდგა 10 გაზის სანათი. მანგლისში ხეივანში გაყვანილ იქნა ელექტროდენი. მოაგარაკეთათვის შეკეთდა ძველი და გაკეთდა ახალი ავეჯი. მანგლისში და კიკეთში, ახალი ნაძენარის გასაშენებლად, მოიხნა და დაითესა 3 დესტეტინა მიწა. აიწერა

²³ ტრიბუნა, 1923, 25 აპრილი; 1 ნოემბერი.

და შეფასდა ყველა აგარაკი და ქიანება. გიორის ქაზარიდან ჩამოიტანეს ხე-ტყის მასალა, აგარაკების შესაკეთებლად და ახალი მშენებლობისათვის. კურორტებზე დმსვენებლები წყლის ნაკლებობას განიცდიდნენ. არსებული ქების ნახევარი ზაფხულში შრებოდა. საჭირო იყო ელექტროლიზისა და წყლის გაყვანა, განადგურებული ტყეების ხელახლა გაშენება და ა. შ.²⁴

ამავე პერიოდში მანგლისში გაიხსნა 60 ადგილიანი საბავშვო სახლი ტუბერკულოზით დაავადებული პატარებისათვის. მანგლისის სააგარაკო ბინების გაფართოების მიზნით, 1925 წელს გამოიყო 9 350 მანეთი, ხოლო 1928 წელს საკურორტო სამმართველოს გადაეცა 50 000 მანეთი. აღსანიშნავია, რომ 1926 წელს სსრ კავშირში ბავშვთა 2 სანატორიუმი იყო, ერთი ყირიმში, ხოლო მეორე — მანგლისში.

გათვალისწინებული იყო რა თბილისის საგარეუბნო ზონის სოფელ მცხეთის კლიმატური პირობები, ამასთან, დამსვენებელთა რიცხვის სწრაფი ზრდა. 1922 წლის 4 ივნისს აქ გაიხსნა დასასვენებელი სახლები 200 დამსვენებლისათვის. თბილისის ფაბრიკა-ქარხნებში დასაქმებულ მუშებს შესაძლებლობა ეძლეოდათ 2 კვირით დაესვენათ. მცხეთის სახლი სანიმუშო იყო მთელ საგარეუბნო ზონაში. ჰქონდა სამკითხველო, წიგნსაცავი, კლუბი, მოქმედებდა საპარკმახერო, სამრეცხაო და სხვ. სამკითხველო იღებდა ყველა სახის ქართულ და რუსულ გაზეთებს, ავრთვე სომხურ ჟურნალს „მარტაკოჩს“.

დიდი ყურადღება დაეთმო საგარეუბნო ზონაში არსებული ტბების სამკურნალოდ გამოყენების ღონისძიებებს. კუმისის ტბა, რომელსაც ძველად კოდის ტბას უწოდებდნენ, და 1927 წელს თბილისის მაზრაში შედიოდა, ადგილობრივ მცხოვრებთა ცნობით, სამკურნალოდ ძველი დროიდან გამოიყენებოდა. 20-იანი წლების დასაწყისში იქ მრავალი დაავადებული ადამიანი დადიოდა სამკურნალოდ.

1925 წელს ჯანმრთელობის დაცვის სახალხო კომისარიატი შეუდგა ტბის გამოკვლევას. ჩატარებულმა საძიებო სამუშაოებმა მკაფიოდ აჩვენა ის დიდი მნიშვნელობა, რასაც შეასრულებდა მისი სამკურნალოდ გამოყენება მოსახლეობის გაჯანსაღებისათვის²⁵.

კურორტთა სამმართველოს მონაცემების თანახმად, საქართველოს მელიორაციისა და წყალთა მეურნეობის სამმართველოს განზრახული ჰქონდა კუმისის ტბა სარწყავი არხების დამხმარე აუზად გამოეყენებინა. ამასთან დაკავშირებით, კურორტთა სამმართველომ იშუამდგომლა სახალხო კომისართა საბჭოს წინაშე, სადაც აღნიშნავდა: „1) წი-

24 სუიცსა, ფ. 7, ანაწ. 1. საქ. 39, ფურც. 1—11.

25 საქართველოს ეკონომისტი, № 1—2, 1930, გვ. 115; სუიცსა, ფ. 600, ანაწ. 1, საქ. 1231, ფურც. 3.

ნადაღება მიეცეს მელიორაციისა და წყალთა მეურნეობის სამმართველოს, რათა კუმისის ტბა, როგორც სამკურნალო ტალახის მქონე, სრულიად გამოირიცხულ იქნას სარწყავი არხების განხრახული სისტემიდან. 2) ხოლო უკეთეს რაიმე მიზეზის გამო აუცილებელი იქნება კუმისის ტბის მიმართულებით სარწყავი არხების გამოყვანა. იმ შემთხვევაში კი ეს მუშაობა ისეთი ანგარიშით უნდა სწარმოებდეს, რომ არავითარი ზიანი არ მიაყენოს კუმისის ტბის სამკურნალო ტალახის არსებულ მარაგს“.

კუმისის ტბის გარშემო აზრთა სხვადასხვაობა და დავა კარგა ზანს გრძელდებოდა. ბოლოს, საქართველოს სსრ სახალხო კომისართა საბჭოს 1936 წლის 8 თებერვლის დადგენილებით, დაწესდა კუმისის ტბის, როგორც სამთო-სანიტარული ზონის დაცვა²⁶, ამ ტბის წყალისა და მაღალმთიანი სამკურნალო ტალახის დაცვა გაბინძურებისა და ამოშრობისაგან.

თბილისის მიკროსაგარეუბნო ზონაში არსებული ლისის ტბა კი გამოიყენებოდა ქალაქის ახალგაზრდობის სასურველ დასასვენებელ ადგილად. თბილისთან სიახლოვე, შედარებით უკეთესი გზა და ნაევები ტბაზე — ხანმოკლე დასვენების კარგ შესაძლებლობას ქმნიდა. ლისის ტბის მიდამოებში ეწყობოდა მოსწავლეთა ლაშქრობები. ტბასთან მოქმედებდა მაშველთა ჯგუფი, უბედური შემთხვევის თავიდან ასაცილებლად. მუშაობდა საბავშვო გემი. 1938 წელს, ლისის ტბის უკეთ მოწყობის მიზნით, გამოყოფილი იქნა 50 000 მანეთი²⁷.

საკურორტო სეზონის მოახლოებისას თბილისის ჯანმრთელობის დაცვის განყოფილებას წესრიგში მოჰყავდა კურორტები. მანგლისში, კოჯორში, კიკეთში და წყნეთში ჩქარი ტემპით მიმდინარეობდა საავარაკო შენობების შეკეთება, გზების აღდგენა და ბინებისა და ოთახების დეზინფექცია. ამ რიგის სამუშაოებისათვის 1932 წელს გამოიყო 300 000 მან. ამავე დროს, ბეთანიის მეურნეობას დაეკისრა ზონის კურორტის მომარაგება საჭირო სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტებით, რაც მნიშვნელოვან ღონისძიებას წარმოადგენდა საგარეუბნო ზონის საკურორტო მშენებლობის განვითარებაში²⁸. კოჯორში მოეწყო სპეციალური მოედანი ბაზრებისათვის. თბილისის საბჭოს მომარაგების განყოფილებას ბაზრობაზე მახლობელი კოლმეურნეების მოწვევა ჰქონდა დავალებული. მანგლისში შენდებოდა სასტუმრო, ტუბერკულოზიანი ბავშვებისათვის სანატორიუმი, დიეტური სასადილო, სადაც

²⁶ სუიკა, ფ. 600, ანაწ. 1, საქ. 1231, ფურც. 4; ფ. 288, ანაწ. 1, საქ. 3491, ფურც. 22.

²⁷ მუშა, 1938, 26 მაისი, 11 ივლისი.

²⁸ იქვე, 1932, 10 ივლისი.

ყოველდღიურად ისარგებლებდა 300-ზე მეტი დამსვენებელი. შენდებოდა პოლიკლინიკა. ასეთივე ღონისძიებანი ტარდებოდა საგარეუბნო ზონის სხვა კურორტებზეც.

1934 წელს კოჯორის ტერიტორია მოიცავდა 700 ჰექტარს და კიდევ 300 ჰექტარით გაფართოების პერსპექტივაც ჰქონდა. კიკეთის ტერიტორია 400 ჰექტარს მოიცავდა და პერსპექტივაში ჰქონდა 400 ჰექტარი გაფართოებისათვის. კოჯორში ცხოვრობდა 190 კომლი, აქედან მუდმივად მაცხოვრებელი იყო 156 კომლი. კიკეთში — 59 კომლა, აქედან მუდმივ მაცხოვრებელი იყო 13 კომლი.

ზაფხულში კოჯორში და კიკეთში მკვეთრად იზრდებოდა მაცხოვრებელთა რაოდენობა. ივნისში კოჯორში იმყოფებოდა 6 000 ადამიანი, ივლისში — 8 500, ხოლო აგვისტოში — 10 000, სექტემბერში — 5 500, კიკეთში, შესაბამისად, — 480, 650 450.

დამსვენებელთა ასეთი დიდი რაოდენობის მიუხედავად, საგარეუბნო ზონის კურორტებზე სასმელი წყლის მიწოდება მოუგვარებელი იყო²⁹.

საკურორტო სამმართველოს ინიციატივით, 1934 წელს ჩატარდა პირველი სამეურნეო-საორგანიზაციო კონფერენცია, რომელიც მიემდგვნა თბილისის საგარეუბნო ზონის კურორტებს. კონფერენციაზე განხილულ იქნა კურორტებზე წარმოებული დაკვირვების შედეგები და დაისახა მომავალი მუშაობის გეგმები.

თბილისის საგარეუბნო ზონის კურორტები მომსახურებას უწევდნენ, ძირითადად, თბილისის მოსახლეობას, მიუხედავად ჩატარებული მრავალი ღონისძიებისა, კურორტების მდგომარეობა მაშინ ჯერ კიდევ არაღმაკმაყოფილებელი იყო. როგორც კონფერენციაზე აღინიშნა, კურორტებს არ ჰქონდა გენერალური გეგმა, სანიტარულად არ იყო მოწყობილი, არ იყო გამოყოფილი სამთო-სანიტარული ზონა, არ იყო მოვლილი და დაცული საკურორტო ტყეები, შეუსწავლელი იყო კურორტების ეგრეთ წოდებული მიკროკლიმატური პროფილი და სხვ.

კონფერენციამ საპიროდ ცნო საგარეუბნო ზონის კურორტების სანიტარულ-ჰიგიენური პირობების გამოკვლევა და საკურორტო ფაქტორების ზეგავლენის კლინიკური შესწავლის დაჩქარება. კოჯორი და მანგლისი ძირითადად უნდა გადაქცეულიყო სამკურნალო-პროფილაქტიკურ კურორტებად. წყნეთი და ოქროყანა (ტაბახმელის რაიონის ჩათვლით) — მუშათა დასასვენებელ ადგილებად.

სახკომსაბჭოს 1931 წლის 28 ოქტომბრის დადგენილებით, ბეთანიის ტყის ნაკვეთი, მანგლისისა და კოჯორ-წყნეთის ტყეებთან ერთად, გამოცხადდა საკურორტო ტყედ და შეტანილ იქნა სამთო-სანა-

²⁹ სუიტსა, ფ. 600, ანაწ. 1, საქ. 3937, ფურც. 4.

ტარული დაცვის ზონის საზღვრებში, ხოლო 1932 წლის 28 ოქტომბრის დადგენილებით, მის ფარგლებში შევიდა, აგრეთვე, ბეთანია-აკურისის საბჭოთა მეურნეობა. ხოლო 1936 წლის აგვისტოს დადგენილების საფუძველზე, ბეთანიის სატყეო აგარაკი გადაეცა თბილისის სამთო-სანიტარული დაცვის ზონას, რომელზეც გაერცელდა საკურორტო ტყეებისათვის დამტკიცებული რეჟიმი და ტყის ექსპლოატაციის კონტროლი დაევალა თბილისის საბჭოს ჯანმრთელობის დაცვის განყოფილების საკურორტო სამმართველოს, ხოლო საქართველოს პროფსაბჭოს დასასვენებელ სახლთა სამმართველოს მიენიჭა აღნიშნული აგარაკით სარგებლობის უფლება³⁰.

1938 წლის 1 ივნისს წყნეთში გაიხსნა ბავშვთა 50 საწოლადანი, ამ დროის კვალობაზე, საუკეთესოდ მოწყობილი სანატორიუმი. დასასვენებლად იგზავნებოდნენ 8—12 წლის ასაკის ბავშვები.

ყოვრი 1938 წლამდე, მხოლოდ 3 თვის განმავლობაში იღებდა დამსვენებლებს. ადგილობრივი კლიმატური პირობების შესწავლით გამოირკვა, რომ გამაჯანსაღებელი მუშაობის წარმოება აქ შეიძლება მთელი წლის განმავლობაში. 1938 წელს თბილისის საბჭოს ჯანმრთელობის განყოფილებამ ტუბერკულოზიანი ბავშვებისათვის კოჩორში გახსნა 50 საწოლიანი სანატორიუმი, რომელიც საუკეთესო იყო მოწყობილი და მუშაობდა მთელი წლის განმავლობაში. სანატორიუმი უზრუნველყოფილი იყო კვალიფიციური ექიმებითა და მომვლელებით³¹.

1. თბილისის მოსახლეობის დახმარება საპარაზნო ზონის სოფლებზე

20-იან წლებში სოფელზე ქალაქის შეფობამ მასობრივი ხასიათი მიიღო. თბილისის წარმოება-დაწესებულებები ხშირად ერთმანეთს ეჯიბრებოდა სოფლის მზრუნველობაში, განსაკუთრებით — მიკროსაგარეუბნო ზონის სოფლებზე. შეფისათვის სასურველი იყო, საშეფ სოფელი ტერიტორიულად ახლოს ყოფილიყო.

1923 წლიდან სოფელ წილკანს შეფობას უწევდა საგანგებო კომისია. შეფმა წილკანის მშრომელებს გაუხსნა საფერშლო პუნქტი, სასკიტხველო. გამოუწერა წიგნები და გაზეთები, სამკითხველოს გამკეს დაუნიშნა ხელფასი, გახსნა კრა-კერვის სკოლა, რომელსაც თავისი ხარჯით ინახავდა, გახსნა კოოპერატივი, აწარმოებდა კლუბის მშენებლობას³².

³⁰ სუიქსა, ფ. 600, ანაწ. 1, საქ. 3653, ფურც. 5.

³¹ მუშა, 1938, 1 ნოემბერი.

³² ახალი სოფელი, 1925, 29 ოქტომბერი.

სოფელ ლისს შეფობდა თბილისის მილიცია, შეფმა ლისელებს გამოუყვანა წყალი, მისივე თაოსნობით გაიხსნა კოოპერატივი, რომელსაც გლეხეობა დიდი ნდობით ეპყრობოდა. ლისის გარშემო მდებარე სოფლებს კი ზედამხედველობას უწევდა საქინო.

სოფელ ნატახტარს საქართველოს „წითელი ჯვრის“ საზოგადოება შეფობდა და დიდ დახმარებას უწევდა ეკონომიკურსა და კულტურულ წინსვლაში, მართავდა წარმოდგენებს, ლექცია-საუბრებს, ბავშვებისათვის ჩამოჰქონდა საჩუქრები და სხვ.³³

თელეთის თემს შეფობდა თბილისის მესამე რაიკომის მეტყავეთა უჯრედი, მათი ხელშეწყობით გაიხსნა სოფელში შრომის სკოლა. წარმოებდა მუშაობა თეატრის შენობის ასაგებად, რაც სოფლის მოსახლეობაში დიდ ენთუზიაზმს იწვევდა.³⁴

შეფები სოფელს დახმარებას უწევდნენ სასოფლო-სამეურნეო მანქანების მიწოდებაშიც. მიწათმოქმედების სახალხო კომისარიატმა თავის საშეფო სოფელს — საგურამოს გაუგზავნა სანიავებელი მანქანა, ხოლო თბილისის მაზრის განსაკუთრებული დანიშნულების კომუჩრედმა, რომელიც სოფ. ტაბახმელას შეფობდა, 1923 წლის 12 აგვისტოს შრომით საქმიანობაში დახმარების შემდეგ, სოფელს საჩუქრად დაუტოვა 1 სანიავებელი მანქანა, 200 ბარი და წერაქვი.³⁵

1925 წლისათვის იშვიათი იყო ქალაქის წარმოება-დაწესებულება, რომელსაც არ ჰქონდა საშეფო სოფელი. მიუხედავად ამისა, უნდა აღვნიშნოთ, რომ შეფების მუშაობაში არსებობდა ზოგი ნაკლოვანება. სოფელ მუხრანის შეფი უპასუხისმგებლოდ ეკიდებოდა აღებულ ვალდებულებას. სოფელში ჩადიოდა წელიწადში ერთხელ, ექსკურსიანე. ასეთი შემთხვევების გამო, ბევრი კრიტიკული წერილი გამოქვეყნდა, არაერთხელ მიუთითა პრესამ საშეფო კომისიებს ამა თუ იმ ნაკლას შესახებ.

1929 წლის გაზაფხულზე საქართველოს საშეფო ორგანიზაციამ ჩაატარა „ქალაქისა და სოფლის კავშირის კვირეული“. ამან ხელი შეუწყო საშეფო საზოგადოების მუშაობის გაუმჯობესებას. „ქალაქისა და სოფლის კავშირის“ კვირეულის მსვლელობის დროს ხდებოდა საშეფო ორგანიზაციის საქალაქო და რაიონული საბჭოების სხდომები, „კვირეული“ საშეფო მუშაობის ერთგვარი შემოწმება იყო, რომელმაც გამოავლინა მუშაობაში არსებული ნაკლოვანებანი. კვირეულმა ფინანსურადაც გაამაგრა საქართველოს საშეფო ორგანიზაცია: მთელი ოთხი დღის განმავლობაში ხდებოდა ყულაბებით ფულის ნაბაყოფლობითა

³³ ახალგაზრდა კომუნისტი, 1926, 16 ივნისი.

³⁴ სპარტაკი, 1924, 16 მარტი.

³⁵ მიწის ჰუშა, 1923, 22 აგვისტო.

შეგროვება. გარდა ამისა, მოეწყო თეატრების, კინოთეატრების და რესტორნების შემოსავლის 10 პროცენტით დაბევერა, კვირეულის ფონდის შესაქმნელად.

„ქალაქისა და სოფლის კავშირის კვირეულის“ მიმდინარეობა და-
ემთხვა 1929 წლის საგაზაფხულო თვის კომპანიაში საშეფო ორგა-
ნიზაციის მონაწილეობისათვის მზადებას. 1929 წლის 31 მარტს, კვი-
რეულის დაწყების დღეს, საშეფო ორგანიზაციამ მოაწყო მოტოვა-
დარბენა მარშრუტით: თბილისი — სარტიქალა, საგარეჯო — თბილისი,
თბილისი — აღბულაღი — თბილისი, გადარბენის დროს შემოვიღო
იქნა 20-ზე მეტი სოფელი. მოტოვადარბენის მთავარ მიზანს შეადგენ-
და საგაზაფხულო თვის კომპანიის მიზნებისა და ამოცანების პოპუ-
ლარიზაცია გლეხობაში³⁶.

თვისის კომპანიაში მონაწილეობის მისაღებად, თბილისის რაიონის
საშეფო ორგანიზაციამ მუშათა სამი სარეზონტო რაზმი გაგზავნა
ბაზალეთის, მკადიჯვრისა და ნატახტარის თემებში. თითოეულ რაზმ-
ში შედიოდა 1 აგრონომი, ექიმი და ხელოსანი. სარეზონტო რაზმსა
მრავალი სასოფლო-სამეურნეო მანქანა შეაკეთა. რაზმელები უქმე
დღეებშიც მუშაობდნენ. თავისუფალ დროს ქოხ-სამკითხველოებში
ატარებდნენ მოხსენება-საუბრებს.

სოფელ ბაზალეთს შეფობას უწევდა საავტომობილო ამხანაგობა
„ზაქავტოპრომტორგი“, მუხრანის კოლექტივს კი ცხენოსანთა პირვე-
ლი ლეგიონი.

საქართველოს ტრანსპორტის მუშაკებმა მრავალმხრივ საინტერე-
სო მუშაობა წარმართეს. ამიერკავკასიის რკინიგზელთა VIII ყრილო-
ბამ ტრანსპორტის ყველა საწარმოსა და დაწესებულებას მოუწოდა,
სოფლებსათვის შეფობა გაეწიათ. რკინიგზელები დიდი ენთუზიაზმით
გამოეხმაურნენ და საშეფო ბრიგადებმა შეაკეთეს კოლმეურნეობებ-
სა და საბჭოთა მეურნეობების მანქანა-ორგანოები, გზები, ხიდები, სკო-
ლები.

საგარეუბნო ზონის სოფლებს დიდ დახმარებას უწევდა თბილი-
სის სასოფლო-სამეურნეო სკოლა. სკოლას ჰქონდა 7 დესეტიზა მამუ-
ლი, სადაც მიწის დამუშავება წარმოებდა გაუმჯობესებული წესების
მიხედვით. მამულში ზოდიოდნენ საგარეუბნო ზონის სოფლების გლე-
ხები და ეცნობოდნენ დამუშავების ახალ წესებს. სკოლაში მოქმედებ-

³⁶ ლ. ნადირაშვილი. მუშათა კლასის და გლეხობის კავშირისათვის სა-
ქართველოში (1921—1927 წწ.), თბ., 1971, (საქანდატო დისერტაცია), გვ. 142—
—143.

და აერონომიული წრე, რომელიც იხილავდა მიკროსაგარეუბნო ზონის სოფლის მეურნეობის განვითარების საკითხებს³⁷.

მიუხედავად ასეთი ენთუზიაზმისა, ზოგიერთი შეფი სთანადოდ არ უძღვებოდა აღებული ვალდებულების შესრულებას. „26 კომისიის“ სახელობის ქარხანა შეფობდა სოფელ ალაიანს. მთელი თავისი შეფობის მანძილზე მან სოფელს მხოლოდ ერთხელ მიაწოდა ლიტერატურა. ერთხელ გააგზავნა მეხანძრეები რაზმის ჩამოსაყალიბებლად. მეტი არაფერი გაუკეთებია სოფლისათვის³⁸.

საშეფო მუშობის ახალი ფორმებისა და მეთოდების სწორად დასაყენებლად, 1931 წლის 3 იანვარს საქართველოს პროფსაბჭოში გაიმართა საშეფო ორგანიზაციების თბილისის საბჭოს გაერთიანებული პლენუმი, საშეფო აქტივის მონაწილეობით. ამავე წლის მარტის ჯასაწყისში ჩატარდა საქართველოს საშეფო ორგანიზაციების პირველი რესპუბლიკური ყრილობა, რომელსაც ხელმძღვანელობდა საშეფო ორგანიზაციების რესპუბლიკური საბჭო.

ნ. განათლება და კულტურა საგარეუბნო ზონის სოფლებში

20-იან წლებში კითხვის მცოდნედ ითვლებოდა ის, ვინც წაიკითხავდა წაბეჭდ სიტყვებს, თუნდაც დამარცვლით, წერის მცოდნედ — ვისაც შეეძლო თავისი გვარის დაწერა. პირი, რომელიც თავის გვარს დაწერდა, მაგრამ სიტყვებს დამარცვლითაც ვერ წაიკითხავდა, წერაკითხვის უცოდინრად ითვლებოდა.

ქალაქებში ადრე დაიწყო წერა-კითხვის უცოდინარობის სალიკვიდაციო სამუშაოები, სოფელი კი ჩამორჩა, აქ მუშაობას დიდი დაბრკოლება ელობებოდა — არ იყო კადრები და კულტსაგანმანათლებლო დაწესებულებები.

საქლევ პერიოდში თბილისის საგარეუბნო ზონაში გარკვეული საგანმანათლებლო მუშაობა მიმდინარეობდა. წინამძღვრიანთკარმი, ილია წინამძღვრიშვილის ინიციატივით, 1883 წელს დაარსებულ სამეურნეო სასწავლებელში განათლებას იღებდა საქართველოს სხვადასხვა კუთხის ახალგაზრდობა. 1923 წლიდან ამ სკოლის მოვლა-პატრონობა განათლების კომისარიატმა იკისრა. 1926 წელს სასწავლებელში ირაცნებოდა 80-მდე ღარიბი მოსწავლე, რომელსაც კომისარიატი თავისი ხარჯით ინახავდა.

ამ დროისათვის სასწავლებლის მამულში გააშენეს ამერიკული ვა-

³⁷ ახალი სოფელი, 1929, 19 მაისი.

³⁸ გ. ს ტ უ რ უ ა, საქართველოს საშეფო ორგანიზაციების ამოცანები სოფლად, თბ., 1933, გვ. 29—30.

ზის საღედე, ხეხილის სანერგე, ნამყენი ახალი ვენახი, ხეხილის ბაღი, ბოსტანი, ვაზის სათბური და სხვ. ადგილობრივი გლეხობა დიდად აფასებდა სასწავლებლის საქმიანობას და რჩევა-დარიკების მისაღებად ხშირად მიდიოდა სკოლაში. სასწავლებლს აგრანოზები კონსულტანტებად იყვნენ მიმაგრებული ახლომდებარე სოფლებზე. კითხულობდნენ ლექციებს და სხვადასხვა პრაქტიკულ დახმარებას უწევდნენ გლეხებს³⁹.

1897 წელს დაარსებული დიდმის სამრევლო სკოლა გადაკეთდა ოთხწლიან შრომის სკოლად. მასწავლებელთა ხელფასს და სამეურნეო ხარჯებს იხდიდა სამაზრო აღმასკომი. 1924—1925 წელს მოწველეთა რაოდენობა 243 აღწევდა. სკოლა მხოლოდ დიდმის მოსახლეობას ემსახურებოდა⁴⁰. 1927 სასწავლო წლიდან სკოლაში შეიქმნა მოსამზადებელი ჯგუფი, 57 მოსწავლით.

სკოლას შეფობას უწევდა მე-100 შრომის სკოლა, რომელიც ბროშურებსა და სასწავლო ნივთებს უგზავნიდა.

ამავე პერიოდში დილოში არსებობდა გლეხი ახალგაზრდობის სკოლა, 57 მოსწავლით. სკოლაში 7 მასწავლებელი იყო, ყველა — უმაღლესი განათლებით.

1925—1926 სასწავლო წელს დიდმის 4-წლიანი შრომის სკოლა გადაკეთდა 7-წლიან შრომის სკოლად. სკოლაში იყო 9 ჯგუფი. მათ შორის. ხუთი ძირითადი და ოთხი პარალელური, სამეურნეო განხრით. სწავლა იყო უფასო. სასწავლო წელი იწყებოდა 7 ოქტომბრიდან

სკოლაში არსებობდა შემდეგი წრეები: ლიტერატურული, დრამატული, საკოოპერაციო. სკოლის ბიბლიოთეკას ჰქონდა 700 წიგნი, აქედან 150 იყო რუსულ ენაზე. აქ წარმოდგენილი იყო ლიტერატურული, მათემატიკური, ისტორიული, საბუნებისმეტყველო და მეცნიერების სხვა დარგები⁴¹.

მასწავლებლობა სოფლად წარმოადგენდა ძირითად კულტურულ ძალას და თავის მხრებზე გადაჰქონდა წერა-კითხვის უცოდინარობის ძლიერდაცოი მუშაობის მთელი სიმძიმე. კერძოდ, დიდმის ახალგაზრდობის სანიმუშო სკოლის გაშვებ. სტ. ჩიკოლაიშვილმა, დიდმის თემში წერა-კითხვის უცოდინარობის ძალიერდაცოი. ჩაატარა დიდა მუშაობა და პირადად წერა-კითხვა შეაწავლა 123 კაცს.

1928 წელს ახალგაზრდა მცირემცოდნეთა ჯგუფისათვის დილოში გაიხსნა სკოლა, სადაც 30 კაცი მეცადინეობდა. მათ შორის. 15-მდე

39 მიწის მუშა, 1924, 24 აპრილი; ახალი სოფელი, 1928, 29 მარტი.

40 სუიესა, ფ. 300, ანაწ. 8, საქ. 151, ფურც. 36, 38.

41 ა. სონღულაშვილი, საბჭოთა სოფლის სოციალურ-ეკონომიკური პრო. ფილი, 1985, გვ. 100.

მოჯამაგირე. მეცადინეობა მაღალ დონეზე მიმდინარეობდა და მსმენელები ენერგიულად ეკიდებოდნენ სწავლის საქმეს.

მიწა-ტყის კავშირი სართიქალაში აერთიანებდა ხუთასამდე მოჯამაგირეს, რომელთა შორის წერა-კითხვა იცოდა ოთხმოცმა. კავშირის ძირითად მისიას შეადგენდა მუშა-მოჯამაგირეთა წერა-კითხვის უცოდინარობის ლიკვიდაცია. ამავე დროს, სართიქალაში მოქმედებდა შვიდწლიანი სასწავლებელი, რომელიც 1928 წელს გადაკეთდა პროფტექნიკურ სასწავლებლად სადურგლო და სამკერვალო პროფილით. სადურგლოს მოწყობაზე განათლების განყოფილებამ დახარჯა 4 000 მანეთი. სამკერვალო განხრით სწავლობდა 30 ქალი.

მარტყოფში სოფლის ოთხწლედში ირიცხებოდა 400-მდე მოსწავლე, რომელთაგან უმრავლესობა უღარიბესი გლეხის შვილი იყო. გაქირავების გამო, ბავშვები მოკლებული იყვნენ სასწავლო ნივთების შეძენის შესაძლებლობას, რის გამოც გლეხობმა მათ სასარგებლოდ 25 მანეთი გამოყო⁴².

იქ, სადაც ხელმძღვანელობა მოისუსტებდა, მოსახლეობა პირადი ინიციატივით უძღვებოდა კულტურულ მშენებლობას. სოფელი ბევრეთი უყურადღებოდ იყო მიტოვებული. სწავლა-განათლებაზე არავინ ზრუნავდა. ამიტომ, სოფლის მკვდრმა დავით წითურაშვილმა საკუთარ სახლში გახსნა სკოლა და უფასოდ ასწავლიდა წერა-კითხვას ღარიბი გლეხის შვილებს. პატარძელულში მცხოვრებმა მარტოხელა ქალმა ნატალია ცხვედაძემ მთელი თავისი ქონება გადასცა საზოგადოებას იმ პირობით, რომ მისი სიკვდილის შემდეგ მის სახლში მოეწყობოდა სამკითხველო და სასკოლო ოთახი⁴³.

საგარეუბნო ზონის სოფლებში ფართოდ მოქმედებდა ე. წ. ქოხ-სამკითხველოები. ადგილობრივი ძალებისა თუ საშეფო კომისიების დახმარებით, მათი რიცხვი თანდათან იზრდებოდა. ქოხ-სამკითხველოები დიდი რაოდენობით ღებულობდნენ ყურნალ-გაზეთებს და სოფლის მეურნეობის თემატიკით გათვალისწინებულ ლიტერატურას, რომლის ინტენსიურ გამოყენებას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა სოფლის წინსვლის საქმეში.

ლისში არსებული ქოხ-სამკითხველოთი სარგებლობდა, როგორც საკუთრივ ლისის, ისე თხინვალისა და წოდორეთის გლეხობა. ყურნალ-გაზეთებისა და წიგნების კითხვას შეჩვეული მოსახლეობა ადვილად ვეღარ ურიგდებოდა ქოხ-სამკითხველოთა სუსტ მუშაობას და სამართლიან გულისწყრომას გამოთქვამდა.

აქვე მუშაობდა წერა-კითხვის უცოდინარობის სალიკვიდაცია

42 ახალი სოფელი, 1926, 15 აპრილი; 1928, 26 იანვარი; 9 დეკემბერი.

43 მუშა, 1924, 6 ივლისი; 20 ნოემბერი.

გუფი. აღნიშნულ საქმეში დიდი წილი შეჰქონდათ სოფლის მასწავლებლებს.

ავჭალის თემში ქობ-სამკითხველოებს შედგენილი ჰქონდათ სამუშაო გეგმები. მკითხველთა რაოდენობა დღეში 30 კაცამდე აღწევდა. სამკითხველოში ხშირად ეწყობოდა საღამოები, იმართებოდა საუბრები და მოხსენებები სხვადასხვა საინტერესო საკითხებზე.

საგარეგოს ქობ-სამკითხველოში მოწყობილი იყო კოოპერატიული, რადიოს, მოჯამაგირეთა, ქალთა, გლეხობის კუთხეები. თითოეული კუთხის მუშაობას გეგმიურად წარმოადგენდა თავისი განსაკუთრებული საბჭო, ქობ-სამკითხველოში განყოფილი იყო ცალკე დღეები ქალებისა და მოჯამაგირეთათვის. ყოველ კვირას ეწყობოდა მხატვრული საღამოები. ჟურნალ-გაზეთების განწილვა და სხვ. 1927—28 წლებში ქობ-სამკითხველოში ჩატარდა 170 საუბარი პოლიტიკურ, აგრონომიულ, სანიტარულ-ჰიგიენურ და სხვა საკითხებზე. ქობ-სამკითხველოსთან გამოდიოდა ყოველკვირეული კედლის გაზეთი „სინათლე“. ქობ-სამკითხველოს წიგნების ფონდში ირიცხებოდა 2 000-მდე ქართული და რუსული წიგნი. ყველა წიგნი დამუშავებული იყო ათწილადი კლასიფიკაციის წესით. ბიბლიოთეკას 1928 წლისათვის ჰყავდა 500 მუდმივი მკითხველი. რაც სოფლის პირობებში მაღალ დონედ უნდა ჩათვალოს. წიგნებით უკეთ სარგებლობის მიზნით, შემოღებული იყო წიგნების დახასიათება. ადგილობრივი კედლის გაზეთის საშუალებით წარმოებდა გამოწვევის წესი. ასე მაგალითად, ერთი რომელიმე გლეხი ამა თუ იმ წიგნის წაკითხვის შემდეგ, გაზეთის საშუალებით, იწვევდა იმავე წიგნის წასაკითხად დანარჩენ ამხანაგებს. ასეთი წესით გლეხობის მნიშვნელოვანმა ნაწილმა მიჰყო ხელი წიგნის კითხვას.

20-იან წლებში, განსაკუთრებით მის მეორე ნახევარში, ფართოდ გავრცელდა გლეხებისათვის განკუთვნილი მასობრივი გაზეთები. რაც პრინციპულად ახალ მოვლენას წარმოადგენდა სოფლის პოლიტიკურ და კულტურულ ცხოვრებაში. პრაქტიკულად, გლეხობა პირველად ჩართო მასობრივი კომუნიკაციის პროცესში. რესპუბლიკაში ასეთი სახის გაზეთი—„მიწის მუშა“ გამოვიდა უკვე 1922 წელს, რომელიც 1925—30 წლებში „ახალი სოფელი“-ს სახელწოდებით გამოდიოდა. დასახელებული გაზეთებით ფართოდ სარგებლობდა საგარეუბნო ზონის გლეხობა.

განათლების მთავარი სამმართველოს კლუბების განყოფილება უნერგიულ მუშაობას ეწეოდა სოფლად საკლებო მშენებლობისათვის. ასეთი მუშაობის შედეგს წარმოადგენდა კოჭრის თემის სოფ. წავკისში გლეხთა კლუბის გახსნა. დიდმის შეფმა—მეტყვევითა კავშირმა კლუბის გახსნაზე გამოგზავნა 15-მდე წარმომადგენელი და სამხედრო ორკესტრი. ამავე დღეს ადგილობრივმა სცენისმოყვარეებმა დადგეს წარმოდ-

გენა. სცენისმოყვარეთა ასეთი დასი მოქმედებდა მცხეთაშიც, რომელიც მართავდა უფასო წარმოდგენებს მოსახლეობისათვის. გარდა ამისა, თბილისის თეატრალური კოლექტივები სისტემატიურად აწყობდნენ გასვლით წარმოდგენებს საგარეუბნო ზონის სოფლებში⁴⁴, რაც ხელს უწყობდა გლეხობის კულტურულ დასვენებასა და საგანმანათლებლო მუშაობაში აქტიურ მონაწილეობას.

საგანმანათლებლო მუშაობაში დიდ როლს ასრულებდა რადიო. სოფლად რადიოფიცირება, პირველ რიგში, ხდებოდა კოლმეურნეობებში, საბჭოთა მეურნეობებში, მტს-ებში. აქვე იქმნებოდა რადიომეგობართა ჯგუფები.

1925 წელს საქართველოში ამუშავდა პირველი რადიოგადამცემი სადგური. 1927 წელს მარტყოფში მოეწყო რადიომიმღები სადგური. ზოლო საგარეჯოში აგებული — საბჭოთა კავშირის მასშტაბით ერთ-ერთი საუკეთესო იყო.

დიდმნიშვნელოვანი მოვლენა იყო, აგრეთვე, ისიც, რომ 1928 წლას ზაფხულიდან საგარეუბნო ზონის სოფლებში, მარტყოფისა და ნორიოს რაიონებში დაიწყო სატელეფონო ხაზის გაყვანა⁴⁵.

ხშირი იყო შემთხვევა, როდესაც სოფლად წარმოიჭრებოდა გლეხობისათვის რაიმე მტკიცეხელი საკითხი და ადგილობრივ ვერ ხერხდებოდა მისი გადაჭრა. მიწერ-მოწერით საქმე ჭიანჭურდებოდა და გლეხობას უხდებოდა თავისი წარმომადგენლის გაგზავნა ქალაქში საქმის გამოსარკვევად. ქალაქში ჩასულ გლეხს დიდი დაბრკოლება ხვდებოდა. არ გააჩნდა თავშესაფარი, არ ჰყავდა დამრიგებელი. ამიტომ 1925 წელს თბილისში გაიხსნა გლეხთა სახლი, რომლის მოვალეობა იყო, დახმარებოდა ქალაქში ჩამოსულ გლეხებს.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ საერთოდ საქართველოში და, განსაკუთრებით, თბილისის საგარეუბნო ზონაში, ექიმსა და წამალზე დიდი მოთხოვნილება იყო. ეს განსაკუთრებით ითქმის გლდანისა და დიღომის საექიმო პუნქტების მუშაობაზეც.

1937 წლის დეკემბერში სოფ. დიდ-ლილოში გაიხსნა საექიმო პუნქტი, რომელიც მომსახურებას უწევდა სამ სოფელს. პუნქტს ჰქონდა სტომატოლოგიური კაბინეტი, თერაპიული განყოფილება და სამ-შობიარო.

იმისათვის, რომ ქალები უფრო აქტიურად ჩაებათ შრომით საქმიანობაში, საგარეუბნო ზონის სოფლების — ნორიოსა და დიღმის მეურნეობაში, კუმისის, მარტყოფის, ახალსოფლის კოლმეურნეობებთან,

44 მუშა, 1923, 5 სექტემბერი; კომუნისტი, 1925, 9 ივლისი.

45 მუშა, 1928, 17 ივნისი.

ავჭალის შუშის ქარხანასთან და სოლანლულის საბჭოთა მეურნეობაში გაიხსნა ბავშვთა ბაგები სულ 2000 ბავშვისათვის⁴⁶.

1934 წლის ივლისში თბილისის განათლების განყოფილების ინ-სტიტუტით, ჩატარდა კონფერენცია, რომელიც მიემძღვნა წერა-კითხვის უცოდინარობის ლიკვიდაციის პრობლემებს. აღინიშნა ხელისშემშლელი მიზეზები, დაისახა მომავალი მუშაობის პროგრამა. საგანმანათლებლო ხაზით მუშაობის უკეთ წარმართვისათვის, გარეუბნის რაიონს გადაეცა 60 000 მანეთი. ის მუშები, რომლებიც ჩაბმული იქნებოდნენ „ლიკსკოლებში“, თავისუფლდებოდნენ ყოველგვარი დატვირთვისაგან. საგარეუბნო ზონის სოფლებზე (მცხეთა, ავჭალა, მუხრანი, მარტყოფი, თელეთ-კუმისი, წალკა, დიღომი და წყნეთი) კონფერენციამ მია-მაგრა გამოცდილი მუშაკები⁴⁷.

თბილისის საგარეუბნო ზონაში, როგორც ვიცით, ქართველების გარდა, სხვა არაერთი ეროვნების ადამიანი ცხოვრობდა. 20-იან წლებში დიდ სიძნელეებს აწყდებოდნენ ეროვნულ უმცირესობათა ბავშვთა სწავლების საქმეში: არ იყო სასკოლო შენობები, აღინიშნებოდა მასწავლებელთა სიმცირე, საკმაოდ რაოდენობით არ მოიპოვებოდა სასწავლო ნივთები, მასწავლებელთა უმრავლესობას მატერიალურად უჭირდა.

1921 წელს განათლების კომისარიატთან შეიქმნა ეროვნული უმცირესობათა საბჭო, რომელსაც დაეკისრა ეროვნულ უმცირესობებში კულტსაგანმანათლებლო მუშაობის ხელმძღვანელობა. მისი ინიციატივით აზერბაიჯანელ, ქურთ, ბერძენ და ოს მოსახლეთათვის სპეციალურად მოეწყო უწიგნურობის სალიკვიდაციო სკოლები, ფართოდ გაიშალა წერა-კითხვის ინდივიდუალური და ჯგუფური სწავლება საწარმოებაში, აგრეთვე, საცხოვრებელი ადგილის მიხედვით.

საკვლევ პერიოდში, საგარეუბნო ზონის ტერიტორიაზე არსებობდა 30 ბერძნული სკოლა⁴⁸. ლიბკნეხტდორფში მოქმედებდა სკოლა გერმანელი ბავშვებისათვის⁴⁹. ლუქსემბურგის რაიონში გაიხსნა წერა-კითხვის უცოდინარობის სალიკვიდაციო 47 სკოლა. აქვე მუშაობდა 27 მუსლიმანური, 11 სომხური და 1 რუსული სკოლა.

სოფელ წალასყურში, თელეთში და ზონის სხვა სოფლებში სომეხ ბავშვებს შესაძლებლობა ჰქონდათ, ესწავლთ მშობლიურ ენაზე. ხოლო სოლანლულში ასეთივე უფლებით სარგებლობდნენ აზერბაიჯანელი პატარებიც⁵⁰.

46 სუიცსა, ფ. 284, ანაწ. 1, საქ. 2520, ფურც. 17.

47 მუშა, 1924, 8 ივლისი.

48 სუიცსა, ფ. 284, ანაწ. 1, საქ. 631, ფურც. 1.

49 იქვე, ფ. 300, ანაწ. 8, საქ. 149, ფურც. 23, 63.

50 განათლების მუშაკი, 1930, 2 აპრილი; სუიცსა, ფ. 300, ანაწ. 8, საქ. 151, ფურც. 6, 18, 30.

სასწავლო პროცესი უფრო მეტად ძნელდებოდა საგარეუბნო ზონის სოფლებში, რადგანაც ქალაქი, დიდი სიკეთის გარდა, ობიექტური ვითარების გამო, უარყოფით გავლენასაც ახდენდა ირგვლივ განლაგებულ სოფლებზე. თბილისის საგარეუბნო ზონის მოსახლეობის ინტერესში შედიოდა ქალაქის ბაზართან მუდმივი კონტაქტი, რის გამოც მათი მეურნეობა ძირითადად ბაზრისათვის ამზადებდა პროდუქტებს. მისწრაფება ოჯახის შემოსავლის ინტენსიური ზრდისაკენ, მაქსიმალურად ამცირებდა თავისუფალი დროის ბიუჯეტს, რის გამოც სოფლის კულტურული დონე ჩვეულებრივზე უფრო დაბალი იყო ჩვენთვის საინტერესო პერიოდში.

1923 წელს წყნეთში მცხოვრები 280 კომლიდან მხოლოდ ორ ოჯახს ჰყავდა გაგზავნილი შვილი სასწავლებლად. „შვილი რომ სკოლაში მივცე, ის უკვე ხელიდან წასულია, ჩემი აღარ არისო“—აღნიშნავდნენ წყნეთელები⁵¹.

სოფელ თელეთში მცხოვრები 130 კომლიდან სახელსა და გვარს მხოლოდ 12 კაცი აწერდა. ასეთივე მდგომარეობა იყო თელეთთან ახლოს მდებარე სოფლებშიც. სკოლა თითქმის ყველა სოფელში იყო, მაგრამ გლეხობა შვილებს სკოლაში არ უშვებდა. „შვილი რომ სკოლაში მივცე, ღამის მეზრეობას ვილა გამიწევს? ნასწავლი შვილი „გალტუეს“ გაიკეთებს და მერე მე ის არ გამომადგებაო“, აღნიშნავდნენ გლეხები. „რად მინდა სწავლა, ვითომ შენ რო გისწავლია, ჩემზე კარგად ცხოვრობ თუ?“ — ამბობდნენ მეორენი⁵².

სწავლა-განათლებისადმი ასეთი დამოკიდებულების შედეგი იყო, რომ თბილისის განათლების განყოფილების გამგე კ. ქაცარავა 1930 წლის 8 იანვარს გაკვირვებით აღნიშნავდა: „ტფილისი ერთგვარად კულტურულ-ეკონომიკური ცენტრია, რომელიც გავლენას უნდა ახდენდეს მთელი ოლქის ყოფა-ცხოვრებაზე. სამწუხაროდ ეს ასე არ არის. სწავლა-განათლებით რომელიმე მიგდებული სოფელი შორაპანის მაზრაში უფრო მაღლა დგას ვიდრე დიღომი და ლილო ტფილისის ცხვირის წინ“⁵³.

განსახილველ წლებში გაწეული მუშაობის შედეგები (ელექტროსადგური და ელექტროენერგიით ამუშავებული წარმოებები, განათებული ქუჩები და კოლმეურნეთა სახლები, რადიოკვანძი, წყალსადენი, აბანო, აფთაქი, პოლიკლინიკა, ბიბლიოთეკა, კინოთეატრი, მანუფაქტურული და საოჯახო ნივთების მაღაზია), შეძლებისდაგვარად, სხვა სახეს აძლევდა სოფელს. თანდათანობით გაჩნდნენ ახალი პროფესიის

51 მუშა, 1923, 6 ოქტომბერი.

52 კომუნისტი, 1921, 28 მაისი.

53 თბილისის საქალაქო საბჭოს აღმასკომი რეზოლუციებსა და გადაწყვეტილებებში 1928—1932 წწ., II. თბ., 1977, გვ. 164.

ადამიანები, ტრაქტორისტები, კომბაინერები, მექანიკოსები, ტექნიკოსები და სხვ.

ბევრი ბრიგადირი და რიგითი კოლმეურნე ჩაება დაუსწრებელ სწავლებაში რესპუბლიკის სხვადასხვა სპეციალურ უმაღლეს სასწავლებელში, პირველ რიგში, სასოფლო-სამეურნეო ინსტიტუტში. ისინი სწავლას უთავსებდნენ თავიანთ ძირითად სამუშაოს.

30-იანი წლების ბოლოს, თბილისის ტერიტორიულმა ზრდამ ზოგიერთი ახლო მდებარე სოფელი ქალაქის შემადგენელ ნაწილად აქცია. ჭაღარა თბილისმა თანდათანობით. გარკვეულწილად სტიქიურად, დაიწყო რენტაბელური სასოფლო-სამეურნეო სავარგულების საქალაქო მშენებლობისათვის ათვისება, რამაც მომავალში მრავალი პრობლემა შეუქმნა თბილისსა და თბილისელებს.

შ ი ნ ა ა რ ს ი

შესავალი	3
თავი პირველი	
საგარეუბნო ზონის საკითხისათვის	9
1. გარეუბნები და საგარეუბნო ზონა	9
2. თბილისის საგარეუბნო ზონის ისტორიულ-გეოგრაფიული დახასიათება	22
3. თბილისის საგარეუბნო ზონის ჩამოყალიბების ისტორია . . .	31
თავი მეორე	
თბილისის საგარეუბნო ზონა XX საუკუნის 20—30-იან წლებში .	43
1. საგარეუბნო ზონის სოფლები და მოსახლეობა	43
2. სოფლის მეურნეობა	49
3. წინააღმდეგობანი და შეცდომები	61
თავი მესამე	
თბილისის სამეურნეო-ეკონომიკური და კულტურულ-ყოფითი კავშირი საგარეუბნო ზონასთან	65
1. გზები და ტრანსპორტი	65
2. თბილისის ბაზრები და საგარეუბნო ზონა	69
3. კურორტებისა და აგარაკების ორგანიზაცია თბილისის საგარეუბნო ზონაში	77
4. თბილისის მოსახლეობის დახმარება საგარეუბნო ზონის სოფლებზე	81
5. განათლება და კულტურა საგარეუბნო ზონის სოფლებში . . .	84

დაიბეჭდა საქართველოს მეცნაერებათა აკადემიის
სამეცნიერო-საგამომცემლო საბჭოს დადგენილებით

წიგნი გამოდის მცხეთის რაიკოოპკავშირისა და ღიღის მომხმარებელთა
საზოგადოების ხარჯით.

სბ 4911

გამომცემლობის რედაქტორი ს. ხ ა ნ ჭ ა ლ ა ძ ე
მხატვრული რედაქტორი ლ. ლ ო მ თ ა თ ი ძ ე
ტექრედაქტორი მ. მ ა ი ს უ რ ა ძ ე
კორექტორი ელ. ჩ ხ ა რ ტ ი შ ვ ი ლ ი
გამომშევი ი. ს ა ხ ე ა ძ ე

გადაეცა წარმოებას 30.6.1992; ხელმოწერილა დასაბეჭდად 13.8.1992;
ქაღალდის ზომა 60×90¹/₁₆; ქაღალდი № 2; ბეჭდვა მაღალი;
გარნიტურა ვენური; პირობითი საბეჭდო თაბახი 6;
სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 5.02;
ტირაჟი 500; შეკვეთა № 763;

ფასი სახელშეკრულებო

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

საქართველოს მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ. 19
Типография АН Грузии, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19